

АНАЛИ

ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ

ДВОМЕСЕЧНИ ЧАСОПИС
ЗА ПРАВНЕ И ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ

СЕПТЕМБАР — ДЕЦЕМБАР
1975.

Уређивачки одбор:

Др Војислав Бакић (главни и одговорни уредник),
др Смиља Аврамов, др Велимир Васић, др Драгаш Ден-
ковић, др Драгољуб Димитријевић, др Владимир Јова-
новић, др Љубица Кандић, др Драгољуб Кавран (секре-
тар Уређивачког одбора)

Технички уредник Вукосава Манојловић

Штампа: „Савремена администрација“, ООУР „Бранко Боновић“ — Београд

АНАЛИ

ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ

Година XXIII

септембар — децембар 1975.

Број 5—6

СМИСАО ТЕОРИЈСКОГ ДЕЛА СВЕТОЗОРА МАРКОВИЋА⁽¹⁾

1. Дело и живот једног од првих, а у сваком случају најистакнутијих друштвених критичара и социјалистичких теоретичара XIX века у Србији, изазивали су, и пре рата, интерес историографије и науке. Позната су два рада посвећена животу, а делимично и мисли Светозара Марковића, чији су аутори у своје време представљали у многим круговима неоспорне и неоспориве ауторитете. То су радови Слободана Јовановића и Јована Скерлића. У суштини, они су били не само суперкритички у односу на схватања нашег првог социјалистичког мислиоца већ су били оптерећени извесним предрасудама, да не кажемо и идеолошким секташтвом.

Револуција је обновила и проширила интерес за Марковића и његове мисли, и већ је у току револуције партизанска штампа тражила у Марковићевим схватањима о комуни један од извора теорије и праксе народноослободилачких одбора, који су се на тлу Србије, а доцније и у другим крајевима Југославије, образовали и у самој ватри револуције. Одмах по завршетку рата и краја фашизма, нова социјалистичка наука, а посебно историја и друштвена наука, почињу да се одражавају, и да са новим разумевањем и поштовањем односе према делу овог великана ⁽²⁾.

Јубиларне 1975. године (односно сто година од године смрти Светозара Марковића) интерес науке и јавности се изразио у новим радовима и научним манифестацијама ⁽³⁾.

Дело Светозара Марковића је релативно обимно, иако он није дуго живео да би га могао заокружити и довршити. Овај смели и активни стваралац бавио се разноврсним проблемима од интереса за науку и праксу, социјалистичку теорију и политички раднички покрет. У том делу посебно место имају Марковићеве мисли о проблематици државе. Значај политичке мисли, па донекле и теорије овог писца и борца пре-

(1) Поводом стогодишњице смрти Светозара Марковића.

(2) Ранијих година су одржавани разни симпозијуми о појединим проблемима његовог дела, а до ове године су већ издата његова целокупна дела, међу којима се налазе и неки раније непознати, а доцније пронађени рукописи.

(3) Тако је Српски академија наука и уметности објавила неколико значајних публикација о њему; посебан дуг српских научника и културних радника је изражен и у међународном Симпозијуму, који је највиша научна институција Србије посветила животу и делу Марковића (одржан 24—27. новембра 1975. године).

вазилази време у коме је живео и стварао, и улазе у савремену научну и идејно-политичку актуелност. Разлози за ово тврђење су очигледни:

а) Држава, тј. њен облик и њено место у друштву, а посебно у социјализму, основно је питање марксизма, као и савремене историје, а, пре свега, теорије и праксе социјализма. Оцена коју је, у предговору у првом издању свог рада *Држава и револуција*, дао пре више од пола века Лењин, није изгубила од своје актуелности; „Питање о држави добија у садашњој ери, и у теоријском и у практично-политичком погледу, нарочиту важност”.

б) У време кад излаже своје мисли о држави и њеном облику политички и интелектуални интерес за државу, сводио се на расправу о облицима владавине и на дилеме: либерализам или етатизам.

в) Марковићева схватања се битно разликују од теорија које су гајиле култ државе и централизма и то у самим редовима социјалиста. У Марковићевој политичкој мисли, насталој у једној економски културно заосталој средини која се развијала у сенци монархије и бирократије налази одјек, и оригиналну конкретизацију, марксизам, као теорија која је створена у развијеном западном капиталистичком друштву у коме су радикално демократске и социјалистичке традиције имале историју од читавог једног века.

г) Марковић није само тумачио друштвене, политичке и културне појаве, већ је у његовој мисли садржан не само захтев за промену постојећег стања ствари већ и елеменат теоријског предвиђања; његова политичка теорија је неодвојива од самоуправног пројекта социјализма и државе.

2. Марковић није у правом смислу, а нарочито у академском значењу, оригинални теоретичар државног права. Он није створио један научни систем о држави и политици. Неуморни друштвени критичар и социјалистички политички борац, он није имао за то времена ни могућности. Али он је смели носилац нове науке и нове културе и сејач плодних идеја. У његово време те идеје су ослобађале политичку мисао и акцију српског народа од провинцијализма и конзервативних буржоаско сељачких смерова.

Основне теоријске и методолошке поставке и претпоставке Марковићеве политичке мисли су увеле теорију о друштву и држави у модернизам, који ће потврдити и подићи на виши ниво социјалистичка револуција, о којој је сањао и чије је наступање припремао и предвиђао.

Те поставке су данас ушле у темељ савремене објективне и критичке социологије и политичке науке. Оне би се могле свести на следеће:

Прво, промена државе у историји, а нарочито на основу социјалистичког преображаја друштва, радикално је друштвено-политичко питање, а не организационо и формално.

Друго, политичка реконструкција социјалистичког друштва претпоставља нове друштвене односе којима се превазилази заосталост и класна хијерархија и које чине основу једне историјске *инверзије*. Према тој инверзији, политика је израз друштва, а не обратно и стварни политички демократизам захтева да се политичка организација или, како бисмо данас казали, политички систем гради „не одозго” октроисањем, већ

„саоздо“, учешћем маса чију већину чине радничка класа, сељаштво и интелигенција, ти нови носиоци принципа самоинституционализовања политичких облика и нови историјски субјекти.

Треће, бирократија је ослонац и подршка, супстрат свих аутократских уређења и конзервативних режима; она, као таква, ограничава слободни друштвени покрет маса и људску спонтаност, без чега нема стварања нових односа међу људима и народима, ни нових демократских и социјалистичких институција.

3. На овим теоријским поставкама изграђена је Марковићева концепција комуне. Он је у комуну, или општину по терминологији прихваћеној у то време, налазио не само заједницу у којој се може остваривати „ослобођење рада“ и слободно удруживање произвођача већ и основу једног новог система аутономија, економских, професионалних, културних и политичких. Те аутономије су позване и у стању су да ослободе политичко уређење социјализма у настојању оног омота бирократске крутости и непродуктивности, који намеће и представља држава у њеном традиционалном и „хегелијанском“ значењу. Овим је изражен концепт оног што ми данас називамо самоуправљање и самоуправна демократија и чије су прве историјске елементе дали социјалисти „комуналисти“ и „асоцијонисти“; елементе, које ће творци марксизма, Маркс, Енгелс и Лењин подићи на ниво научно утврђеног и данас актуелног и утицајног *концепта* — *инструмента* за стваралачку мисао и покрет савременог друштва према будућности које без тога покрета нема.

За Марковића, који о томе пише нешто доцније од Маркса и Енгелса, или скоро у исто време, концепт новог самоуправног политичког система не изједначава се са простим укидањем државе, већ са њеним таквим преображајем да је она пре комуне у макро друштву, него стара држава, тј. „држава која није више то“. То није држава коју су градили и користили феудалци, краљеви, војсковође, капиталисти и легисти; није хегеловско-јакобинска и наполеоновска креација. То је институција у којој се успоставља аутентични друштвени живот и у којој се народи, односно нове стваралачке класе успостављају као хегемони, као носиоци свог, друштвеног управљања.

То све показује да је Марковић мислилац у великој прогресивној и хуманистичкој традицији човечанства и да припада кругу творца марксизма и претеча нових институција и организација које настају на основу и после социјалистичких револуција и чије настајање и развитак осветљава прогресивна аутентично демократска и хуманистичка мисао.

4. Аутентични демократизам комуне односно самоуправне политичке организације огледа се не само у Марковићевом схватању о неразлучности социјализма и демократије већ и о јединству социјализма, демократије и слободе човека. У односу на питање људских и грађанских слобода Марковић не прихвата теорију буржоаских декларација из 1789. године, већ Марксову критику тих декларација и ставова монтањарске декларације од 1793. Слобода није подарено право човеку од државе, нити једнострано однос „човек — држава“. Слобода је израз друштвених односа и акт стварања, односно ослобођења човека. Она обухвата тоталну људску еманципацију, а то значи социјалну, економску, културну и етич-

ку. Као што нема слободног народа ако он угњетава друге народе, тако нема ни слободног човека ако је човек привесак каквих спољних механизма и ако народ у коме живи и ради није слободан, тј. не конституише се својом одлуком као самоуправно друштво.

Целокупно, а нарочито целокупно политичко дело Светозара Марковића изражава три трајна и актуелна принципа од којих зависи социјалистички и демократски преображај друштва и уопште процес људске еманципације.

Први од тих принципа је најдоследније изразио Маркс, излажући своју мисао да комуна није била револуција која је тежила да мења облик државе, већ „револуција која је усмерена на радикалну промену државе и политике“, „да би аутентични људски живот био извор и облик политике, док она траје у облику комуне, односно самоуправе“.

Други принцип прожима радикалну демократску мисао грчке политичке филозофије, нарочито Сократа, и напредну политичку мисао Ренесансе, и, према њему, пријатељство народа и човека, могу се лако одржати и задобијати ако се схвати да „они ништа друго не траже него да не буду угњетавани (Макијавели)“.

Трећи принцип је садржан у познатој мисли Тита да народи не траже ништа друго, већ да буду своји и живе на свом, тј. да буду самостални и независни, слободни и да живе у миру.

Уводећи нас у политички и културни модернизам, без којег нема ослобођења од заосталости и угњетавања, дело Светозара Марковића је и један од солидних беоцуга у ланцу ослободилачке и хуманистичке мисли и акције света.

др Јован Борђевих

ЈУГОСЛОВЕНСКО ИНТЕРНО УПОРЕДНО ПРАВО

— потреба, могућности, карактеристике —

Све до недавно — углавном до доношећа Устава од 1974. — под југословенским правом подразумевао се мање-више јединствени правни систем федерације. Мада је и раније, с обзиром на извесна нормативна овлашћења којима су располагале републике, као и с обзиром на постојање савезних основних и општих закона, било могућности да републике својим законима, у одређеним оквирима, различито регулишу поједине материје, републичка законодавства су била ако не увек једнообразна, а оно у најмању руку врло слична. Евентуалне мање разлике између законодавстава појединих република међу собом, и савезног законодавства могле су практично да буду занемарене, тако да је за познавање југословенског правног система било довољно познавати савезно законодавство.

Ствари су се, међутим, почев од 1971, а посебно од 1974, из основа промениле. Сада наше републике и покрајине имају далеко веће могућности да самостално нормативно регулишу низ области друштвених односа, и оне те могућности обилато и користе. Отуда се, већ сасвим озбиљно, а за то ће бити све више оправдања, може говорити о правним системима појединих република и покрајина. Дакле, уместо једног јединственог југословенског правног система, ми већ данас имамо, донекле, а по завршетку периода усклађивања закона са уставима имаћемо у потпуности, девет посебних правних система (односно само седам у оним материјама у којима аутономне републике у саставу СР Србије не располажу нормативним овлашћењима, као и онима које се уређују јединствено за целу територију Републике).

Отуда, *југословенско право* више није једнозначан појам. Овај појам данас има два значења, једно уже и друго шире. Уже значење појма југословенско право, значење које губи у значају, тиче се искључиво права федерације, тј. оних правних норми које у остављеној јој надлежности федерација регулише савезним прописима. Шире пак значење, значење које се појављује као све оправданије, под појмом југословенско право подразумева или право федерације и права република и покрајина заједно — у материјама где постоји подељена односно заједничка надлежност, или пак искључиво скуп права република и покрајина — у мате-

ријама које су у целини у републичкој односно покрајинској надлежности. Да би се сазнало шта представља југословенско право у датој области права неопходно је (са изузетком наведене, релативно ретке ситуације када је ругулисање и даље у искључивој надлежности федерације) познавати и савезно право и права република и покрајина, односно чак само ова друга.

Из реченог се, сам по себи, намеће закључак о значају упоредно-правних истраживања ради утврђивања појма и садржине југословенског права, односно, уже, појединих његових грана или, још уже, појединих његових института. Упоредноправна истраживања постају (са наведеним изузетком) претпоставка *sine qua non* за свако истраживање југословенског права. Упоредном праву, тој некада у нас реткој и нежној биљници, која се последњих деценија пажљивом негом почела да развија и јача, све више пуштајући корене у тас, данас пристижу нови сокови који ће својим све живљим струјањем допринети да се разрасте у снажно, плодовима богато дрво (¹).

Могућности приступања интерним упоредним проучавањима. — Могућности за приступање интерним упоредним проучавањима, као уопште и потреба за њима, појављују се у оним државама у којима се среће, један поред других, више посебних правних поредака, који се примењују на различитим подручјима једне државе. Такве могућности постоје, пре свега, у федерално уређеним државама, с обзиром да у њима федералне јединице, по дефиницији, располажу извесним овлашћењима на сопствено правно регулисање и, користећи та овлашћења, доводе до стварања донекле различитих правних поредака.

Међутим, познати су случајеви да се и у унитарним државама јавља овакав „правни федерализам“. То је, рецимо, у периоду између два светска рата. Био случај са земљама средње и југоисточне Европе, посебно оним новообразованим, као што су биле Пољска, Чехословачка, Румунија и Југославија, у којима су у појединим подручјима која су ушла у састав ових држава важили посебни правни пореци. У њима се из низа оправданих и неоправданих разлога није одмах приступило унификацији, тако да су све до другог светског рата, а у извесној мери чак и по његовом окончању, коегзистирали једни поред других различити правни пореци. Таква је ситуација била карактеристична, пре свега, у области грађанског права. Тако је, рецимо, познато да је током целог живота Краљевине Југославије (1918—1941) у њој било шест правних подручја на којима су постојали различити грађанскоправни режими (у Србији и Македонији је примењиван Српски грађански законик од 1844, у Црној Гори — Општи имовински законик од 1888, у Словенији и

(1) Основну литературу на нашем језику о упоредном праву уопште представљају следећи радови: Б. Благојевић, *Упоредно право — метод или наука*, „Анали Правног факултета у Београду“, 1/1953, стр. 7—16; М. Јовичић, *Упоредна проучавања у уставном праву*, „Зборник радова о страном и упоредном праву — III“, Београд 1965, стр. 103—150; М. Јовичић, *Емпијска истраживања у упоредним студијама у области права*, „Анали правног факултета у Београду“, 1—2/1965, стр. 60—70; Б. Благојевић — М. Јовичић, *Место упоредног права у оквиру правних истраживања уопште у Југославији*, „Страни правни живот“, бр. 50, 1966, стр. 13—23; четири свеске *Збирке чланака о упоредном праву*, у издању Института за упоредно право, 1959.

Далмацији — Аустријски грађански законик од 1811, са амандманима усвојеним у току првог светског рата, у Хрватској — исти овај Законик без поменутих амандмана, у Војводини — мађарско право (у основи обичајно), и у Босни и Херцеговини — поред аустроугарског, и шеријатско право. Покушаји унификације дали су само делимичне резултате. У периоду до 1929. чак и подручје кривичног права није било унификовано. — Осим наведених, било је и има и других унитарно уређених држава у којима није извршена унификација појединих грана права, као што је, на пример, случај са Уједињеним Краљевством, у којем се јављају одређене разлике, рецимо, између енглеског и шкотског права.

Постојање оваквог „правног федерализма“ у унитарно уређеним државама намеће потребу за упоредноправним проучавањима и у њима, проучавањима која могу у основи да имају сличне сврхе као сва интерна упоредна проучавања уопште, о којима ће бити ниже речи.

Када је, пак, реч о потреби и могућностима за интерним упоредним проучавањима у федерално уређеним државама, оне су различите у различитим федерацијама. При томе су одлучујућа два момента. Прво, како је у датој федерацији извршена расподела надлежности између федерације и федералних јединица, тј. каквим нормативним овлашћењима располажу федералне јединице, који део друштвених односа уопште оне регулишу. Очигледно да у оним федерацијама у којима центар располаже свим значајнијим нормативним овлашћењима, а федералне јединице само у мањој мери, ни правни системи ових јединица нису посебно развијени, тако да нема довољно основа за нека шири и значајнија интерна упоредна проучавања. Обратно, у оним федерацијама у којима је федерално начело шире примењено, тако да су и нормативна овлашћења федералних јединица већа, постоје претпоставке за шири интерна упоредна проучавања. Други моменат од значаја јесте степен разликовања правних система појединих федералних јединица међу собом. Јер, уколико федералне јединице, у оквиру оних овлашћења којима располажу на основу извршене расподеле надлежности између федерације и федералних јединица, та овлашћења користе на такав начин да инаугуришу правне системе који су суштински истоветни или веома слични, очигледно је да су могућности за упоредна проучавања лишене сваког већег интереса. И обратно, ако се у једној федерацији правни системи федералних јединица знатније разликују, упоредна проучавања могу да имају пуног смисла и њихови резултати могу да буду веома корисни.

Немајући могућности да се овде шире упуштам у излагање ситуације у појединим федерацијама ⁽²⁾, само илустрације ради ћу навести примере двеју федерација, и то федерација које се у погледу потребе и могућности за интерним упоредним проучавањима вероватно налазе на два антипода. У питању су САД и Совјетски Савез. Обе ове федерације као заједничко спаја то што су у њима функције центра знатно развијене на рачун функција федералних јединица, независно од различитих

(2) У овом погледу упућујем на свој рад *Савремени федерализам*, поглавља „Расподела функција“ (стр. 149—189) и „Јачање функција федерације“ (стр. 201—217).

услова који су до тога довели и независно од различитог пута који је у њима пређен да би се дошло до постојеће ситуације. Међутим, овде се ипак појављују извесне разлике у том смислу што су, када је реч о правном регулисању, и то како у области уставног уређења, тако рецимо и у таквим класичним областима права као што су грађанско или кривично, могућности федералних јединица да нормативно регулишу ове области знатно веће у САД но у Совјетском Савезу. С друге стране, ако погледамо како су федералне јединице у две федерације искористиле ове потенцијалне могућности, констатуваћемо да у оквиру САД постоје знатно веће разлике у уставном и законодавном регулисању појединих федералних јединица но што је то случај у Совјетском Савезу. Ту је довољно указати на, рецимо, велике разлике између устава појединих држава САД и готово потпуну истоветност устава свих совјетских република ⁽³⁾, или на чињеницу да се грађанскоправни или кривичноправни прописи држава САД често знатно разликују, садржавајући каткада и потпуно дијаметрална решења, док су ови прописи у совјетским републикама веома слични, показујући само мале међусобне разлике, итд. Разумљиво, ја на овом месту немам ни најмању намеру да дајем оцену једног или другог решења. Уопштено речено, вероватно да ниједно од њих није оптимално: прво, због постојања разлика и тамо где за њих не постоји право оправдање, друго, због уједначености и тамо где она није потребна. Но, независно од тога, закључак који се намеће, а који је у оквиру овог рада једино релевантан, јесте да у случају федерација какве су САД постоје знатно већа потреба и могућности за интерним упоредним проучавањима но у случају федерација какав је Совјетски Савез. Што се тиче осталих, овде напоменутих федерација, мислим да се оне, углавном, налазе негде између ове две крајности, ближе једној или другој, тако да је зависно од тога и интерес за упоредним проучавањима у њима већи, односно мањи.

Под претпоставком да су размишљања о потреби и могућностима за упоредноправним проучавањима у оквиру федерално уређених држава, зависно од горе наведених момената, на месту, неизбежно ћемо доћи до закључка да данас у нашој земљи постоје и потреба и могућности да се озбиљно приступи овим проучавањима.

Усмереност интерних упоредних проучавања. — Сва интерна упоредноправна проучавања у нас (дакле, уз искључивање оних проучавања каква су обављана и до сада, а која су се тичала „класичних“ облика упоређивања међународног, односно, боље речено, „међудржавног карактера“), могу да буду вишестрано усмерена.

а) У првој хипотези, по којој у нормативном регулисању учествују и федерација, с једне, и републике и покрајине, с друге стране, проучавати (упоређивати) се могу:

аа) савезно право и право једне републике односно покрајине;

бб) права две или више (али не свих република и покрајина;

⁽³⁾ Више о овоме у мом чланку *Статус и организација федералних јединица — упоредноправна разматрања*, „Архив за правне и друштвене науке“, 2/1972, стр. 138—156.

- вв) права свих република и покрајина међусобно, и
 гг) савезно право и права свих република и покрајина.

Свако од ових проучавања могло би, у датом случају, да буде од користи, али би вероватно највећи интерес имале две последње подврсте проучавања. Путем њих би могло да буде утврђено, у једном случају, како изгледа републичко и покрајинско регулисање дате материје, са свим међусобним сличностима и разликама, независно од тога какво је савезно регулисање; односно, у другом случају, какав је став југословенског права у целини (тј. и савезног, с једне, и републичког и покрајинског, с друге стране), у погледу регулисања дате материје. Ово последње би, у претпоставци од које смо пошли, довело до познавања југословенског права у ширем смислу.

б) У другој хипотези, по којој у нормативном регулисању учествују, у складу с извршеном расподелом надлежности између федерације, с једне, и република и покрајина, с друге стране, само републике и покрајине, могућности проучавања су сведене на само два, већ наведена случаја, и то:

- аа) поређење права једне републике односно покрајине с правом друге или других (али опет не свих) република и покрајина, и
 бб) поређење права свих република и покрајина међусобно.

И овде би ова друга могућност значила утврђивање како југословенско право, подразумевајући под тим појмом на овом месту скуп права република и покрајина, регулише дату материју.

Разлози разликовања у правним системима наших република и покрајина. — Полазећи од тога да у оквиру правних система појединих република и покрајина постоје одређене разлике, поставља се питање откуда оне настају, тј. чиме су изазване. Истовремено, откривање узрока тих разлика неизбежно нас води и давању судова о оправданости или неоправданости постојећих разлика. Без претензија за исцрпношћу (с обзиром да ово питање по значају који има заслужује посебну продубљену обраду), покушаћу да наведем неке од најважнијих разлога разлика које се јављају (или ће се евентуално јављати) између права појединих наших република и покрајина ⁽⁴⁾.

Међу разлозима који могу да леже у основама разлика између права појединих република и покрајина јавља се, најпре, комплекс историјских, односно традиционалних разлога. Југославија је државна творевина стара тек нешто више од педесет година; пре тога, њени народи су вековима живели одвојено, било у сопственим државама било у оквиру туђих држава. Према томе, они су се и посебно развијали, тако да сваки од њих има своју историју, која се само изузетно јавља као заједничка, док је иначе евентуално само мање или више слична, али у сваком случају посебна. Различит историјски, а то значи и државноправни развој, имао је свог непосредног утицаја и на правне поретке под којима су наши народи живели; ти пореци су у много чему били различити. При томе не треба изгубити из вида чињеницу да је преко нашег под-

(4) О овоме в. мој рад *L'evolution et les tendances actuelles du fédéralisme yougoslave dans le domaine du système juridique*, у делу «Le fédéralisme et le développement des ordres juridiques», Bruxelles 1971, pp. 165—184.

ручја вековима ишла међа две цивилизације, да су се религије које су исповедали наши народи разликовале, да су они трпели различите утицаје са разних страна и тако даље. Све то је доприносило да и у свету права, које у доброј мери представља рефлекс свих тих и других моментата, настану неке значајне разлике. — Према томе, историјски разлози су несумњиво утицали на то да у тренутку образовања Југославије, 1918. године, њени саставни делови уђу у нову државну творевину са разликама не само у правном регулисању него и у правној свести народа.

Од тада па све до недавно, трајао је период претежног утицаја центра у сфери правног регулисања. За живота Краљевине Југославије тај утицај био је и формално санкционисан, с обзиром на чињеницу да је држава у то доба била унитарно уређена. Међутим, као што смо видели, и тада су постојале области права, као нпр. толико значајна област грађанског права, у којима покушаји унификације нису довели до правих резултата. Другим речима, историјски разлози су настављали да утичу на постојање разлика у правном регулисању. И у социјалистичкој Југославији су, упркос знатном утицају центра који је на основу расподеле надлежности између федерације и република у периоду од 1946. па све до 1971. имао у својим рукама и формално и фактички највећи део овлашћења на нормативно регулисање, историјски моменти настављали да врше извештај утицај, и то, пре свега, опет у сфери грађанскоправних односа, у којој правни прописи нису у потпуности унификовани ⁽⁵⁾. Ти утицаји, разумљиво, нису били претежни и нису ни могли бити претежни у једном друштву које свесно изграђује социјалистичке друштвене односе, али се ипак нису могли занемарити, тако да су преживели све до 1971, односно 1974. Према томе, данас, када су наше републике и покрајине добиле праве могућности да у низу значајних области правног регулисања самостално доносе прописе, неизбежно ту и тамо почиње да се осећа утицај историјских разлога на то регулисање, и то, пре свега, у таквим областима права као што су нпр. породично, наследно и сл. При томе вероватно не долази у обзир да данас, после више од педесет година живота у заједничкој држави, у време када је читав свет захваћен интеграционим кретањима када се приступа унификацији правних прописа у низу области, утицај историјских разлога буде претежан. То би било нерационално и противречило би потребама историјског кретања друштва уопште, а посебно нашег социјалистичког друштва. Међутим, постојање оваквих историјских разлога и њихову оправданост у појединим областима не можемо негирати.

Други комплекс разлога који утичу на појављивање разлика између правних система република и покрајина ја видим у различитом нивоу развијености и, тиме, различитим условима па и потребама појединих република и покрајина. Из низа разлога објективне и субјективне природе, у оквиру Југославије постоје, као што је познато, веома велике разлике у степену развоја. Оне су највећим делом наслеђене из прошлости и, разумљиво, упркос свим напорима, не могу да буду превазиђене

(5) Упор. М. Константиновић, *Стара „правна правила“ и јединство права*, „Анали Правног факултета у Београду“, 4/1957, стр. 431—437.

у кратком временском периоду. Као довољан индикатор тих разлика може да послужи, на пример, податак да између Словеније, као наше привредно најразвијеније републике, и покрајине Косово која представља привредно најзаосталије подручје у Југославији, однос националног дохотка по глави становника стоји у сразмери 7 према 1. Сличне разлике, мада можда не у тако драстичном виду, јављају се и између других република и покрајина у овом и другим погледима. Само по себи је јасно да данас још увек, без обзира на постојање договора о солидарној акцији на смањивању ових разлика, различити услови и потребе овако различито развијених средина траже и донекле различито правно регулисање у појединим областима. Њега свакако не треба форсирати, али тамо где се јавља из ових разлога треба га прихватити као оправдано у овој фази развоја.

Трећи комплекс разлога састоји се у разликама у степену развоја културе и уопште у духовној сфери. И овде извесне разлике представљају наслеђа прошлости, различитих услова под којима су се поједина друштва развијала и под којима је дошло и до формирања различитих гледишта на ствари, па и различитих менталитета. Опет само један пример који ће поткрепити став о оправданости постојања ових разлика данас: док у Словенији практично нема неписменог становништва (процент неписмених износи свега 1,2) у Босни и Херцеговини неписмених је 23,2%, а на Косову чак 31,5%. Навођење низа других података сличне природе на несумњив начин би показало какве се све разлике појављују између наших република и покрајина и у овој сфери. Према томе, мислим да се извесне разлике у правном регулисању изазване овим разлозима, уколико се не претера у њиховом истицању, морају оценити као оправдане.

Још један разлог разликовања, мада се јавља само у појединим областима правног регулисања, може да лежи у специфичностима националног састава појединих република и покрајина. Чињеница да је, рецимо, Словенија мање-више етнички хомогена, а да у Босни и Херцеговини живе заједно припадници три наша народа, или да у Војводини знатан део становништва сачињавају припадници различитих народности, објективно условава постојање разлика у правном регулисању извесних области. — Исто тако, специфична ситуација СР Србије, са постојањем две аутономне покрајине у њеном саставу, неизбежно води појави извесних разлика у правном регулисању између ове и других република.

Још један разлог разликовања између правних система република и покрајина може да се састоји у географским моментима, у чињеници да се, рецимо, неке републике налазе на обали мора, а друге не, да су једне претежно планинског, а друге равничарског карактера и сл. Довољну илустрацију утицаја ових разлика на правно регулисање пружаће податак да је могућност да у брдско-планинским крајевима површина обрадивог пољопривредног земљишта на које земљорадници имају право својине буде већа од десет хектара по домаћинству предвиђена уставима свих република и покрајина осим уставом Војводине — из једноставног разлога што оваквих брдско-планинских подручја у њој нема!

Све до сада наведене разлоге разликовања између правних система република и покрајина назвао бих мање или више објективним, па самим тим и претежно оправданим. Међутим, осим њих, мислим да се јављају и разлози више субјективне природе. Они у основи могу да се манифестују на два „нивоа”: на нивоу доношења одлука од стране републичких и покрајинских врхова и на нивоу спровођења тих одлука путем формулисања прописа. И на једном и на другом нивоу, мада се као заједнички резултат рада појављују правни прописи из којих се не види (или не бар увек) удео једних и других, могућно је испољавање жеље, и њено остваривање, да се извесна питања нормативно регулишу на начин различит у односу на начине примењене у другим републикама и покрајинама, и то не због објективне условљености таквог различитог регулисања (о чему је било речи горе), него због тога што су аутори прописа у питању мишљења да је управо такво регулисање, најбоље, најцелисходније, најпрактичније и слично, односно да уопште постоје разлози управо за такво регулисање. О оправданости уношења оваквих субјективних момената може се, разумљиво, дискутовати уопште и у сваком посебном случају појединачно, али оно што не треба губити из вида јесте да о томе одлуку доноси време: уколико дато решење у датој средини издржи пробу времена и покаже се као корисно, то ће бити довољан доказ да су његови аутори били у праву и да је њихов субјективан став прихваћен и тиме прешао у сферу објективног. И обратно, ако се усвојено решење покаже непрактичним или чак неодрживим, његови аутори ће претрпети осуду јавности.

Нека ми на овом месту буде дозвољено једно узгредно али зато не мање важно запажање. Познато је да се у области друштвених наука не могу вршити експерименти у оном смислу како је то могућно у области егзактних наука, услед чега су друштвене науке у ствари лишене једног значајног средства у истраживању друштвених појава. Међутим, у контексту наше теме, може се говорити о специфичном виду експериментисања које је у федерално уређеним државама омогућено управо постојањем посебног правног регулисања од стране федералних јединица. Из упоредне историје федерализма познат је низ случајева у којима су у појединим федерацијама решења која је увела једна федерална јединица после провере у пракси била прихваћена и од стране других. И обратно, решење које се у пракси показало slabим, није имало изгледа да другде буде прихваћено. Таква могућност вероватно постоји и у нас, и вероватно ће у будућности долазити до оваквог међусобног утледања. При томе мислим да су превасходно подобна за утледање она решења која нису условљена напред наведеним и сличним разликама изазваним објективним разлозима — јер ти разлози у датом случају траже управо увођење и постојање различитих решења — него решења која су „пропађена” у једној републици односно покрајини напором односно „заслугом” њених уставотвораца или законодаваца.

И најзад, да завршим ово излагање о могућним разлозима разликовања у праву између појединих република и покрајина: један од разлога разликовања — мада могућан само у мање важним питањима — састоји се у немару или непажњи аутора датог прописа, у стицају слу-

чајних околности и сл. Грешке се дешавају свуда, па и у сфери нормирања, поготову ако се ради брзо или у неповољним условима ⁽⁶⁾. Несумњиво да ова врста разлика само по себи нема неки већи значај, а њих је — ако су заиста неоправдане — веома лако уклонити.

Сврхе интерних упоредних проучавања. — Сврхе у које се приступа интерним упоредним проучавањима могу да буду, као када су у питању упоредна проучавања уопште, веома различите, а резултати до којих се долази, испуњавајући те различите сврхе, веома корисни.

Интерна упоредна проучавања могу да имају за сврху, пре свега, потребе законодавног рада. Пођимо од најједноставније, у овом периоду у нас најнепосредније потребе доношења низа законских прописа у републикама и покрајинама. Несумњиво да ће сваки поједини законодавац осетити оправдану потребу да се, припремајући свој пропис, упозна с одговарајућим прописима других република и покрајина, уколико су их ове већ донеле, као и са решењима која такви прописи садрже. Према томе, он ће морати да се бави упоредноправним проучавањима у овом рудиментарном виду, како би, користећи се туђим, добрим и лошим, искуствима, припремио текст у коме ће, ако томе, с обзиром на локалне услове и потребе, има места, бити узети у обзир и ставови и решења до којих је неко други већ дошао. Овакав приступ је, мислим, због своје рационалности у потпуности оправдан. — Но, и онда када републички и покрајински правни системи сваки за себе буду у целини (или највећим делом) изграђени, потребе живота ће захтевати да се поједини прописи у датом тренутку подвргну ревизији. При томе ће опет бити потребно познавање прописа других република и покрајина и, можда још важније, познавање праксе примене тих прописа. (На овом месту само указујући на ово ново поље упоредноправних истраживања, ја опширније разматрање о потреби праћења примене права, с обзиром на његов значај, остављам за касније.) Према томе, интерна упоредна проучавања ће у сврхе законодавног рада у републикама и покрајинама од сада па на даље увек имати своје пуно оправдање, а њихови резултати ће без икакве сумње бити корисни.

У вези с овом сврхом, поставља се питање да ли се и у оквиру интерних упоредних проучавања у нас може говорити и о унификацији одређених правних прописа, као једној од сврха проучавања. Као што је познато, наш концепт федерализма, посебно по Уставу од 1974. полази од широких овлашћења република (и у нешто мањој мери покрајина) да самостално регулишу низ друштвених односа. Међутим, та самосталност (која представља њихово неутуђиво право) не значи и неопходност различитог регулисања. Сасвим је могућно замислити да у појединим областима, нарочито онима у којима преовлађују правно-технички прописи (где, дакле, не долазе до изражаја националне или регионалне посебности), републике и покрајине дођу до закључка да би једино рационално било донети једнообразне прописе у свим овим друштвено-политичким заједницама и тиме практично спровести унификацију регулисања дате

(6) Примере оваквих слабости можемо уочити чак и у недавно донетим републичким и покрајинским уставима. В. шпр. К. Салиу, *Неке специфичности уставног уређења САР Косова*, рад у штампи у издању Института за упоредно право.

области. При томе би вероватно друштвени договори република и покрајина могли да буду погодан инструмент за ову сврху. С друге стране, Уставом СР Србије од 1974. у ствари је, чланом 301, институционализован један облик унификације законодавства републике и покрајина у виду доношења закона којима се, на основу сагласности републичке и покрајинских скупштина, одређени односи регулишу јединствено за целу територију републике. — Према томе, и унификација прописа може да представља сврху интерних упоредних проучавања.

Једна од сврха, и то опет врло практичних, интерних упоредних проучавања (мада и овде у рудиментарном виду), лежи у потреби да органи управе и судски органи у свакој појединој републици и покрајини (као, уосталом, и у самој федерацији) познају прописе и других, а не само сопствене републике односно покрајине. У низу случајева они ће своју одлуку морати да донесу водећи рачуна о тим прописима, а то значи уз њихово претходно познавање. — Исто тако, читава област решавања интерног сукоба закона, која у нас добија необично у значају, захтева одговарајућа интерна упоредна проучавања (7).

Даљу сврху интерних упоредних проучавања у нас видим у задовољавању потреба теоријског уопштавања у оквиру педагошког односно научног рада. За разлику од стања све до скоро када су, како је напред изложено, изрази *југословенско право* и *право федерације (савезно право)* практично били синонимима, данас је неопходно при проучавању југословенског права у низу области узимати у обзир и ову интерну упоредну компоненту, тј. познавати не само савезно него и републичко и покрајинско право. То је, најпре, случај у вези с педагошким радом, а, пре свега, наставом на правним факултетима. Наставни план низа позитивно-правних дисциплина на сваком поједином нашем факултету мораће да обухвати проучавања како савезног тако и републичког и покрајинског права или чак (у областима у којима федерација више нема права на законодавно регулисање — нпр. у породичном и наследном праву) искључиво републичког и покрајинског права. При томе је вероватно на месту претпоставка да ће се у настави на сваком поједином факултету посебна пажња обрађати на право сопствене републике односно покрајине, али никако уз занемаривање права других република и покрајина. Према томе, интерна упоредна проучавања права република и покрајина се на овом подручју намећу као неопходна.

Исто тако, када је у питању научноистраживачки рад, обрада у виду монографија, чланака и сл. ту се и досада пожељна међународна упоредна компонента ове обраде сада неминовно мора допунити интерном упоредном компонентом, уколико су у питању институти који су различито регулисани у појединим републикама (покрајинама). Јер ако је до сада неко, служећи се превазиђеном методологијом, и могао да обрађује искључиво југословенско право, без узимања у обзир ставова иностране теорије и решења иностраног законодавства, чиме је несумњиво осиромашавао резултате својих проучавања, али их није неизбежно

(7) В. о овоме Б. Благојевић: *Регулисање сукоба републичког односно покрајинског закона са законима других република односно покрајина (колизоне норме)*. — „Страни правни живот“, бр. 86, 1974, стр. 3—17.

промашивао (уколико није нудио ништа више него резултате проучавања југословенског права), данас је апсолутно немогућно обрађивати југословенско право у низу области без приступања интерним упоредним проучавањима: у питању не би било осиромашавање резултата проучавања, него управо потпуни промашај проучавања, јер би као југословенско право било представљено нешто што то није. — Разумљиво, када је реч о овој сврси, коришћењу интерних упоредних проучавања у научном раду, успех проучавања ће, као и иначе, зависити од способности аутора да стваралачки примени упоредни метод и његовим коришћењем дође до оптималних резултата.

И најзад, као последњу међу основним сврхама интерних упоредних проучавања навео бих потребу бољег међусобног познавања и разумевања. Још 1900. године на Првом међународном конгресу упоредног права одржаном у Паризу велики француски правник А. Есмен (А. Espéin) изрекао је лепу мисао по којој *on compare pour mieux comprendre*. Ова племенита сврха постоји не само када су у питању међународна упоредна проучавања, где има необично значајну улогу у познавању идеја и институција појединих држава, него и када је реч о интерним упоредним проучавањима. Међусобног познавања у оквиру једне државе уопште вероватно никада није довољно, а то важи и за област права. То међусобно познавање у нас може, не дирајући у посебности наших република и покрајина уопште, и у свету права посебно, да води јачању осећања југословенског заједништва, што се мора, мислим, оцењивати позитивно и сматрати једним пожељним циљем.

Праћење примене права. — У вези с приступањем интерним упоредним проучавањима и њиховим сталним бављењем, у први план избија потреба праћења примене права у нас. Један од недостатака нашег правног система, на који је више пута указивано, јесте што у нас није било организовано систематско праћење примене права, остварења правних норми у животу. Правни прописи су доношени, повремено мењани и укидани, а до то није било увек условљено објективним потребама и резултатима које је пропис у питању показао у својој примени; измене законодавства су често биле изазване извесним, рекао бих импресионистичким закључцима одговорних фактора, без правог и непосредног увида у праксу. И то, углавном, из једноставног разлога што није било организовано праћење примене права. С обзиром да су сада постављени, односно да се довршава постављање темеља како савезног, тако и републичких и покрајинских правних система, темеља који треба да буду релативно чвршћи и стабилнији, неопходно је да се на свим нивоима, и у федерацији и у републикама и покрајинама, преко одговарајућих служби и институција, обезбеди систематски увид у праксу примене права. То несумњиво није ни лак задатак ни мали посао. При томе је, пре свега, неопходно утврдити одговарајућу методологију за праћење примене права. Међутим, мислим да се овоме послу мора приступити (при чему свакако инострана искуства и овде могу да буду врло корисна ⁽⁸⁾).

(8) Овим проблемом се нарочито у последње време посебно бавио совјетска правна наука.

Ако је то тако, онда је изван сваке сумње да интерна упоредна проучавања морају да обухвате не само *law in books* него и *law in action*. И када су у питању међународна упоредна проучавања, пожељно је да она буду вршена са познавањем не само теорије и законодавства него у могућној мери и праксе. Та „могућна мера“ је очигледно условљена степеном оствареног праћења примене права у појединим земљама и подацима доступним истраживачу, с обзиром да би, из низа разлога, пре свега практичне природе, било врло тешко имати непосредан увид у живот правних прописа у туђој земљи. Та тешкоћа је у случају интерних упоредних проучавања много мања, јер истраживач може, у крајњем случају, и сам да стиче одговарајући увид у праксу примене права у нашим републикама и покрајинама; задатак би, међутим, био умногоме олакшан када би се ово праћење вршило на малочас сутерисани начин организовано и систематски. Овако спроведена интерна упоредна проучавања добила би пожељну пуноћу, у ком случају би у односу на њих отпао онај често оправдан приговор који се ставља на резултате правних истраживања, а поготову упоредноправних, да су вршена претежно или чак и искључиво проучавањем теорије и законодавства, али без довољног увида у праксу и да су, из тога разлога, понекад дефектна.

Тешкоће приликом интерних упоредних проучавања. — Међу тешкоћама које иначе прате упоредноправна проучавања, у случају интерних упоредноправних проучавања у Југославији не јављају се неке од њих.

Несумњиво најзначајнија међу овим тешкоћама које се овде не појављује јесте она која често настаје када се врши упоређивање права држава које припадају различитим друштвено-економским уређењима. Када је то случај, а посебно када се пореде правни системи односно правни институти који припадају, пре свега, буржоаском и социјалистичком друштвеном уређењу, неопходно је стално имати у виду различите основе на којима почивају ова два уређења, тако да се и њихове институције (чак и када се појављују под истоветним називом) каткада суштински разликују у погледу своје улоге односно сврхе коју имају у датом уређењу⁽⁹⁾. У случају упоредних проучавања у оквиру југословенског правног система ове тешкоће нема и тиме нема ни опасности да се, формалноправним приступом проучавању, занемаре овакве суштинске разлике. Целокупан југословенски правни систем почива на јединственим начелима, тако да у том погледу између основа на којима почивају уређења појединих република односно покрајина нема никаквих разлика. Њихови правни системи су прожети истим јединственим духом, почивају на истоветним начелима самоуправног социјалистичког уређења. Отуда при овим проучавањима не вребају опасности неодређивања сиренским гласовима какви могу да заведу неутке и невеште морепловце у водама упоредноправних проучавања. Наш истраживач не мора да размишља о томе шта представља *background* одређеног правног института и како се тај институт уклапа у дато друштвено уређење — што је иначе каткада, посматрањем са стране, врло тешко открити и правилно

(9) О овоме више у наведеном раду *Упоредна проучавања у уставном праву*, стр. 130—131.

проценити. Наш истраживач то *зна*, управо зато што посматрање врши не са стране, него изнутра, познајући основе друштвеног уређења сваке друге републике односно покрајине као и своје сопствене.

Друга често знатна тешкоћа, мада техничке природе, која се јавља при приступању упоредним проучавањима права различитих држава, а која се састоји у потреби савлађивања језичких баријера, у случају интерних упоредних проучавања у нас углавном не постоји. Наиме, истовестност или готово истовестност језика законодавства и литературе четири наше републике (Босне и Херцеговине, Црне Горе, Хрватске и Србије) и једне покрајине (Војводине) ову тешкоћу у потпуности елиминисае за сваког истраживача који говори српскохрватски. Ова тешкоћа се углавном не јавља ни у односу на другу покрајину (Косово), с обзиром да се њени прописи објављују и на српскохрватском језику. Тешкоћа је највећа у случају проучавања права Македоније и Словеније; међутим, ни она није неотклоњива с обзиром да се с мало напора могу савладати основи ова два језика, који имају заједничко јужнословенско порекло са српскохрватским. Према томе, готово је искључена (или сведена на најмању меру) могућност да истраживач *не разуме* оно што чита због тога што не зна језик у питању ⁽¹⁰⁾.

Све у свему, када говоримо о тешкоћама које се срећу при упоредносправним проучавањима, морамо констатовати да су интерна упоредна проучавања у нас по претпоставци *лакша* но упоредна проучавања права више земаља.

Облици и методологија интерних упоредних проучавања. — Веома важно питање које се на крају поставља јесте како приступити интерним упоредним проучавањима, како поставити методологију рада на њима. Као што знамо, уобилачавање правних система република и покрајина је у пуном маху. Прописи на којима ће ови системи почивати доносе се последњих неколико година (почев од 1971), а са њиховим доношењем ће се, у оквиру рокова предвиђених уставним законима за спровођење устава, окончати углавном у току 1976. године. Према томе, тада ће се моћи сагледати правни системи република и покрајина у свом мање-више довршеном и заокруженом виду. Међутим, у појединим гранама права републике и покрајине су већ донеле своје прописе, тако да се њиховом упоредном проучавању већ може приступити. Какве су ту могућности за проучавање сада, а какве би могле и требало да буду у будућности?

Оно од чега је сада могућно стартовати, то су управо прописи које су републике и покрајине већ донеле. Дакле, први и за сада основни извор материјала за проучавање су службена гласила република и покрајина, односно евентуално одговарајуће збирке прописа. Упоредна про-

(10) Подсетимо да у овом погледу ми уживамо предности у односу на неке друге федерације, у којима интерна упоредна проучавања могу да буду знатно отежана управо због постојања језичких баријера — нпр. у Швајцарској или Канади, да не говоримо о Индији. С друге стране, у Совјетском Савезу, мада се језици којима се говори у петнаест савезних република разликују, интерна упоредна проучавања су олакшана чињеницом да се прописи свих ових република, осим на језику републике, објављују и на руском језику.

учавања морају да почну од тога и за тренутак практично углавном се и задовоље овим могућностима. Оваква проучавања, у једном рудиментарном виду, већ су организована у Институту за упоредно право, и њихови први резултати су већ доступни јавности. Тако је, најпре, у посебној публикацији Института 1974. године објављен *Упоредни преглед републичких и покрајинских устава*. Ова публикација омогућава, како је речено у уводној белешци, „увид у чему се, идући редом кроз целокупну уставну материју, састоје — ако их има — специфичности појединих устава у регулисању те материје“. С друге стране, Институт је 1974. године започео са објављивањем тзв. *Синоптичких таблица републичких и покрајинских закона*. У оквиру сваке од ових таблица, а њих је до сада објављено више десетина, систематски је извршено поређење одредаба републичких и покрајинских закона у датој материји и указано на њихове сличности и разлике. Ово поређење је, да тако кажемо, механичко (реч је, не заборавимо, управо о *синопису*!), тј. не дају се никаква објашњења и не извлаче било какви закључци. Но, корист од њега због тога није мања, јер синоптичке таблице у сваком случају представљају основу од које се у даљим проучавањима мора поћи ⁽¹¹⁾. — Дакле, извесне могућности за интерна упоредна проучавања већ постоје и њима треба приступити. И несумњиво ће већ први њихови резултати моћи да буду врло корисни, и то у различите сврхе напред наведене.

У другој фази било би, међутим, могућно поћи корак даље. Рад у оквиру те фазе претпоставља постојање већ извесне теоријске обраде појединих института или, шире, грана права република и покрајина. Такву обраду треба, разумљиво, очекивати, углавном, од аутора из одговарајућих република и покрајина. И с оваквим радом се већ почело. Тако, опет у Институту за упоредно право организована је израда једне збирке студија посвећених специфичностима уставних уређења појединих република и покрајина. Као аутори ових студија ангажовани су зналци тих уређења, који су изложили основне специфичности уставног уређења своје републике односно покрајине и покушали да дају објашњења тих специфичности. Ова збирка студија, чије објављивање ускоро предстоји, представљаће дакле већ извесну теоријску обраду републичких и покрајинских устава. И у другим областима права већ се, пре свега у правним часописима, појављују први радови посвећени појединим институтима датог републичког односно покрајинског правног система и тих радова ће свакако бити стално све више. Институт за упоредно право би и овде могао да одигра корисну улогу, организујући евиденцију о оваквим радовима и стављајући на располагање податке о томе.

Најзад, трећу фазу би представљала права теоријска упоредно-правна обрада појединих грана права односно правних института, обрада која би, на основу познавања законодавства, теорије и, по могућству праксе (у смислу у коме је горе било речи) у појединим републикама и покрајинама, на синтетичан начин излагала шта, у датој грани права или

(11) О синоптичким таблицама види белешку В. Чок у „Архиву за правне и друштвене науке“, 2/1975, стр. 263—267.

у односу на дати институт, представља југословенско право, са свим сличностима и разликама између појединих република и покрајина. И овде је у Институту за упоредно право замишљен рад на припреми једног *Југословенског упоредног уставног права*. Ово дело (на чијој изради ће бити ангажовано више аутора) изложиће резултате систематске обраде уставних система република и покрајина у целини и тиме пружити једну *par excellence* упоредну студију наше уставности. Треба очекивати да ће се у скорој будућности, пре свега у оквиру универзитетских уџбеника⁽¹²⁾, приступити сличној упоредноправној обради у другим грамама права, као и да ће уопште у нашој правној литератури оваквих радова бити стално све више⁽¹³⁾ и да ће они бити све продубљенији и све кориснији у различите сврхе којима интерна упоредна проучавања уопште могу да послуже.

*

*

*

Све до сада речено мислим да недвосмислено говори о неопходности интерних упоредних проучавања у нас. Основно питање које се уопште поставља гласи — не да ли су оваква проучавања потребна, него каква она треба да буду да би испунила своју сврху.

Постојање посебних правних система република и покрајина је стварност од које се мора поћи. Та стварност је одраз нашег схватања федерализма какав данас одговара самоуправној социјалистичкој Југославији. Друго је питање у којој мери су ови *посебни* правни системи *различити* међу собом и како се, сваки за себе и сви заједно, уклапају у југословенски правни систем у целини. И управо ту лежи основни смисао интерних упоредних проучавања: утврдити у чему су правни системи појединих република односно покрајина различити, а у чему слични и покушати објаснити зашто је то тако. Ако, односно када то на научно фундиран начин буде утврђено, тек тада се може покушати дати одговор да ли су и зашто установљене разлике односно сличности на месту, да ли се и како оне уклапају у општи концепт југословенског федерализма. Ако успешно допринесу давању овог одговора, интерна упоредна проучавања ће испунити задатак који имају као средство не само правне технике него и правне политике. Другим речима, интерна упоредна проучавања имају своју шансу да одиграју корисну улогу у изградњи југословенског права у смислу оптимализације односа правних система федерације, с једне, и република и покрајина, с друге стране. На онима који се буду бавили овим проучавањима је да допринесу остварењу овог значајног задатка.

Др Миодраг Јовичић

(12) Интерну упоредну компоненту већ садрже 1975. године објављена дела. Уставно право Ј. Борђевића, *Наследно право* Б. Благојевића, *Породично право* В. Бакића.

(13) В. нпр. чланак Б. Благојевића, *Позитивноправни извори о наследном праву односно о наследним правима у нас*, „Наша законитост“, 7/1974, стр. 624—635.

Югославские интерны сравнительного права

РЕЗЮМЕ

Введение Конституцией 1974 года делегатской системы в Югославии представляет собой попытку устранить слабости классической избирательной системы и одновременно построить систему самоуправления. Базу всей делегатской системы представляют *делегаций*, формирующиеся в организациях объединенного труда, в местных содружествах и в общественно-политических организациях. Делегатов выбирают все занятые в производстве, а также граждане местных содружеств. Делегации являются постоянными органами, выбирающими своих *делегатов* в общинские скупщины. Делегатам ставится в обязанность быть связующим звеном между своей организацией и скупщиной. От своих организаций они получают директивы для работы, но в работе они независимы и принимают самостоятельные решения при голосовании. Тем самым, через своих делегатов, делегации находятся в постоянном деловом контакте с общинскими скупщинами и, косвенно, участвуют в принятии всех решений, существенных для жизни общественно-политического содружества.

В статье относительно подробно излагается сложный механизм выборов делегатов, сначала в общинскую скупщину (имеющую три веча: вече объединенного труда, вече местных содружеств и общественно-политическое вече). В статье показывается как формируются скупщины республик и краев — состоящие из трех веча: вече объединенного труда, вече общин и общественно-политическое вече, в которых принимают участие общинские скупщины, при чем выборы делегатов производятся из числа членов низовых организаций. Затем дается изложение порядка формирования Скупщины СФРЮ: делегатов в Союзное вече выбирают также общинские скупщины, а Вече республик и краев представлены делегациями их скупщин.

Статья заканчивается констатированием, что делегатская система начала применяться с 1974 года и что теперь уже имеются первые результаты ее функционирования. Во всяком случае ожидается, что она сыграет положительную роль в осуществлении системы самоуправления и позволит трудящимся и гражданам быть постоянно и активно включенными в процесс управления.

Yugoslav Internal Comparative Law

RESUME

The introduction of the system of delegation in Yugoslavia according to the Constituion from 1974. represents an attempt to overcome deficiencies of the classic election system and at the same time improve the system of self-management. The basis of the entire system of delegation represent *delegations* elected in the organizations of associated labour, local communities and socio-political organizations. Delegations are elected by all employees or members of local communities. Delegations are continual bodies which elect their *delegates* to the commune assembly. Delegates have the task to link their organization and commune; they receive directives for

work but are independent in decision making and voting. Thus delegations are in permanent contract with commune assemblies through their delegates and take part, indirectly, in decision making on all issues important for the life of socio-political community.

The complicated mechanism of the election of delegates is in detail described in the article. They are elected first to commune assembly (which has 3 councils: the council of the associated labour, the council of local communities and the socio-political council). Next is the description of the formation of the republic (provincial) assemblies (with their 3 councils: the council of the associated labour, the council of communes and socio-political council) where commune assemblies take part and delegates are elected among the members of basic organizations. Finally, the manner of formation of the Parliament of SFRY is described? delegates to the Federal Council are again elected by commune assemblies, While in the Council of Republics they are represented by the delegations from their assemblies.

The article is concluded by the statement that the application of system of delegations has started in 1974 so that first experiences of its performance are now acquired, in any case it is expected to play a positive rôle in the realization of the system of self-management and in giving an opportunity to working people and citizens to be continually and actively involved in the process of management.

Le système de délégation

RÉSUMÉ

L'introduction du système de délégation en Yougoslavie par la Constitution de 1974 représente une tentative ayant pour but de dépasser les faiblesses du système électoral classique et en même temps de consolider le système de l'autogestion. La base de tout le système de délégation représentent les *délégations* qui se forment dans les organisations de travail associé, les communautés locales et les organisations socio-politiques. Les délégations sont élues par tous les travailleurs employés, c'est-à-dire les habitants des communautés locales. Les délégations sont des corps permanents qui élisent leurs *délegués* dans l'assemblée communale. Le devoir des délégués consiste à établir la liaison entre leur organisation et l'assemblée, elles reçoivent de leur organisation les directives pour le travail, mais c'est en toute autonomie qu'elles prennent position et votent sur les diverses questions. De cette manière les délégations sont par l'intermédiaire de leurs délégués en contact permanent avec les assemblées communales et indirectement, elles participent à l'adoption de toutes les décisions essentielles pour la vie des communautés socio-politiques.

Dans cet article est décrit d'une manière relativement détaillée le mécanisme de l'élection des délégués d'abord à l'assemblée communale (qui a trois conseils: le conseil de travail associé, le conseil des communautés locales et le conseil sociopolitique). Ensuite la description est faite de la formation des assemblées des républiques fédérées et des provinces autonomes (avec leurs trois conseils: le conseil de travail associé, le conseil des communes et le conseil socio-politique), dans lesquelles participent les assemblées communales. par ailleurs l'élection des délégués est effectuée parmi

les membres des délégations élémentaires. Enfin, la description est faite du mode de formation de l'Assemblée de la RSF de Yougoslavie: les délégués au Conseil fédéral sont élus de même par les assemblées communales, tandis que dans le Conseil des républiques fédérées et des provinces autonomes celles-ci sont représentées par les délégations de leurs assemblées.

L'article se termine par la constatation que le système de délégation a commencé à être appliqué en 1974 et que les premières expériences de son fonctionnement sont acquises actuellement; dans tous les cas on s'y attend qu'il jouera un rôle positif dans le système de la réalisation de l'autogestion et qu'il donnera la possibilité aux travailleurs et aux citoyens d'être constamment et activement intégrés dans le processus de la gestion.

РЕФОРМА ЛОКАЛНИХ ОРГАНА ДРЖАВНЕ ВЛАСТИ И УПРАВЕ У ПОЉСКОЈ У ПЕРИОДУ 1972—1975. Г.

I

Организација апарата државне власти и управе која је усвојена у социјалистичким државама произилази из двеју премиса: 1) из општих поставки марксистичко-лењинистичке науке о држави; 2) из специфичних друштвено-економских и политичких услова и традиција, створених у току развоја појединих народа. Другим речима, комунистичке партије, које врше руководећу улогу у социјалистичким државама, кад одлучују о усвајању у датом периоду једног од више могућих системских решења усвајају своју интерпретацију општих поставки марксизма-лењинизма прилагођавајући их специфичним условима своје земље у датом периоду и дајући им конкретну садржину. Оне узимају у обзир већ постигнуте резултате у изградњи социјализма а истовремено стварају претпоставке за даљи најбржи могући развој социјалистичких друштвених односа. При томе, међутим, оне узимају у обзир оно што је у марксистичко-лењинистичкој науци о облику државе значајно са гледишта карактера те државе као социјалистичке државе. Стога се п.о. у организацији локалних органа државне власти и управе која је усвојена у разним социјалистичким државама провлаче како општи елементи који се понављају, тако и специфични елементи, својствени искључиво појединим државама или њиховим групама.

Теоретске основице облика социјалистичке државе створио је В. Лењин 1917. г. и у току наредних година и истовремено проверио своју концепцију у пракси у периоду стварања совјетске власти у Русији.

Као полазну тачку он је узимао како утврђења К. Маркса и Ф. Енгелса о потреби разбијања буржоаског државног апарата и потреби стварања нове државе — диктатуре пролетаријата, засноване, поред осталих, на искуствима Париске комуне, као и на искуствима савета делегата у руским револуцијама 1905—1907. и 1917. г. По Лењиновој концепцији облика социјалистичке државе социјалистичка држава треба да буде совјетска република, тј. република савета делегата радника и сиромашних сељака, као органа револуционарног народа, које бира народ и који су за свој рад одговорни народу, који се бирају у свим једини-

цама основне административно-територијалне поделе земље, а не само у центру, који изражавају интересе и вољу радног народа у одређеној области питања, дакле као самоуправних органа, даље — као радних органа који обједињују наређивању и извршну функцију, тј. који стоје изнад осталих струковних органа државе. По свима тим обележјима, ова концепција је била супротна концепцији буржоаске парламентарне републике. Њу је В. Лењин изложио у многим својим говорима и ширим расправама ⁽¹⁾. Она се може репродуковати и на основу политичко-организационих аката којима се установљава и правно учвршћује власт савета делегата радног народа у Русији а који су донети за Лењиновог живота и припремљени уз његово активно учешће ⁽²⁾. Међутим, у овом последњем случају треба одвојити оно што је у Лењиновој концепцији совјетске републике било основно, опште, што одражава социјалистички карактер државе, од оног што је у њој било специфично руско, што је произишало из посебних услова у којима се она остваривала у послереволуционарној Русији.

Изложена концепција вршења власти преко савета, усвојена најпре у Совјетском Савезу а затим, после другог светског рата, у осталим европским социјалистичким државама, у појединостима се могла остваривати и остваривала се на разне начине у разним земљама и периодима, зависно од конкретних услова места и времена, постављених задатака и усвајаних метода разрешавања основних проблема социјалистичке изградње. Разлике у решењима која су усвајана у појединим земљама и периодима односиле су се на начин бирања представничких органа, форме одржавања контакта између представника и бирача, начина опозивања посланика — делегата, делокруг представничких органа, посебно локалних, однос врховних органа државне власти и управе према локалним саветима, однос представничких органа према својим сопственим извршним и управним органима, начин формирања ових последњих, унутрашњу организацију представничких органа, њихову повезаност са форумима партије и других политичких организација које су у саставу народног фронта, као и на друга посебна питања. Немогуће је ту навести конкретне примере у том погледу, јер би их било веома много. Посебно много специфичних обележја показује скупштински систем у Југославији, како у погледу начина бирања скупштина, тако и у погледу њихове надлежности. Ипак у сваком случају, како изгледа, задржана су општа обележја лењинистичке концепције вршења власти народа преко савета (одбора), под руководством партије радничке класе, марксистичко-лењинистичке партије.

То се односи и на Пољску, у којој се Лењинова концепција вршења власти преко савета — адекватно прилагођена садашњим условима — остваривала већ у периоду 1944—1952. г., дакле у периоду Народног земаљског савета (Krajowa Rada Narodowa) и све потпуније у периоду

(1) Ту имам на уму радове из 1917. г., а пре свега: „О задацима пролетаријата у садашњој револуцији“, „О задацима пролетаријата у нашој револуцији“, „Држава и револуција“ итд.

(2) Ту се нарочито ради о тзв. „Октобарским декретима“, као и о Уставу РСФСР од 1918. г.

Уставотворног сејма, нарочито после усвајања и ступања на снагу Закона о локалним органима јединствене државне власти од 20. марта 1950. г. Ту концепцију је затим оснажио Устав НРП од 1952. н. Он је усвојио начела, као што су: да ради народ не врши државну власт само преко Сејма, већ и преко народних савета (чл. 2); да се како посланици Сејма тако и чланови народних савета бирају на општим, једнаким, непосредним изборима и тајним гласањем, да су за свој рад одговорни својим бирачима, да су обавезни да извештавају своје бираче о свом раду и делатности органа у који су изабрани, као и да могу бити опозвани од бирача (чл. 2 и 87); да су како Сејм, тако и народни савети, представнички органи радног народа, обавезни да у својој делатности изражавају интересе и вољу народа, да су органи државне власти, али у границама своје месне и стварне надлежности, да су они органи који стоје изнад својих извршних и управних органа, да их они образују, да врше контролу и надзор над њиховим радом (чл. 15, 30, 29, 34, 42 и др.); да су народни савети као локални представнички органи подређени врховним органима државне власти, да ови органи врше над њима контролу и надзор, али да су у пословима локалног карактера и значаја самоуправни органи (чл. 27, 34, 37, 42 и др.).

Народни савети у Пољској су у току преко тридесет година свог постојања прешли дуг пут развоја. Како пре увођења у живот Устава од 1952. г., тако и у периоду његовог постојања, народни савети су мењали свој карактер, изражен у њиховом саставу и њиховој надлежности, мењао се начин њиховог бирања, њихова унутрашња организација и однос према локалним органима државне управе. Може се рећи да је сваки нови закон о народним саветима и сваки закон о његовим изменама и допунама представљао у извесној мери нову интерпретацију лењинистичке концепције вршења власти народа преко савета, њену конкретизацију и примену у пољским условима у одређеној етапи социјалистичке изградње. То се односи и на реформу локалних органа државне власти и управе, која је извршена у периоду 1972—1975. г., дубоку реформу која у принципу утиче на све постојеће друштвене и политичке структуре. Свака од тих реформи довела је до ојачања руководеће улоге партије радничке класе у механизму вршења власти радног народа.

II

Наговештај спровођења реформе локалних органа државне власти и управе садржи одлука VI Конгреса ПУРП (Пољска уједињена радничка партија) у којој се п.о. поставља питање унапређења социјалистичке демократије, даљег јачања државе и њене веће улоге у остваривању циљева које је поставио Конгрес, тј. бржег друштвеног, економског и културног развоја земље. За извршење задатака које је усвојио Конгрес било је потребно све веће учешће маса у политичком и друштвеном животу, у државним функцијама а, следствено, било је потребно и јачање народних савета као представничких и самоуправних органа а истовремено је било потребно и модернизовање администрације и метода управљања. Политичку концепцију реформе и њеног спровођења у појединим ета-

пама садрже партијски документи, као што су: одлука VI Пленума ЦК ПУРП од 27. септембра 1972. године о реорганизацији локалних органа на селу и задацима партијских форума и организација везаним за ту реорганизацију, декларација I Земаљске конференције ПУРП од 23. октобра 1973. г. о улози и задацима народних савета у друштвено-политичком систему НРП, одлука XVII Пленума ЦК ПУРП од 12. маја 1975. г. о начелима и начину увођења двостепене административне поделе земље, а с тим у вези и о даљој реорганизацији народних савета и локалних органа државне управе, као и низу других друштвених и привредних структура.

Реформа локалних органа државне власти и управе била је спроведена у трима етапама. Њену правну основицу у појединим етапама представљали су: у I етапи — Закон од 29. XI 1972. г. о стварању општина и измени закона о народним саветима; у II етапи — Закон од 22. XI 1973. г. о измени Закона о народним законима; у III етапи — Закон од 28. V 1975. г. о двостепеној административној подели земље и измени Закона о народним саветима. Поред тога, у вези са реформом донети су и други закони, као нпр. Закон од 28. V 1975. г. о формирању Министарства администрације, локалне привреде и заштите средине, као и низ одлука Државног савета и наредби Владе за њихово извршење. У свакој етапи реформе извршене су и измене неких одредаба Устава НРП.

У I етапи реформе укинуте су „громаде“ (места — села) и насеља који су били уведени у нашу административну поделу законима од 25. септембра 1954. г. а на њихова места уостављене су на селу општине као — поред малих градова — најниже јединице основне административно-територијалне поделе земље. На место 4.313 постојећих громада и делимично 54 насеља формирано је 2.381 општина, чија је просечна површина повећана на 129 км², а број становника на 7.000, дакле у оба случаја скоро двоструко у поређењу са ранијим громадама ⁽³⁾. У још већој мери повећана су финансијска средства којима су располагали општински народни савети, како услед спајања средстава ранијих громада, тако и услед повећања доприноса — углавном предузећа и установа — за општински фонд ⁽⁴⁾. Општине су замишљене не само као јединице административне поделе земље, већ и као друштвено-економски микрорегиони, у којима би деловале разне друштвене, политичке и економске структуре, значајне са гледишта правилног развоја села и обезбеђења одговарајућих услова живота сеоског становништва. Тек у општинама, као релативно великим територијалним јединицама, могу правилно радити организације, као што су општинске задруге, општинске колективне школе, базе земљорадничких клубова, здравствени центри, штедно-кредитне задруге, станице милиције, поште итд. Тек синхронизовање свих наведених подела са основном поделом на општине

(3) Подаци наведени у говору П. Јарошенича: Реформа власти и управе на селу — значајан корак у остваривању програма VI Конгреса, одржао на VI Пленуму ЦК ПУРП 27. септембра 1972. г.

(4) Говор посланика Б. Сружека, као посланика извештача комисија Сејма, о владајућем предлогу Закона о општинском фонду. Упор. стенографске белешке са 7. седнице Сејма НРП од 29. новембра 1972. г., стр. 37.

омогућује општинским народним саветима да правилно врше своје координационе функције према осталим органима, установама и предузећима која раде на селу, што није било могуће у ранијим громадама.

Образовањем општина извршене су суштинске измене у организацији општинских народних савета, у поређењу, разуме се, с ранијим грамадских савета. Пре свега функције ранијих председништава грамадских савета подељене су међу два новостворена разна органа: 1) функције извршних и управних органа савета поверене су новоствореним начелницима општина, које, међутим, не бирају народни савети већ именују тадашњи председници председништава војводских народних савета на неодређено време; 2) функције унутрашњих руководећих органа савета поверене су председништвима савета, која су већ образована у новом саставу и својству и која се битно разликују од ранијих председништава грамадских савета. Новообразовани општински народни савети добили су ширу надлежност. У неким случајевима створени су заједнички народни савети за суседне мале градове и општине, као и начелници градова и општина као локални органи државне управе у истим јединицама а такође и извршни и управни органи одговарајућих народних савета.

У II етапи реформе, извршеној после избора за народне савете одржаним 9. децембра 1973. г., уопштене су измене у организацији локалних органа државне власти и управе, уведене у општинама годину дана раније, тако да се од тада примењују и у војводствима, срезovima, градовима и рејонима већих градова. Извршена је дакле подела функција ранијих председништава војводских, среских, градских и рејонских народних савета међу два разна органа и то тако да су: 1) извршне и управне функције одговарајућих народних савета поверене локалним органима државне управе, тј. војводама, начелницима срезова, председницима или начелницима градова као и начелницима рејона, које именују одговарајући виши органи државне управе, тј. Председник министарског савета и војводе, на неодређено време; 2) функције унутрашњих руководећих органа савета поверене су председништвима народних савета, који, међутим, већ раде у новом саставу и својству. У њиховом саставу председници савета и њихови заменици као и председници сталних комисија савета, при чему су од тада, у пракси, на положаје председника савета обично били именовани први секретари одговарајућих комитета ПУРП. На место ранијих колегијалних локалних органа опште управе и извршних и управних органа савета образовани су индoкoсни органи, подређени у принципу вертикално а својим саветима само у границама које утврђују ти савети.

Позитивни резултати првих двеју етапа реформе постали су претпоставка за припрему треће етапе, која је уследила 1. јуна 1975. г. ⁽⁵⁾. Она се углавном састојала у укидању једне карике у административној подели земље, тј. срџа, у увођењу двостепене административно-територијалне поделе државе и двостепене структуре локалних органа државне

(5) То су истицали Е. Герск и П. Јарошевич у својим говорима на XVII Пленуму ЦК ПУРП. Упор. XVII Пленум ЦК ПУРП, 12. маја 1975. г., КиW, Варшава, 1975, стр. 20 и стр. 34—36.

власти и управе. Ова етапа реформе може се без претеривања означити као најдубља реформа организације државног апарата у локалним јединицама, која се у ствари одражава на све политичке, друштвене и привредне структуре у тим територијалним јединицама, на функционисање политичких и друштвених организација, задруга, низа других органа посебне управе, предузећа, установа, завода итд. Стога није чудно што Закон од 28. маја 1975. г. о двостепеној административној подели земље и измени Закона о народним саветима врши измену низа других закона који се односе на друге органе, предузећа, установе и заводе прилагођавајући њихову организацију новим условима.

Реформе ове врсте нису краткорочне. Измене уведене у трећој етапи реформе замишљене су на десетине година. Оне су резултат подробних анализа и трагања за најбољим могућим решењима организације државног апарата, прилагођеним досадашњим друштвено-економским достигнућима и садашњој просторној изграђености земље, а истовремено за таквим решењима која би највише погодовала даљем брзом развоју појединих њених региона ⁽⁶⁾. Услед тога што су у I етапи реформе образоване општине као велике и снажне јединице настала је таква ситуација да је срез — који обухвата релативно мали број општина — постао посредна јединица између војводства и општине и у принципу сувишна, разуме се уз истовремено прихватање гледишта да нова војводства треба да буду мања него раније ⁽⁷⁾. Тако је, дакле, као резултат III етапе реформе на место ранијих 17 војводства и 5 градова издвојених из војводства (Варшаве, Лођа, Кракова, Вроцлава и Познања), образовано 49 мањих војводства, од тога 3 градска војводства, тј. варшавско, лођско и краковско, као и једно војводство специфичног карактера, које обухвата град Вроцлав и вроцлавско војводство. Исто тако су укинута рејонски народни савети у 3 већа града, тј. у Познању, Шчећину и Гдањску ⁽⁸⁾.

У III етапи реформе — сходно двостепеној административној подели земље — установљена су два степена локалних органа државне власти и управе, при чему је укинут срески степен као посредни степен. Образовани су наиме: 1) народни савети основног степена, у које закон увршћује општинске савете, градске савете и рејонске савете као и заједничке савете за мале градове и општине; 2) савети војводског степена. За прелазни период, тј. до спровођења нових избора за народне савете према новој административној подели, у њихов састав су ушли чланови дотадашњих народних савета, изабрани 9. децембра 1973. г., с тим што су чланови укинutih среских савета, а понекад и градских, као нпр. у Познању — одлуком Државног савета ⁽⁹⁾ — ушли у састав

(6) Ibidem, стр. 22 и стр. 32.

(7) Ibidem, стр. 37—39.

(8) Списак рејона, градова и општина у појединим војводствима дат је у Наредби Министарског савета од 30. маја 1975. г. о одређивању градова и општина који су у саставу војводства, Дз. У. бр. 17, поз. 92.

(9) Број чланова нових војводских савета одређен је Одлуком Државног савета од 31. маја 1975. г. о броју чланова и номиналним саставима народних савета војводског степена, „Монитор Полски“, бр. 17, поз. 103. Државни савет је у прилозима уз ову одлуку одредио и номинални састав појединих војводских савета.

одговарајућих нових војводских савета а остали чланови бивших средњих савета ушли су у састав одговарајућих савета основног степена према месту становања или места избора, тј. изборног округа у коме су изабрани⁽¹⁰⁾. То се односи и на чланове укинутих рејонских савета, који су ушли у састав градских савета одговарајућих градова, тј. Познања, Шчећина и Гдањска. Јасно је да су укинути и средњи органи државне управе, тј. начелници срезова као и средње управе, а такође и начелници рејона и рејонске управе у три поменућа града. Начелници општина као и градова и општина, начелници и председници у већини градова, као и начелници рејона који су остали (у Варшави, Лођу, Кракову и Вроцлаву) постали су у већем делу послова првостепени органи државне управе у управном поступку, а војводе и председници градова у градским војводствама — у већем делу послова другостепени органи државне управе. Установљено је и Министарство администрације, локалне привреде и заштите средине, коме су п.о. дата низ овлашћења у области организације и функционисања локалних органа државне управе, текуће координације и контроле рада одређених локалних органа државне управе, оцене о остварењу плана друштвено-економског развоја војводства, као и решавања спорова између локалних органа државне управе војводског степена.

III

Циљеви реформе локалних органа државне власти и управе назначени су у горе наведеним законима којима се реформа уводи у живот у појединим њеним етапама. Како стоји у уводном делу Закона о стварању општина и измени Закона о народним саветима од 29. новембра 1972. г., његов је циљ „да се створе бољи услови за друштвено-економски развој села, за интензивнију пољопривредну производњу и побољшање животних услова становништва (...). Он је донет и „у циљу продубљења социјалистичке демократије, даљег јачања улоге и ауторитета народних савета и њихових органа на сеоским подручјима а такође ради побољшања њиховог рада (...). У ствари на исте циљеве, тј. на убрзање друштвено-економског развоја земље, боље задовољавање потреба становништва, продубљење социјалистичке демократије, даље јачање улоге и ауторитета народних савета и локалних органа државне управе а такође и на побољшање њиховог рада, указује се у уводном делу Закона од 23. новембра 1973. г. којим се уводи у живот II етапа реформе локалних органа државне власти и управе. Исто тако и III етапа реформе има за циљ — како стоји у уводном делу Закона од 28. 5. 1975. г. о двостепеној административној подели земље и измени Закона о народним саветима — „прилагођавање административне поделе потребама убрзаног друштва.

(10) Проблематика састава народних савета у новим јединицама административне поделе земље за прелазни период регулисана је Законом од 28. маја 1975. г. о двостепеној административној подели земље и измени Закона о народним саветима у чл. 34—36. Опширније о начину формирања нових народних савета пише З. Јарош: Формирање састава народних савета у вези са реформом административне поделе државе, „Panstwo i Prawo“ 1975, св. 7, стр. 16 и нар.

но-економског развоја земље, стварање услова за ефикасније управљање народном привредом и функционисање органа државне власти и управе а такође и боље задовољавање све већих потреба становништва”.

Опште узевши може се рећи да се у сва три случаја указује на две врсте циљева: основне и тзв. инструменталне. Циљеви као што су убрзање друштвено-економског развоја земље и боље задовољавање све већих потреба становништва, свакако су виши у односу на циљеве, као што су ефикасније управљање народном привредом и функционисање органа државне власти и управе. Иако се обе ове врсте циљева наводе једна поред друге и заједно, јер се и њихово остваривање не може одвијати одвојено, њихов значај са гледишта друштвених интереса је различит: ови други имају инструментални карактер у односу на прве.

Важно је истаћи да је циљ реформе у свима трима етапама било истовремено: 1) већа улога и значај народних савета као органа који представљају интересе и вољу радног народа појединих административно-територијалних јединица, као локалних органа државне власти и уједно основних органа друштвеног самоуправљања који одлучују о пословима локалног значаја и контролишу рад одговарајућих органа државне управе — војвода, председника и начелника градова као и начелника општина и рејона, који истовремено врше функције извршних и управних органа савета; 2) боље функционисање локалних органа државне управе. Већа улога и значај народних савета изражавају се у њиховом већем делокругу и већој самосталности, нарочито народних савета основног степена, у новом формирању председништва савета, како у погледу њиховог састава, тако и карактера, у новим формама утицања ПУРП и ФЈН (Фронта националног јединства) на савете итд. Бољем функционисању локалне управе има да погодује углавном то што су на место колегијалних органа образовани инокосни органи, што је дакле јаче конкретизована одговорност одређених лица за рад државне управе у појединим административним јединицама, затим приближење ових органа грађанима тиме што су органи државне управе основног степена у већем делу послова постали првостепени органи, као и тиме што је елиминасана једна, посредна карика државне управе.

Један од основних циљева реформе било је и јасније прецизирање задатака локалних органа државне власти и управе појединих степена, одређивање њихових, у извесној мери друкчијих функција. То је п.о. било могуће захваљујући елиминисању једне карике у административно-територијалној подели, тј. среза. Прецизније одређивање улоге осталих двеју карика, односно административно-територијалних јединица, има да доведе до ојачања војводства а пре свега до ојачања органа државне власти и управе основног степена. Овај циљ истицали су Едвард Герек и Пиотр Јарошевич у својим говорима на XVII Пленуму ЦК ПУРП 12. маја 1975. г. „У најскорије време — говорио је Е. Герек — наши напори биће из разумљивих разлога усредсређени око организовања нових војводства. Али главни и дугорочни циљ реформе је ојачање општина и градова, тј. јединица у чијој су непосредној надлежности пољопривредна производња, унапређење услуга, локална индустрија, комунална привреда, трговина и здравствена заштита. Од њиховог рада у знатној мери

зависи спровођење наше социјалне политике. У овим јединицама непрекидно се одржава контакт власти са грађанством, са људима. Тамо се разрешавају главни проблеми општег образовања и културе. Стога се рад органа основних јединица, демократизам и ефикасност њиховог рада морају налазити у центру пажње целе партије" (11). Указујући на улоге сада постојећих двеју јединица у административној подели земље П. Јарошевич је рекао: „Општина и град — који су најближи проблемима грађана и који непосредно остварују задатке планова друштвено-економског развоја земље и региона — преузимају дакле од срезова широк дијапазон њихових досадашњих задатака. Самим тим ће они постати основна карика у области организације и остваривања опште државних и локалних циљева. Међутим, војводства ће вршити функције програмирања, координирања и надзора а такође и функцију решавања о жалбама против решења првостепених органа. Таква подела задатака и функција у складу је са друштвеним потребама, више одговара актуелним захтевима управљања, произилази из савременог знања о научној организацији рада" (12).

Може се дакле рећи да је реформа локалних органа државне власти и управе имала много циљева, од којих заслужују пажњу следећи: „јединство јачања руководеће улоге партије, утицаја грађана на ток јавних послова и усавршавања функционисања администрације" (13).

IV

Устав НРП дефинише народне савете као локалне органе државне власти у појединим административно-територијалним јединицама. Закон о народним саветима после измена и допуна у 1973. г. дефинисао их је не само као органе државне власти, већ и као основне органе друштвеног самоуправљања радног народа (Закон о изменама и допунама од 1972. г. тако је дефинисао општинске народне савете). Према садашњем тексту закона, народни савети као локални органи државне власти руководе целокупним друштвено-економским развојем на свом подручју и утичу на све установе и привредне организације на том подручју, подстичу њихов рад и врше над њима контролу. Међутим, као основни органи друштвеног самоуправљања они самостално организују задовољавање потреба становништва свог подручја, при чему свестрано користе месне иницијативе. Оба наведена аспекта делатности народних савета уско су међусобно повезана. Несумњиво народни савети, руководећи целокупним друштвено-економским развојем свог подручја, утичући на поменуте јединице, подстичући њихов рад и вршећи над њима контролу, могу радити, треба да раде, и стварно раде на задовољавању потреба становништва свог подручја, али и обрнуто, када користе месне иницијативе, самостално организују задовољавање потреба становништва свог

(11) XVII Пленум ЦК ПУРП, 12. маја 1975. г., КиВ, Варшава 1975, стр. 21.

(12) Ibidem, стр. 43—44.

(13) „Декларација о улози и задацима народних савета у друштвено-политичком систему НРП", коју је усвојила I земаљска конференција ПУРП 23. октобра 1973. г.

подручја, народни савети не могу то да чине друкчије него управо као органи који руководе друштвено-економским развојем свог подручја утичући на све установе и привредне организације на свом подручју и контролишу њихов рад. А у оба случаја у првом реду се ради о одлучивању о пословима свог подручја, о пословима локалног карактера и значаја, као и — на што указује и Закон о народним саветима у чл. 1. ст. 2. — о изражавању воље радног народа градова и села.

Устав и закон о народним саветима после измена и допуна извршених у вези са реформом предвиђају могућност установљивања заједничких народних савета истог степена. О формирању заједничког народног савета за град и суседну општину одлучује војводски народни савет. Заједнички народни савет војводског степена је Народни савет вроцлавског војводства и града Вроцлава, установљен законом.

Народни савети раде на заседањима, у ствари на седницама које сазивају њихова председништва. Редовна заседања сазивају се најмање четири пута годишње. Поред њих, могу се сазивати ванредна заседања. На свим заседањима савети одлучују о питањима од битног значаја за њихово подручје. Као органи државне власти, они не разматрају индивидуалне случајеве грађана. Опште узевши — они су позвани да руководе друштвеном, привредном и културном делатношћу у законом предвиђеном обиму. Основни акти, чијим доношењем народни савети остварују наведену функцију, јесу — поред проблемских одлука — одлуке о плановима друштвено-економског развоја и буџетима својих подручја. Ове одлуке доносе се на предлог одговарајућих локалних органа државне управе, у складу са смерницама и задацима које су за локално пословање утврдили Сејм и Министарски савет. Народни савети такође координирају и контролишу извршење наведених планова и буџета. Издаци који се утврђују у локалним буџетима морају имати покриће пре свега у сопственим приходима подручја. Народним саветима може се доделити дотација из централног буџета према буџетским прописима. Међутим, буџетске вишкове народни савети користе за остварење својих задатака, такође према буџетским прописима.

У Закону о народним саветима обележавају се поједини степени савета: војводски, градски, рејонски и општински, и наводе њихови основни задаци. Посебан значај у том погледу имају одредбе којима се обележавају савети војводског степена. Ови народни савети: 1) усмеравају и координирају рад народних савета основног степена; 2) врше економску, друштвену и културну делатност у ширем обиму него савети основног ступња; 3) могу уступати своје задатке, који се у закону набрајају примера ради, саветима основног степена, према директивама Министарског савета датим уз сагласност Државног савета, при чему се уступање може извршити уз пристанак народног савета који треба да преузима те задатке и уз истовремено уступање средстава која треба да служе за извршење тих задатака. Војводски савети врше дакле руководеће-координационе функције према саветима основног степена, а такође непосредно остварују задатке чији карактер и значај прелазе оквире града, рејона или општине. Из тога произилази закључак да би питања чисто локалног карактера и значаја, код којих би начин решавања

био од значаја за становнике административних јединица основног степена, требало да буду у надлежности овог степена народних савета.

Као резултат реформе битно су измењене одредбе Закона о народним саветима које се односе на унутрашње руководеће органе савета. Сада савети имају две врсте унутрашњих руководећих органа: 1) председништва; 2) председнике народних савета. Ове органе бирају савети из свог састава на првим заседањима после избора на цео мандатни период. Председништво савета састоји се од председника савета, његових заменика и председника сталних комисија савета. Број заменика председника утврђује народни савет према директивама Државног савета. Председник народног савета и његови заменици раде до избора за та радна места од стране народног савета наредног мандатног периода. За председника савета у пракси се обично бира I секретар одговарајућег комитета ПУРП или неки од секретара, а за његове заменике бирају се представници савезничких странака — ЗСЛ и СД. (тј. Земљорадничке и Демократске странке). Тако се дакле на састав председништва народног савета одражава идеја ФЈН (Фронта националног јединства). Кад престане мандат председника народног савета или његовог заменика савет на предлог одговарајућег комитета ФЈН може за то радно место изабрати лице ван савета, ако оно врши друштвено-политичку функцију, с обзиром на коју је ранији председник или његов заменик био изабран. На председника савета или његовог заменика који је на тај начин изабран примењују се одредбе о правима и дужностима члана савета.

Радни савети образују комисије као своје унутрашње помоћне органе. У вези са реформом која се овде излаже потребно је напоменути да ни одредбе Устава ни одредбе Закона о народним саветима који се односе на комисије савета нису измењене. Измењена је само ранија одредба о броју комисија, што уосталом у пракси нема битнији значај, у том смислу што се у директивама Државног савета, према којима савети образују сталне комисије, сада одређује максимални број комисија и минимални број комисија које образују савети појединих степена.

Услед реформе нису битније измењене ни одредбе Закона о народним саветима о правима и дужностима чланова савета. Једина измена у том погледу је давање новим председништвима народних савета овлашћења у домену правне заштите члана савета. Наиме, радна организација у којој је запослен члан савета не може раскинути радни однос с њим без сагласности председништва народног савета, а ако би то било неопходно потребно — радна организација је дужна да о томе одмах обавести председништво савета, које са своје стране има обавезу да о том случају обавести савет на његовом најближем заседању. Ова врста заштите постојала је и раније; њу је вршило раније председништво, које је, међутим, имало други састав и карактер.

Услед реформе нису измењени ни облици ни инструменти надзора над радом народних савета који врше савети вишег степена, тј. сада војводског степена, и Државни савет.

V

У вези са реформом локалних органа државне власти и управе Уставним законом од 22. новембра 1973. г. измењен је п.о. наслов главе V Устава НРП. Она је наине добила овај наслов: „Локални органи државне власти и управе“. Трипут су, са сваком новом етапом реформе, мењане одредбе Устава управо о локалним органима опште управе. Наместо одредбе која је важила до 29. новембра 1972. г., а која је прописивала да су „Извршни и управни органи народних савета — председништва која они бирају“ сада важи одредба која прописује да су: „Локални органи државне управе и извршни и управни органи народних савета — војводе, председници или начелници градова, начелници рејона и начелници општина“. Измењена је и одредба која регулише питање тзв. двоструке подређености извршних и управних органа савета.

На место дотадашњих председништва народних савета као локалних органа опште управе и извршних и управних органа савета установљени су инокосни органи државне управе на подручју њиховог рада, тј. војводе, председници градова, начелници градова, рејона и општина. Установљење органа овог типа представља потпуно нову појаву у скали социјалистичких држава. До сада су, наине, свугде функције локалних органа опште управе вршили колегијални органи, формирани од локалних представничких органа, а по правилу из редова чланова савета.

Закон о народним саветима назначава п.о. који су локални органи државне управе органи војводског степена а који су органи основног степена. У прву групу он увршћује војводе, председнике градова у градским војводствима и војводу у вроцлавском војводству и граду Вроцлаву. Председници осталих градова, као и начелници градова, начелници рејона, начелници општина, као и начелници градова и општина су локални органи државне управе основног степена. У градовима који броје преко 50.00 становника као и у градовима у којима су седишта војводских народних савета именују се председници градова. Поред тога Председник министарског савета може одредити друге градове у којима ће локални органи државне управе бити председници. Војводе и председнике градова именује Председник министарског савета након што је о кандидату добио мишљење од надлежног народног савета. Председник министарског савета именује све органе државне управе војводског степена а делимично и органе основног степена. Остале локалне органе државне управе основног степена именују одговарајући органи државне управе војводског степена, такође након што су добили мишљење о кандидатима од надлежног народног савета. Кандидат за одређено радно место именује се на неодређено време а може бити смењен решењем органа који га је именовао. Улога народних савета у том погледу ограничава се дакле на давање мишљења о кандидатима приликом њиховог именовања на одређена радна места, као и на евентуално стављања предлога за њихово смењивање. Супротно ранијем стању народни савети не олаучују ни приликом именовања ни приликом смењивања локалних органа државне управе, који су самим тим постали независнији од народних савета. Међутим, мишљење народних савета има ту битан зна-

чај. Ради се о томе да савет даје мишљење на захтев свог председништва, у чијем су саставу највиши представници ПУРП, Савеза земљорадничких странака и Демократске странке на датом подручју, а о таквом мишљењу виши орган државне управе сигурно ће водити рачуна.

Међутим, у датом случају ради се и о нечему више. Према садашњем тексту одговарајуће одредбе Устава, а и према одредбама Закона о народним саветима, локални органи државне управе подређени су вишим управним органима, п.о. Министарском савету и његовом Председнику, као и народним саветима истог степена, чији су извршни и управни органи. Устав прописује да је: „Локални орган државне управе подређен органу државне управе вишег степена, а у погледу извршавања задатака које је утврдио народни савет подређен је том народном савету”. Овом се одредбом, која у цитираној формулацији важи од новембра 1973. г. с једне стране први пут ставља у први план вертикална а не хоризонтална подређеност, као што је било раније, с друге пак стране јасно се разграничава област једне и друге подређености. Подређеност према народним саветима постоји у области задатака које они утврђују, док су у области осталих задатака ови органи вертикално подређени вишим управним органима. Из цитиране одредбе Устава произилази и начело првенства вертикалне над хоризонталном подређеношћу. Како су органи о којима је реч подређени народним саветима само у области задатака које утврђују савети, а надлежност народних савета одређују обични закони, то ће се у сумњи увек претпостављати вертикална а не хоризонтална подређеност поменутих органа.

Степен самосталности локалних органа државне управе и уједно њихове подређености према вишим управним органима и народним саветима је различит, зависно од врсте послова. Степен њихове самосталности је највиши кад они — како стоји у чл. 48 ст. 1 Закона о народним саветима — „врше управну делатност, на основу законских прописа (...)”. У тој области они такођећи остварују „своја” ⁽¹⁴⁾ овлашћења која су им дата законским прописима. Закон о народним саветима у чл. 48 ст. 2 усваја и начело претпостављања надлежности у корист органа о којима је реч, прописујући да: „у надлежност локалних органа државне управе спадају сви послови из области државне управе који нису поверени другим органима”. Самосталност органа о којима је реч сигурно је више ограничена кад они врше функције извршних и управних органа народних савета, тј. задатке које утврђују савети. У тој области ови органи извршују одлуке народних савета, подносе саветима извештаје по извршењу њихових одлука, као и годишње извештаје о извршењу друштвено-економског плана развоја подручја и буџета, и раде под контролом и надзором савета. Према закону о народним саветима, локални органи државне управе војводског степена на свом подручју су представници Владе и, радећи у том својству, извршују задатке које им је поставила Влада или Председник министарског савета.

(14) Упор. Зб. Леонски: Правни карактер локалних органа опште управе у систему народних савета, (w): Из проблематике народних савета и локалних органа управе после реформе, Познањ 1975, стр. 75 и нар.

Локални органи државне управе извршују своје задатке уз помоћ њима подређених управа, као и локалних заједница, предузећа, завода, и установа. У градовима који броје преко 300.000 становника, који нису подељени на рејоне, председници градова могу образовати експозитуре градских управа.

Вертикални надзор над радом локалних органа државне управе врше: Министарски савет, Председник министарског савета, Министар администрације, локалне привреде и заштите средине, други министри, као и локални органи државне управе вишег степена. Као и у случају надзора над радом народних савета, циљ надзора је обезбеђење да рад органа који подлеже надзору буде у складу са законом и основном линијом политике државе и пружање помоћи у остваривању задатака који су им постављени.

VI

Структура локалних органа државне власти и управе у Пољској, уведена као резултат реформе о којој је реч, може се окарактерисати као специфична интерпретација концепције вршења власти радног народа преко народних савета. Она је резултат примене општих поставки ленинистичке концепције на најбољи могући начин у савременим пољским условима. Мерило исправности усвајаних системских решења увек је пракса, резултати који се постижу у току друштвено-економског развоја земље, разуме се у дужем временском периоду. Садашња оцена у Пољској усвојених решења је позитивна. То п. о. изражава и Одлука VII конгреса ПУРП, у којој се у том погледу наводи да је:

„Реформа локалних органа државне власти и управе створила боље услове за рад народних савета, њихових комисија и чланова савета и допринела развоју друштвене иницијативе. Увођењем двостепеног система локалних органа створена је могућност веће улоге општина и градова као основних јединица.

Потребно је и даље усавршавати рад народних савета, јачати њихову повезаност са становништвом, подизати ниво њиховог рада, развијати активност и иницијативу. У центру пажње народних савета и администрације треба да буду проблеми радних људи, остваривање задатака друштвено-економске политике, ослобађање резерви, побољшавање газдовања”.

RÉSUMÉ

Les réformes des organes locaux du pouvoir et de l'administration d'Etat en Pologne dans les années 1972—1975.

L'article traite des changements survenus dans l'organisation des organes locaux en Pologne dans les années 1972—1975. Il comporte six parties.

Dans la première partie, l'auteur, ayant étudié la conception de Lénine sur l'exercice du pouvoir de peuple travailleur par l'intermédiaire des conseils des délégués, pose une thèse que l'organisation de l'appareil d'Etat adoptée par les pays socialistes particuliers de l'Europe et dans les péri-

des définies résulte de deux prémisses: 1) des principes généraux de la théorie marxiste-léniniste de l'Etat et 2) des conditions spécifiques, socio-économiques et politiques, ainsi que de la tradition politique de chaque nation. Donc, cette organisation contient aussi les éléments généraux communs pour les pays et les périodes différents que les éléments spécifique de chaque pays et de chaque époque. Ces thèse, entre autres, constituent la base d'une appréciation de la réforme des organes locaux en Pologne.

Dans la deuxième partie de l'article, l'auteur présente le mode de réalisation des réformes discutées qui s'effectuèrent successivement en 1972, 1973 et 1975, et fait remarquer tant les changements dans l'organisation de l'appareil d'Etat survenus au cours de ces étapes consécutives ainsi que les actes normatifs apportants ces modifications.

La troisième partie de l'article montre les objectifs des réformes, accentués par les amendements à la loi sur les conseils populaires. Ces objectifs différents, essentiels ou auxiliaire, sont: accélérer le développement socio-économique du pays et mieux satisfaire les besoins de la société; augmenter le rôle et l'importance des conseils populaires et améliorer le fonctionnement des organes de l'administration d'Etat; augmenter l'influence de la société sur l'activité des organes locaux ainsi que mieux préciser le champ d'activité des organes locaux du pouvoir et de l'administration d'Etat de différents échelons.

Dans la quatrième partie, l'auteur caractérise les conseils populaires après les réformes en tant qu'organes locaux à la fois du pouvoir d'Etat et de «l'autonomie sociale», et montre les tâches principales des conseils populaires de voïvodie aussi que des conseils de l'échelon «de base». Il présente aussi l'organisation des conseils, leur moyen d'agir, le rôle des présidiums et des présidents des conseils populaires.

Dans la cinquième partie, l'auteur donne une caractéristique des organes locaux de l'administration d'Etat d'un échelon de voïvodie et d'un «échelon de base» devenus maintenant des organes complètement nouveaux tant par égard à leur structure et au mode de l'appellation ainsi qu'au mode de la subordination aux organes supérieurs de l'administration d'Etat et aux conseils populaire d'un grade défini. Ils ont des traits spécifiques en comparaison aux organes de même genre existants dans les autres pays socialistes de l'Europe.

La dernière partie de l'article est consacrée au problème de l'appréciation des réformes discutées. L'auteur constate que la nouvelle structure des organes locaux du pouvoir et de l'administration d'Etat peut être traitée comme interprétation spécifique de la conception léniniste sur l'exercice du pouvoir du peuple travailleur par l'intermédiaire des conseils et que la réforme en Pologne ce n'est qu'une application des principes généraux de cette conception de Lénine aux conditions actuelles polonaises. La valeur réelle de ces réformes se vérifiera dans la pratique.

ПОЈАМ ДРУШТВЕНЕ ОПАСНОСТИ КРИВИЧНОГ ДЕЛА

1. Претходно термилошко питање

Да бисмо се колико год више обезбедили од недовољно прецизне употребе израза „друштвена опасност“, „друштвено опасно“ дело у оквиру кривичног права ми ћемо претходно покушати да ближе одредимо његов логички садржај.

На први поглед можда се може учинити да ту стварног проблема и нема. Шта би ту, одиста, могло бити спорно? Имамо посла са једним изразом који је давно већ у научној употреби управо као такав, у таквом свом облику.

Какав нам смисао тог израза сугерира текст самог Кривичног законика. Из дефиниције кривичног дела Законика као друштвено опасног дела, (чија су обележја одређена законом) ми заправо ништа ближе не сазнајемо о томе шта би са становишта законодавства требао да значи израз „друштвено опасно“ дело. Законска дефиниција као да полази од тога да је то израз који је сам по себи довољно одређен и јасан. Можемо, стога, закључити да дефиниција кривичног дела Законика, коју он заснива на елементу друштвене опасности, не пружа одговор на питање шта је друштвено опасно у оквиру нашег кривичноправног поретка.

Да ли можемо тражити непосредније објашњење тог израза у оквиру других одредаба Кривичног законика? Према одредби члана 1. Кривичног законика као друштвено опасна дела се наводе акти насиља, самовоље, привредне експлоатације и друга друштвено опасна дела која су уперена против одређених вредности личности грађана, као и против економског, друштвеног и политичког уређења југословенске заједнице и њеног државно-правног поретка.

Из ове законске поставке, у ствари, више сазнајемо о томе који су основни видови друштвено опасног понашања и против којих су вредности југословенског друштва они уперени. Али, шта је опасно дело по вредности, чију повреду Законик запређује кривичном санкцијом, из те поставке не можемо непосредно да утврдимо.

У обичном смислу под „опасним“ се подразумева постојање једне неповољне могућности, могућности наступања ове или оне непожељне

или штетне последице. И у моменту у коме се те последице и остваре, та опасност престаје да постоји као таква и преобраћа се у једну непожељну, неповољну стварност — у штету.

Ово лаичко схватање израза „опасно“ ако механички пренесемо на појам „друштвена опасност“ из Кривичног законика, морали би доћи до закључка да је „друштвена опасност“ повезана само с могућношћу проузроковања штетних последица, а не и са самим њиховим проузроковањем, то јест само са угрожавањем социјалистичких друштвених односа и вредности, али не и са њиховом повредом. У последњем случају, како истиче Марков, говорили бисмо о „друштвеној штетности“. ⁽¹⁾

Овакво тумачење, наравно, не може бити прихваћено у науци. Пре свега, оно је неприхватљиво са формално-јуридичке тачке гледишта, јер се терминологија кривичног права у основи одређује кривичним законодавством, а у овоме се говори о друштвеној опасности и у погледу оних дела, код којих су штетне последице већ наступиле.

У суштини ствари су сложеније. Када говори о друштвеној опасности као о основном обележју кривичног дела, законодавац уноси мало дубљи смисао у тај израз. Он има у виду опасност по друштвено-политички систем и државно-правно уређење, по друштво као *целину*, а не опасност за нарушавање једног или другог конкретног друштвеног односа и вредности.

Због тога, чак и она дела, која су већ проузроковала ову или ону промену у датом конкретном друштвеном односу, не престају да буду опасна за друштвени систем као целину, за његово учвршћивање и развита, за напредак социјалистичког друштва. Та дела су постала штетна за конкретан друштвени однос, оштетила су једну страну друштвеног или државног уређења, али *продужавају* да буду опасна за уређење као целину. И управо кроз своју штетност за конкретан друштвени однос, кроз оштећење једног или другог интереса друштва или појединих његових чланова, она вређају и социјалистичко друштвено уређење у посебним његовим видовима, а отуда стварају још опипљивију претњу — опасност за његово постојање или бар за његово јачање, за његово учвршћивање и развита, у целини.

Према томе, друштвена опасност не мора да се испоји кроз повреду датог кривичноправног објекта. Та повреда је само облик кроз који се друштвена опасност може да изрази. Суштина те опасности је у томе што она изражава негативан став учиниоца у односу на развој социјалистичког друштвеног система, у односу на напредак друштва. И испитивање степена друштвене опасности не ограничава се само у оквиру конкретног случаја; конкретно дело може да подрива стабилност система државних економских мера на много широј основи. Тај негативан утицај треба процењивати с обзиром на сва (стварна и могућа) слична дела.

Треба, додуше, нагласити да посезање на друштвене односе, као и свако посезање уопште, јесте најтеже, када је доведено до краја, то

(1) И. Марков: К'м в'проса за обществената опасност на прест'пното деание, Социјалистическо право, 1957/5.

јест када се изражава у реалној повреди тих односа. Зато и одражавање тог посезања на развој социјалистичког друштва, односно његова друштвена опасност је најзначајнија, најочигледнија, када долази до конкретних штетних резултата.

Али, ипак, остаје као најбитније то да се као друштвено опасно дело, у оквиру кривичног права, треба да схвати како оно дело које проузрокује најнепосредније и најконкретније последице у односу на непосредан објект кривичноправне заштите, тако и оно које само угрожава одређене кривичноправне вредности. Другим речима, друштвено опасно дело је оно дело које, будући непосредно уперено против ових или оних друштвених односа, ствара опасност за целокупни развитак друштва, за његов напредак уопште.

2. Предбуржоаска и буржоаска схватања о појму друштвене опасности кривичног дела

Владајуће експлоататорске класе, никада нису биле заинтересоване за истинско разјашњење стварног друштвеног карактера дела, према којима је уперена оштрица њиховог кривичног права. Напротив, њихов интерес је увек захтевао да прикрију ту суштину, а тиме и стварне циљеве постојећег кривичноправног поретка. ⁽²⁾

Историјске тачности ради, међутим, морамо истаћи да и поред тога што је у експлоататорским друштвима — државама преовлађавало формалистичко прилажење појму кривичног дела, које карактерише заобилажење друштвене опасности као његове социјално-политичке садржине, и пре појаве марксистичке теорије, било је покушаја да се кривично дело осветли и са његове унутрашње, реалне стране.

Домарксистичко социолошко проучавање садржине кривичног дела, његове друштвене опасности, можемо поделити у неколико развојних етапа.

а) Материјални концепт кривичног дела у канонском праву и кривичном праву апсолутистичких држава.

Теоретичари канонског права су сматрали да је суштина кривичног дела у томе што оно представља противљење вољи божјој и његовим заповестима како човек треба да се понаша у свом животу. Из такве материјалне дефиниције кривичног дела проистицали су и циљеви кажњавања — искупљење учиниоца кривичног дела од своје кривице пред богом и умекшавање душе делинквента.

У периоду апсолутизма искристалисала су се два материјална схватања кривичног дела.

Према једном од ових схватања кривично дело је онај прекршај закона који је непосредно или посредно уперен против благостања целог друштва.

(2) Др И. Ненов: Наказателно право, Обща част, Софија, 1963, стр 218.

Друго схватање кривично дело одређује као оно нарушавање закона, које, у ствари, представља напад на неприкосновена права врховне власти односно на права и безбедност друштва и приватних лица. ⁽³⁾

У ствари, за оба ова схватања је карактеристично да кривично дело одређују као деликт који је уперен против права и безбедности друштвене целине.

Ови се концепти наslaњају на социјалну и политичку идеологију апсолутизма, која владајући систем сматра идеалним, сâмим оваплоћењем воље божје, у коме је обезбеђено благостање и срећа за све и за целокупно друштво. Свако посезање за основама тог уређења, а исто тако на систем мера експлоататорске полицијске државе, које имају за циљ заштиту тог уређења, теоретичари апологети апсолутизма су сматрали као непосредан или посредан напад на интересе свих чланова постојећег друштва.

Но, материјална дефиниција кривичног дела код теоретичара у апсолутистичким државама, одражавала је природу ових права, која су, реално, имали само припадници владајућег друштвеног слоја. Она је у ствари маскирала класни карактер кривичног дела и казне.

б) Материјално обележје кривичног дела у науци природног права. Изражавајући идеје тада прогресивне буржоаске класе, која је дошла на власт, најнапреднији представници школе природног права, проглашавали су за кривично дело понашање које напада на законе природе или које наноси штету друштву и појединим његовим члановима.

Ова дефиниција, апстрактно узета, рекло би се, да се поклапа са дефиницијом апсолутистичких законика. Али, она има у виду не стварно постојеће феудално-апсолутистичко уређење, већ друштво идеално изграђено на вечитим законима разума, то јест фактички класно буржоаско друштво. Представници школе природног права, полазећи од идеје друштвеног уговора у кривичном делу су видели напад на друштвени уговор и на природна права појединаца, која штити тај уговор. То је значило битно ограничавање сфере кажњивих радњи. Тако је Монтескије сматрао да кажњавању могу бити подвргнуте само радње које су криминалне по својој природи, у које је убрајао нападе на друштвену безбедност. ⁽⁴⁾

Бекарија, позивајући се на природу разума, истицао је да су кажњиви само напади на друштво и његове представнике и на слободу и сигурност грађана. ⁽⁵⁾

На теорији природних права човека делимично је изграђено Фојербахово учење о кривичном делу. Он је писао да кривично дело у кривичноправном смислу речи представља напад на право које постоји независно од државних санкција. ⁽⁶⁾

(3) Н. А. Дурманов: Понјатие преступленија, Москва — Лењинград, 1948, стр. 71.

(4) Ш. Монтескије: О духе законов, руски превод, Москва, 1900, стр. 85.

(5) Ч. Бекарија: О преступленијих и наказанијих, у руском преводу М. М. Исаев, Москва, 1939, стр. 228—229.

(6) А. Feuerbach: Lehrbuch des gemeinen in Deutschland gültigen peinlichen Rechts, 1847, § 22 (према Н. А. Дурманову: Понјатие преступленија, Москва — Лењинград, 1948, стр. 78).

У основи, материјално схватање кривичног дела представника природноправне школе, има фантастичан карактер. Из два разлога. Прво, зато што се кривичном делу прилази као нападу на вечита, непроменљива права човека која постоје ван и независно од државне регламентације. И због тога што се оно, по правилу, односило не на реално постојеће друштвене односе, већ на оне које се хоће. Отуда, то схватање је имало идеалистички карактер.

ц) *Чисто идеалистичке теорије материјалног обележја кривичног дела*

Као идеалистичке теорије о материјалном елементу кривичног дела свакако се могу да оцене и све досад изнете концепције о материјалном обележју кривичног дела.

Али, овде ће бити речи о буржоаским дефиницијама материјалног обележја кривичног дела са неприкривеном идеалистичком филозофском основом.

Тако је Кант кривично дело доживљавао као нарушавање априорног моралног закона, који се јавља као лични закон воље, присутан у њему и који, заједно с тим, лежи у основи позитивног законодавства. (7)

Хегел, полазећи од концепције права као опште воље, у кривичном делу је видео свесно одступање воље од општег права. (8) На тај начин, материјално обележје кривичног дела по Хегелу се корени у субјективним својствима појединог вољног акта, који подразумева објективно постојање надискуствене категорије свеопште воље.

На истим филозофско-теоријским позицијама налазе се и они теоретичари који у кривичном делу траже напад на норму или на субјективно право господара или сматрају да је кривично дело напад на правно добро (9).

Све те и њима сличне теорије, у суштини — како примећује — Дурманов — „представљају само продукт свести и немају основ у објективној стварности“. (10)

На тај начин ове теорије, које или одричу материјално обележје кривичног дела или га своде на јуридикску карактеристику (напад на норму, на правно добро), треба сматрати директно идеалистичким.

д) *Еклектичке дефиниције материјалног обележја кривичног дела*

Теоретичари, који су изграђивање кривичног права поставили на методолошким основама вулгарног материјализма, ако су хтели да остану доследни својим теоријско-филозофским уверењима, морали су кри-

(7) А. А. Пионтковский: Уголовно-правовне воззренија Канта, Фојербаха и Фихте, Москва, 1940, стр. 28—33; 49—52.

(8) Х. Гегел: Философија права, Москва, 1934, стр. 111.

(9) Л. Е. Владимирова: Уголовниј законодатељ как воспитатељ народа, Москва, 1909, стр. 108 (према Н. Д. Дурманову: Понятие преступленија, Москва — Ленинград, 1948, стр. 108).

(10) Н. Д. Дурманов: Понатије преступленија, Москва — Ленинград, 1948, стр. 123.

вичном делу да приђу као појави за коју су битне осећајне перцепције у социјалној средини.

Ломброзо, као најистакнутији представник филозофије вулгарног материјализма у кривичном праву и криминологији, није дао никакву дефиницију кривичног дела, заменивши ову описом криминалног човека, рођеног носиоца делинквентних особина.

Следбеници Ломброза, настављајући учење о рођеном делинквенту, покушавају да дају дефиницију кривичног дела на идеалистичким основама.

Карара кривично дело дефинише као прекршај државног закона који има за циљ да обезбеди заштиту и сигурност грађана, а која је од пуног интереса за позитивни друштвено-политички поредак. ⁽¹¹⁾

На сличан начин тумачи социјалну страну кривичног дела и Ортолан. ⁽¹²⁾

Гарофало је као излазну тачку своје дефиниције кривичног дела узео морал. Мерило нормалног људског понашања је осећање привржености етичком минимуму на коме почивају и кривичноправне норме. Материјалну основу кривичног дела представља повреда тог осећања човека савремене културне средине. Зато се кривично дело своди на повреду тог моралног супстрата, који се састоји из основних алтруистичких осећања — жалости и честитости у њиховој просечној мери, присутних у сваком друштву. Радњу, која садржи такву повреду осећања жалости и честитости, Гарофало назива „природним кривичним делом”. ⁽¹³⁾

„Материјална” дефиниција кривичног дела антрополошкој школи била је потребна зато да би на неки начин теоријски фундирала учење о рођеном злочинцу и на том учењу заснованим захтевима о укидању правних гаранција у области кривичног права и процеса. Та „материјална” дефиниција кривичног дела, чији је теоријски смисао у постављању тезе о вечности и непроменљивости кривичних дела, а отуд и о независности кривичних инкриминација од форми људског друштва, у условима капитализма, који је почео да надире, имала је реакционарно значење.

Припадници социолошке школе кривично дело посматрају као друштвену појаву. Али, будући да друштво доживљавају као јединствену складну целину, која се заснива на заједничким циљевима, интересима и тежњама, то, по њима, кривично дело, јесте акт који је уперен управо против друштвене целине.

Друкчије речено, представници социолошке школе, а исто тако и неки представници класичне школе, говоре о кривичном делу као о делу које представља објективну опасност за друштво.

Тако по Јерингу, аутору, који не припада теорији кривичног права, „... кривично дело је законодавством утврђени штетан напад на животне услове друштва. Као мерило по коме законодавац одређује такав карактер кривичног дела служи не конкретна опасност појединог дела, већ апстрактна опасност читаве категорије дела”. ⁽¹⁴⁾

(11) Karara: Programma del corso di Diritto criminale, стр. 59.

(12) I. Ortolan: Elements de Droit pénal, 5^{éd.} T. I, n. 563.

(13) R. Garofalo: Kriminologie, 14e ed., Paris, 1895, p. 38—39.

(14) И. Иеринг: Цел в праве, т. I, спб., 1881, стр. 357.

Таганцев је кривично дело схватио као дело штетно за појединце и друштво, па због тога и забрањено законом. ⁽¹⁵⁾

Лист је у кривична дела убрајао само оне деликте који представљају „особито опасан пробој у поредак јуридичких добара“. ⁽¹⁶⁾ Лист је остао у зачараном кругу. Кривично дело, по његовом мишљењу, је особито опасно за правно добро, а правно добро одређујемо као добро заштићено у правним нормама, које установљава законодавац. Због тога се код Листа материјална дефиниција кривичног дела преобраћа у формалну одредбу, заснивајући се на самовољн законодавца.

Познати руски грађански писац Познишев био је веома резервисан према сваком покушају давања научне дефиниције кривичног дела у наслону на његов материјални елеменат. ⁽¹⁷⁾ Међутим, како је сматрао да законодавац у утврђивању кривичних инкриминација ипак мора полазити од неке друштвено-политичке принципе, он је посредно признао значај материјалног елемента у разумевању унутрашње природе кривичног деликта. Тако, по њему, полазна основа законодавца у изграђивању система кривичноправних инкриминација јесу општи интереси грађана и друштвени напредак. Отуда, ако кривично санкционисање једног понашања не би могло да буде у служби даљег развоја друштвених односа и установа, то дело не би требало да уђе у круг кривично кажњивих радњи. И даље: ако једно понашање погађа само интересе једне друштвене класе, а да истовремено не противречи интересима општег друштвеног напретка, не би смело, такође, да добије кривичноправну квалификацију.

Међутим, све ове дефиниције карактерише примена еклектичког метода у науци. Оне представљају неуспео покушај да се унутрашња садржина кривичног дела објасни на темељу спајања формално-јуридичких и социјалних елемената кривичног дела. У тим дефиницијама социјални елеменат је до те мере расплнут да готово ништа не казује о правој природи кривичног дела: суштински, класни елеменат кривичноправне друштвене инкриминације код ових еклектичара криминалиста је потпуно одсутан.

е) О „материјалној противправности“ као елемента кривичног дела у буржоаској теорији

Пут по коме је пошла буржоаска теорија кривичног права, покушавајући да помоћу антинаучних концепата помогне буржоазији да прикрије њену тежњу да се ослободи властите, њој самој, већ постале неугодне законитости, довео је до учења о материјалној противправности кривичног дела. Појам материјалне противправности, са још већом очевидношћу него појам формалне противправности, предодређен за заштиту класних интереса буржоазије при разматрању кривичних дела, није био довољно разрађен у буржоаској литератури. Ипак, теорија материјалне

⁽¹⁵⁾ И. С. Таганцев: Аскции, т. I, 1902, стр. 12.

⁽¹⁶⁾ Ф. Лист: Учебник уголовного права, Общчаја част, Москва, 1903, стр. 120.

⁽¹⁷⁾ В. Познишев: Основные начала науки уголовного права, Москва, 1912, стр. 127.

противправности очигледно у бити представља одрицање од принципа „нема кривичног дела без указивања на то у закону“.

Да би замаскирали суштину конструкције материјалне противправности, која се јавља као покушај дефинитивног напуштања буржоаске законитости, грађански теоретичари кривичног права покушавају да створе утисак да се о материјалној противправности говори само онда када „дело противречи циљевима правног поретка, који се састоје у заштити правних норми“ или да се као социјално штетно сматра оно дело које „противречи нормама, које регулишу људске узајамне односе у социјалном животу“. (18)

Откривању стварне суштине материјалне противправности у великој мери је допринело то што је управо кривично право немачког фашизма у први план истакло материјалну противправност. Основом материјалне противправности у фашистичкој Немачкој постаје повреда тако званог националног дуга и верности према немачком народу. Не треба посебно доказивати да се ова поставка, коју је фашистичка „теорија“ кривичног права оберучке прихватила, у суштини директно сводила на тотално одбацивање грађанске законитости и „објаву рата судијској везаности за кривичним законом и бићем кривичног дела“ (19) као јединствене основе кривичне одговорности.

Значи, у епохи када је капитализам ушао у фазу империјализма, у којој, у неким буржоаски уређеним земљама, започиње фашизација државног апарата, буржоазија се није више могла задовољити *постепеним слабљењем* законитости и правних гаранција личности. Да би могла апарат кривичног правосуђа да учини што ефикаснијим у гушењу отпора пробуђеног пролетаријата, она је покушавала да се ослободи и последњих остатака грађанске правне законитости, коју је раније сама тако енергично и одушевљено уводила у своје законе.

И баш то заоштравање класне борбе у капиталистичком друштву империјалистичке епохе у буржоаској теорији нашло је одраза у стварању конструкције материјалне противправности, која треба да рационализује употребу кривичног права као средства гушења било каквог отпора према постојећем експлоататорском буржоаском поретку.

3. Марксистичка концепција појма друштвене опасности кривичног дела (историјско-класни приступ)

У претходном одељку смо видели да и међу добуржоаским и буржоаским ауторима се срећу покушаји да се кривично дело одреди као дело које је „штетно за друштво“, које је „штетан напад на животне услове друштва“.

Но, будући да у свом објашњењу социјалне природе кривичног дела пренебрегавају класно-политички моменат као одлучујући критеријум сваке криминалне политике и кривичног права, ови радикалнији ау-

(18) А. Шуберт: Об общественној опасности преступного деяния, Москва, 1960, стр. 80.

(19) А. Шуберт: Об общественној опасности преступного деяния, Москва, 1960, стр. 80.

тори предграђанске и грађанске науке, у суштини су морали стати на пола пута. Зато се о њиховим дефиницијама општег појма кривичног дела, са материјалног становишта, може говорити само као о псеудо-социолошким конструкцијама, које објективно, хтели то њихови аутори или не, прикривају класно-политичку садржину кривичног дела и кривичноправне репресије уопште.

а) *Историјска променљивост појма друштвене опасности кривичног дела*

Материјалистичко схватање друштвене опасности кривичног дела полази од тога да је друштвена опасност историјско-класна категорија. Кривично дело као социјално, класно-политички неприхватаљив начин друштвеног понашања јавља се на одређеном степену историјско-политичког развоја друштва то јест са настанком класних друштвено-политичких односа и устанаова. ⁽²⁰⁾ За историјско-материјалистичку кривичноправну науку кривично дело је оно друштвено непожељно понашање које не напада неке апстрактно, метафизички замишљене интересе, већ конкретне друштвене установе и односе, које одређени државно-правни поредак установљава у циљу заштите владајућих интереса. Зато „појам кривичног дела — како пише Владимиров — не може бити јединствен за сва времена и народе; представа о суштини дела и садржини дела, која су проглашавана за кривична, мењала се заједно са сменом друштвено-економских формација, са променом класне структуре друштва”. ⁽²¹⁾

Не постоји, дакле, друштвена опасност кривичног дела уопште, на апстрактан начин. Може се једино говорити о друштвеној опасности кривичног дела с обзиром на историјски конкретан облик друштвено-политичког живота и с обзиром на одређену друштвену класу.

Из реченог произлази да се одређена дела проглашавају за штетна, опасна за друштво не на основу вечито легитимне, непроменљиве принципе, које не би зависили од друштвено-политичког развоја човечанства, како су покушавали и како покушавају да тврде буржоаски теоретичари кривичног права. По речима Маркса „... друштво се не заснива на закону. То је — фантазија правника. Напротив, закон се мора заснивати на друштву, он мора бити израз његових општих интереса и потреба, који произлазе из датог материјалног начина производње, у супротности са самовољом појединог индивидуума”. ⁽²²⁾

Као и свако људско деловање, тако и деловање које се на овом или оном стадијуму људског друштва, признаје за штетно, друштвено опасно, ми морамо да разматрамо у уској вези са битним економским, социјалним и политичким односима.

Кривично дело као правна забрана одређеног људског понашања не постоји од оснивања друштвене заједнице људи. Иза првобитних забра-

⁽²⁰⁾ А. А. Пионтковскиј: Учение о преступлении, Москва, 1961, стр. 7; Н. Срзентић — др А. Стајић: Кривично право, Сарајево, 1968, стр. 76.

⁽²¹⁾ Уголовное право, Част общаја, Москва, 1966, стр. 92.

⁽²²⁾ К. Маркс, и Ф. Енгелс: Сочиненија, т. 6 стр. 259.

на одређених видова људског понашања нису стајале правне санкције. Првобитно људско друштво, које је било заједница интереса у реалном смислу, преступе својих чланова решавало је на моралној и религијској основи.

Кривично понашање, а са тиме и његова друштвено-класна опасност, није ни могло да постоји у првобитном друштвеном уређењу, с обзиром на социјално-економске и духовне односе који су владали у њему. У том уређењу постојао је систем колективне својине на средствима за производњу. И „колективни рад као неизбежан услов опстанка при крајње примитивним производним односима нужно је рађао моралне норме и обичаје узајамне помоћи, другарства, дисциплинованости, који, за разлику од њихових антипода — егоизма, грамжљивости, анархизма, по својој суштини нису могли да створе кривична дела“. ⁽²³⁾

То, наравно, не значи да се у првобитном, родовском уређењу нису вршила дела која су представљала опасност за поједине његове чланове или за цео род или племе у целини. Историјске анализе показују да су се у то време чинила таква дела као што је лишавање живота, наношење телесних повреда, отмице жена, родоскрвнуће. Али та дела нису сматрана за кривична дела. Првобитно уређење се је заснивало на начелу јединствених, солидарних економско-социјалних интереса и зато за њихову одбрану нису биле потребне принудне, правне норме. Повреде, унутар племена или рода, интереса или добра појединог лица, сматране су као посве његова лична ствар или ствар његових блиских.

У оном периоду историјског развоја људског друштва када се оно, услед нараслих противречности између производних снага и производних односа, поделило на непомирљиве класе, настала је потреба да се средствима кривичне репресије заштите интереси експлоататорске мањине. ⁽²⁴⁾

Процес стварања кривичноправних норми, којима се утврђују кривична дела увек се, дакле, одиграва у одређеном историјском оквиру. У сваком периоду државно организованог људског друштва постоји одређени скуп људских понашања која се инкриминишу као друштвено опасна. У зависности од објективног економског и политичког развитака историјски обим и садржина појма друштвене опасности се мењају.

б) Класна суштина појма друштвене опасности кривичног дела

Историјска променљивост појма друштвене опасности кривичног дела открива нам друштвено-класну основу тог појма. Појам друштвене опасности кривичног дела има своје корене у друштвено-политичкој пракси. Класни карактер друштвене опасности произлази из саме њене суштине. Друштвено опасно је оно дело које вређа или прети да повреди

⁽²³⁾ Н. Ф. Кузнецова: Преступление и преступность, Москва, 1969, стр. 8.

⁽²⁴⁾ Ф. Енгелс: Происхождение сем'и, частној собственности и государства, Москва, Политиздат, 1965, стр. 23—78; А. С. Шапочников: Происхождение уголовного права, Москва, 1934, стр. 25; М. А. Шаргородскиј: Наказание по уголовному праву эксплуататорского общества, Москва, 1957, стр. 9—18.

одређене друштвене односе и кроз то ствара опасност и за *цео систем друштвених односа*, за установљено државно и друштвено уређење. Али друштвено-државно уређење у класном друштву установљено је у корист владајуће класе. Стога, друштвено опасно дело оштећује интересе владајуће класе.

Даља консеквенција класног карактера друштвене опасности је у њеној тесној повезаности са противречношћу, коју садржи класни друштвени однос као објекат криминалног напада. „Разоткривање везе између друштвене опасности дела и противречности коју садржи повређени друштвени однос — како каже Манчев — има одлучујући значај за одређивање социјално-политичке суштине и садржине друштвене опасности”. (25)

Противречност, класна садржина друштвених односа, дакле, условљава класно-политичку садржину и друштвене опасности.

При томе, код одређивања друштвено опасног карактера одређених облика друштвеног понашања, значајне су и „класне позиције позитивног права, одређене потребама владајуће класе и условљене објективним друштвеним особеностима одговарајућих дела”. (26) У том смислу кривично дело је *друштвено-правни* појам, а криминалитет категорија у чијем сузбијању треба имати у виду како објективну чињеницу класне борбе, тако и класне позиције позитивног права.

У смислу овог теоријског концепта друштвена опасност кривичног дела значи отворено признање класно-политичког порекла кривичног дела и кривичног права у целини. Владајућа класа, према томе, не одређује кривична дела ради заштите интереса свих чланова друштва, већ, првенствено, ради одржавања своје класно-политичке превласти. Познати совјетски теоретичар државе и права Пашуканис, говорећи о историјско-класном карактеру казнене политике, с правом каже: „Такозвана теорија кривичног права која изводи принципе казнене политике из интереса друштва у целини бави се свесним или несвесним извртањем стварности... Сваки историјски дати систем казнене политике носи на себи печат класних интереса оне класе која га је остварила”. (27)

Како сликовито пише Ненов — „хиљадугодишња драматична историја кривичних дела представља категоричан и очигледан доказ за ту њихову класну условљеност.” (28) Економски систем и тип државне организације, облик својине и друштвених односа — то су основне чињенице, чији објективни утицај, при датим историјским социјално-политичким условима, одређује пре свега круг криминалитета и дела која вређају одговарајућу робовласничку, феудалну, буржоаску државу — као главног оруђа за одржавање експлоататорских друштвено-економских и недемократских политичких односа.

Криминалитет и јуридикчки појам кривичног дела у социјализму не губе свој класни карактер. (29) Према историјском материјализму док

(25) Н. Манчев: Преступление и противообщественная по'ава, Софија, 1967, стр. 36.

(26) И. Ненов: Наказателно право, Обща част, Софија, 1963, стр. 197.

(27) Ј. Б. Пашуканис: Ошита теорија права и марксизам, Сарајево, 1958, стр. 181.

(28) И. Ненов: Наказателно право, Обща част, Софија, 1963, стр. 198.

(29) Н. Ф. Кузнецова: Преступление и преступность, Москва, 1969, стр. 26.

постоје друштвене класе класне супротности се морају испољавати и не може се говорити ни о каквом потпуном складу између интереса владајуће класе и интереса друштва као целине. Напротив, класна борба у социјалистичком друштву се продужава и „будући кривично дело је пре свега израз најоштрије класне борбе, друштвена опасност дела и у социјалистичком друштву, као обележје по коме се оно проглашава од стране законодавца за кривично дело, задржава свој класни карактер.”⁽³⁰⁾

Анализа неких начелних одредаба југословенског кривичног законика веома очигледно може да нам покаже да објекат кривичног дела и у нашем праву, као праву социјалистичког типа, има класно-политичку карактеристику. Отуда, и у нашим условима кривично дело има класно-друштвену опасну природу.

Као објекат кривичног дела у нашем праву, наиме, могу се назначити битни друштвени односи социјализма, за чију је заштиту и унапређивање заинтересована владајућа друштвена класа. То су оне друштвене вредности и интереси, који се, по оцени класе на власти, на датом степену развоја социјално-економских и политичких односа у земљи, не могу осигурати другачије до применом кривичне репресије као најефикаснијег облика државно-друштвене контроле и притиска.

Члан 1. Кривичног законика разоткрива класно-политичку садржину објекта кривичноправне заштите у нашој земљи. У овом пропису се истиче да се од насиља, самовоље, привредне експлоатације и других видова друштвено опасне делатности заштићује личност грађана, законита права и слободе грађана, затим политичке, социјалне, економске и националне основице Југославије, независност и безбедност земље, социјалистичко друштвено уређење земље и Уставом и законима утврђени државни поредак. Све ове вредности су органски део појединих односа у класној друштвеној основи социјализма или у класној сфери политичко-правне и идеолошке друштвене наградње.

На основу свега што смо досад рекли о историјско-материјалистичком схватању објекта кривичноправне заштите јасно произлази да је основни чинилац у решавању питања шта ће се сматрати за кривично дело класно-политички критеријум. Али, треба напоменути да ова поставка, иако несумњиво тачна, не сме да нас доведе до постављања теорије по којој би се све објашњавало класно-политичким односима. Јер, чини се неоспорним да кривично-правни појам друштвене опасности, поред класно-политичких, има и *ванкласне* и *ванполитичке* елементе. Овим се, свакако, не доводи у питање полазни историјско-материјалистички став о класно-политичкој суштини појма друштвене опасности кривичног дела, то јест да њега, увек, у крајњој анализи, условљава и одређује централни друштвено-политички сукоб — класни сукоб.

(30) Коментар Општег дела Кривичног законика, под општом редакцијом М. Пијаде, Београд, 1948, стр. 22; Др Б. Златарић: Елементи југословенског кривичног права, Загреб, 1963, стр. 75; Н. Срећентић — др А. Стајић: Кривично право, Сарајево, 1968, стр. 75—76. У истом смислу говоре у совјетској литератури: А. И. Траинин: Общее учение о составе преступлений, Москва, 1957, стр. 123; Н. А. Дурманов: Понятие преступления, Москва — Ленинград, 1948, стр. 96; Н. И. Загородников: Значение объекта преступления для определения меры наказания по советскому уголовному праву, Москва, 1949, стр. 12.

ц) *Историјско укидање друштвено-класне опасности као категорије кривичног права*

Битна карактеристика социјалистичког кривичног права је у томе што је у њему у сталном току процес *преображаја друштвено-класне опасности* кривичног дела у друштвену опасност. Потпуно нестајање класног елемента у друштвеним инкриминацијама на подручју кривичног права подразумева слободну комунистичку организацију људског друштва у којој ће бити укинуте све друштвене класе, као и све принудне, државно-правне установе које су из њиховог постојања законито настале.

Историјско-класни карактер друштвене опасности не утврђујемо само у вези са настанком кривичног дела као одребене забране људског понашања, већ и у вези са његовим постепеним нестајањем у процесу одумирања класа до његовог потпуног „укидања” после ликвидације класне структуре друштва.

Како се на категорију друштвене опасности може гледати са тачке гледишта будућег развоја кривичног права, у условима све динамичнијег социјалистичког преображаја друштвених односа и установа? У условима социјалистичке друштвено-економске и политичке изградње, друштвена опасност, без сумње, представља једну карактеристику која је обојена социјално-политичком прекорношћу дела и његовом „негацијом комунистичког морала”. Међутим, уколико кривичне инкриминације, у процесу социјалистичког изграђивања друштва, буду све више изражавале интересе друштва као *целине*, утолико би њихов карактер постојао у реалном смислу *све друштвенији*, односно све мање класно-политички ограничен.

Тако се друштвена опасност кривичног дела јавља као *садржај и мера подруштвености* кривичног права као средства социјалне дисциплине. Она је, друкчије речено, органски елеменат процеса деетатизације и социјализације кривично-правних норми и односа. У ствари, ради се о томе да социјалистичко кривично право, помажући процес ограничавања и ликвидације криминалитета, ствара, у историјској перспективи, услове за властито одумирање. „Социјалистичко кривично право као мера државне принуде дијалектички обједињује репресију са наглашеним васпитним и поправним утицајем — у односу на самог учиниоца и непостојане чланове нашег друштва уопште. ⁽³¹⁾

Као резултат те битне промене у социјалној природи кривичне инкриминације и кривичног права уопште кривично дело се као забрана, која, у условима етатистичког и бирократизованог друштвено-политичког уређења, у крајњој линији, тежи да заштити и одржи привилегије владајуће класе, у условима демократског развоја социјализма, почиње да мења у забрану која се окреће према вредностима друштва као слободне заједнице солидарних и равноправних субјеката. Или, како каже Сзмошченко „правни деликти у социјализму угрожавају не само интересе владајуће радничке класе, но и историјски нужне услове постојања

(31) Др Ј. Борбевић: Социјализам и демократија, Београд, 1962, стр. 153.

целог друштва." (32) Кривично право, као систем принудних норми друштвене дисциплине, од превасходно класно-политичког ретрибутивног средства владајуће класе почиње да се преображава у средство друштвене заједнице, која одбацује „идеологију и праксу насиља ради постизања васпитно-етичког утицаја на људе". (33)

Треба, међутим, приметити да је овај историјски процес социјалног преображаја кривичне инкриминације и кривичног права у целини у правцу „деидеологизирање" и „деетатизирање" заштите човека, по свој прилици, веома дуготрајан. Јер „само потпуно ишчезавање класа даје могућност да се изгради систем казнене политике из које ће бити искључен сваки антагонистички елеменат". (34)

Можемо, коначно, закључити да ће друштвено-класна опасност људског понашања нестати са ликвидацијом класних друштвених сукоба, као што је и, у историјском смислу, и настала са појавом друштвених супротности и класа. И у комунизму ће, додуше, бити понашања појединаца која ће одступати од владајућих општеприхваћених друштвених норми. Но, она неће имати смисао друштвено-класно опасних аката, већ ће имати *нетипичан, експесан* карактер и неће бити у стању да доведе у опасност стабилну организацију бескласних, слободних и разотуђених друштвених односа. А за сузбијање таквих социјално непожељних поступака неће бити потребна принуда класно организоване државне силе, већ ће се само друштво безболним, у првом реду, научним средствима, супротстављати појединим немасовним асоцијалним облицима јавног друштвеног понашања. (35) У комунизму ће људи, како истиче Манчев, „усаглашавати своје понашање са друштвеним односима по навизи и из унутрашње потребе. Зато друштвено штетни поступци не могу да прерасту у друштвено опасне акте". (36) Они неће више стварати потребу за правном интервенцијом у људским друштвеним односима. Норме комунистичког морала биће довољне за успешну борбу са експесним противдруштвеним поступцима појединаца.

4. Општа (апстрактна) и посебна (конкретна) друштвена опасност

Друштвена опасност кривичног дела, коју законодавац одређује кроз врсту и меру кривичне санкције, представља *просечну меру* друштвено негативног садржаја, који он претпоставља код појединих видова кривичних инкриминација. (37)

Када законодавац, дакле, одређује да је кривично дело убиства теже од кривичног дела телесне повреде, када ту разлику и изражава у врсти и мери одговорности, он нема у виду одређено испољавање уби-

(32) И. С. Самошченко: Појатие правонарушенија по советскому законодательству, Москва, 1963, стр. 84.

(33) Др Ј. Борбевић: Социјализам и демократија, Београд, 1962, стр. 257.

(34) Ј. В. Пашуканис: Општа теорија права и марксизам, Сарајево, 1958, стр. 182.

(35) В. И. Лењин: Држава и револуција, Београд, 1967, стр. 122.

(36) Н. Манчев: Преступленне и противобличествена пројава, Софија, 1967, стр. 51.

(37) Коментар Општег дела Кривичног законика, под општом редакцијом Моше Пијале, Београд, 1948, стр. 17—18.

ства односно телесне повреде, него просечну укупност могућних кривичних дела убиства и кривичних дела телесних повреда. И на основу оцене своје замишљене просечне представе о тим кривичним делима он закључује да је кривично дело убиства, тежи, друштвено опаснији облик криминалног понашања од кривичног дела телесне повреде.

Ову опасност називамо *општом, апстрактном* друштвеном опасношћу кривичног дела.

Иако апстрактна, дата у прилично уопштеном виду, ова опасност игра врло значајну улогу у криминалној политици уопште, као и у спровођењу свакодневне казнене политике органа правосуђа. Та општа, апстрактна сцена друштвене опасности појединих видова криминалног понашања служи законодавцу као *начелан оквир* у постављању система класификације посебног дела кривичног закона, који представља збир појединих конкретних облика кривичних инкриминација.

С друге стране, утврђивање друштвене опасности одређеног учињеног кривичног дела, које врши орган правосуђа, своју полазну тачку има у општој, апстрактној процени законодавца типа кривичних забрана коме припада учињено кривично дело. Просечна мера друштвене опасности коју законодавац апстрактно, уопштено замишља код појединог типа криминалног понашања, у емпиријској пракси се испољава кроз различите степене опасности овог или оног конкретног кривичног дела дате врсте. Тако, између појединих конкретних кривичних дела убиства или телесних повреда могу постојати одређене разлике, које не смеју да буду занемарене. Законодавац никако није у стању да предвиди сав стицај објективних и субјективних околности, које могу утицати на формирање степена друштвене опасности конкретног случаја кривичног дела одговарајуће групе. Отуда су и природне разлике у јачини друштвене опасности коју могу испољавати конкретни случајеви кривичног дела одређене врсте.

Овде смо, пак, у присуству *посебне, конкретне* друштвене опасности кривичног дела.

И критеријум посебне, конкретне друштвене опасности има важну функцију у вршењу кривичног правосуђа. Помоћу овог критеријума друштвене опасности правосудни органи криминалну политику законодавца, коју он заснива на принципу апстрактне, опште друштвене опасности, остварују у конкретно-емпиријске облике свакодневне казнене политике. Ако орган који врши кривично правосуђе не буде конкретизовао апстрактну опасност кривичних инкриминација, казнена политика, као битан вид криминалне политике уопште, имала би *догматски, схематизовани карактер*. Само то дијалектичко претапање апстрактне оцене друштвене опасности у конкретан вид емпиријске друштвене опасности свакодневног криминалног збивања обезбеђује реалну животворност кривичноправне праксе.

И не само то. То није важно једино са државно-друштвене, криминално-политичке тачке гледишта.

Конкретизација просечне мере друштвене опасности кривичних инкриминација, коју законодавац фиксира у апстрактној сфери свог систе-

ма социјално-политичког процењивања појединих видова криминалног понашања, има и један људски, демократски смисао. То заправо омогућава остваривање хуманистичко-демократског начела индивидуализације врсте и мере кривичне одговорности. Одређивање неке јединствене, шаблониране кривичне санкције, по речима Ненова, — за „различита по тежини конкретна кривична дела, извршена од лица различите друштвене опасности, значило би нарушавање принципа социјалистичке законитости и демократије, који захтевају једнако третирање једнаких понашања и одговарајућих разлика у третирању различитих понашања. (38)

*
* *

Како се, након свега што смо изложили, може схватити појам и садржина категорије друштвене опасности и у оквиру нашег права?

Кривични законик није непосредно одредио појам друштвене опасности кривичног дела.

Али, он је, у својим одредбама, веома јасно истакао која се понашања, по њему, имају сматрати до те мере друштвено опасним да би се морала узимати као кривично дело, које, социолошки гледано, представља најнегативнији напад на постојећи систем социјалних вредности.

По пропису члана 1. Законика, како смо већ то истакли, у такав круг понашања улазе она понашања која се, имајући у виду дијалектичку укупност објективно-субјективних елемената криминалне ситуације, могу оценити као акт насиља, самовоље, привредне експлоатације и као други друштвено опасни акти који вређају уставом и законима утврђени правно-политички положај грађана, политичке, социјалне и економске основице СФРЈ, као и њену независност и безбедност и социјалистичко државно и политичко-правно уређење.

Према томе, са становишта Кривичног законика, као друштвено опасна сматрају се она понашања која угрожавају основне виталне интересе југословенског друштва. Или, то су она понашања која су уперена против социјалних, економских, политичких и морално-етичких начела на темељу којих је организована југословенска социјалистичка друштвена и државна заједница.

Кроз друштвену опасност, као конститутивног елемента општег појма кривичног дела, законодавац изражава своју социјално-политичку то јест етичко-моралну оцену понашања које, због његовог друштвено-политички непожељног социјалног садржаја, и фиксира као кривично дело. И када би се појам кривичног дела завршавао у формално-правном описивању обележја бића кривичног дела, имали бисмо формализовану конструкцију, без специфичне друштвено-политичке и морално-етичке садржине. Једва је потребно подвући да би то довело до битне негације кривичног права као најполитичкије гране правног уређења друштва и до његовог свођења на ниво грађанског кривичног права.

Мр Александар Михајловски

(38) Др И. Ненов: Наказателно право, Обшча част, Софија, 1963, стр. 472.

Понятие общественной опасности уголовного деяния

РЕЗЮМЕ

В уголовном праве вопрос самого понятия общественно-опасного деяния менее всего разработан в литературе, и без того весьма небогатой по данной проблеме. В то же время все исследования этой проблематики становятся недостаточными, если предварительно не будем совсем уверены, что именно мы подразумеваем, когда говорим, что чье-либо действие или бездействие является общественно-опасным в уголовно-правовом смысле.

После рассмотрения с терминологической точки зрения понятия общественно-опасного уголовного деяния, автор критически разбирает догражданские и гражданские понимания понятия общественно-опасного преступления.

Автор посвящает особое внимание марксистскому, исторически-классовому подходу к анализу понятия общественно-опасного уголовного деяния. Он считает, что только марксистская точка зрения может основательно и всесторонне осветить исторически-социальную обусловленность возникновения и развития понятия общественно-опасного деяния. В этом случае особый интерес представляет подчеркивание феномена исторического упразднения общественно-классовой опасности как преступления по уголовному праву. Существенная характеристика социалистического уголовного права на нынешнем этапе его развития заключается в том, что в нем происходит непрерывный процесс отхода от признания общественно-классовой опасности как уголовного деяния и признания уголовным деянием действий или бездействий, представляющих общественную опасность.

Свое заключительное рассмотрение понятия общественно-опасного деяния автор связывает с различием общей (абстрактной) и определенной (конкретной) общественной опасности. По мнению автора подобное различие имеет очень важную функцию в отправлении уголовного правосудия. Автор констатирует, что наша практика, к сожалению, не обращает нужного внимания на эту функцию общественно-опасного уголовного деяния.

The Concept of Social Danger of Criminal Act

RESUME

In the already scanty literature on the problems of social danger in the Penal Law, the question of the notion of that category is the least treated one. However, all studies of these subjects are inadequate if we are not absolutely certain what is meant by declaring a certain behaviour as socially dangerous in the criminal legal sense.

Having discussed the concept of social danger from the terminological standpoint, the author critically discusses pre — civil and civil attitudes on the concept of social danger of criminal act.

The author has paid a special attention to the historical — class access to the analysis of the concept of social danger of criminal act. He is of the opinion that only the marxist stand point can thoroughly and universally explain historical and social causes of the origin and development of the concept of social danger. It is of special interest at this place to point out the phenomenon of the historical abolition of the socio-class danger as a category of the Penal Law. An important characteristic of the socialist

penal law at the present stage of its development is the continuing process of transformation of the socio-class danger of criminal act into the social danger.

The author links his final considerations of the concept of social danger of criminal act with the differentiation between general (abstract) and particular (concrete) social danger. This distinction, in the author's opinion, has very important function in the performance of penal judicature. The author remarks that our practice, unfortunately, does not pay necessary attention to this function of the social danger of criminal act.

La notion du danger social de l'infraction

RÉSUMÉ

Dans la littérature, d'ailleurs très incomplète, sur les problèmes du danger social dans le droit criminel la question de la notion même de cette catégorie est le moins élaborée. Cependant, toutes les recherches relatives à cette problématique sont considérées comme étant imparfaites si au préalable nous ne sommes pas sûrs à quoi nous pensons lorsque nous affirmons qu'un comportement social est dangereux dans le sens du droit criminel.

Après avoir examiné la notion du danger social de l'infraction au point de vue terminologique, l'auteur de cet article a effectué l'analyse critique des conceptions antébourgeoises et bourgeoises de la notion de danger social de l'infraction.

L'auteur a consacré une attention particulière à l'approche marxiste, historique de classe de la notion du danger social de l'infraction. Il considère que seulement en se basant sur le point de vue marxiste on peut éclaircir à fond et universellement le caractère conditionnel de la naissance et du développement de la notion du danger social de l'infraction. A ce sujet présente un grand intérêt la mise en relief du phénomène de l'abolition historique du danger social de classe en tant que catégorie du droit criminel. La caractéristique essentielle du droit criminel socialiste à l'étape contemporaine de son développement consiste en ce que dans sa substance le processus ininterrompu est en cours de la transformation du danger social de classe en danger social.

Son examen final de la notion du danger social de l'infraction l'auteur coordonne à la différenciation générale (abstraite) et particulière (concrète) du danger social. Cette différenciation, selon l'opinion de l'auteur, a une fonction très importante dans l'exercice de la justice pénale. L'auteur remarque que notre pratique, malheureusement, n'accorde pas l'attention nécessaire à cette fonction du danger social de l'infraction.

REFORMATIO IN PEIUS У УПРАВНОМ ПОСТУПКУ

Начело забране Reformatio in peius. Када је странка у управном поступку незадовољна првостепеним решењем, она може да изјави жалбу ради заштите својих права другостепеном органу, односно тужбу у управном спору ако је против првостепеног решења искључена жалба. Коришћењем права жалбе странка изазива жалбени или другостепени поступак. Решењем другостепеног органа донетим поводом жалбе окончава се, довршава се, управни поступак. Тачније речено, тај поступак се довршава експедовањем решења ради уручења странци, јер се и та радња сматра саставним делом ожалбеног поступка. Тек тада је извесно да се донето решење не може повући и заменити пошто је изашло у спољни свет и ступило у правни живот.

Жалба је редовно правно средство и служи заштити субјективних права и правних интереса странке. Жалба има и шири значај, јер доприноси законитом раду органа управе, радних и других самоуправних организација и заједница када решавају о правима и обавезама или правним интересима грађана, правних лица или других странака. Значај жалбе огледа се и у учвршћивању начела законитости, а не само у заштити субјективних права.

Могуће је да странка сматра да је првостепеним решењем повређено неко њено субјективно право и да користи право жалбе, а да је у суштини тим решењем повређен правни пропис у њену корист. У таквој ситуацији другостепени орган би следећи принцип да сваку ствар треба правилно решити и да нико из неправда не може остварити чинидбе, требало да измени, односно стави то решење ван снаге и ако је то на штету жалиоца. Међутим, жалба у том случају не би имала за циљ заштиту субјективних права утврђених или конституисаних првостепеним решењем, па би поступак другостепеног органа на изложени начин створио код странака страх да поводом жалбе не изгубе и она права која су садржана у ожалбеном решењу. Страх да себе не доведе жалбом у гори положај, да не разбије окно на сопственом прозору, ограничавао би слободу странки да користи право жалбе увек када сматра да су јој нека њена права ускраћена делимично или у целини. Да би учврстио право жалбе, да би жалилац био сигуран да решење донето по његовој жалби не може створити или утврдити неповољнију правну ситуацију од оне одређене ожалбеним решењем Закон о општем управном

поступку (ЗУП) прописао је начело забране „преиначења на горе“. Прописао је начело забране *Reformatio in peius* као што су то учинили и Закон о кривичном и Закон о парничном поступку. Ово начело је одступање од начела материјалне истине и начела законитости. То значи да ће остати на снази и у правном промету решење којим је повредом правног прописа признато странци неко право а против кога је странка изјавила жалбу тражећи већи обим права. Поводом жалбе другостепени орган не може по правилу изменити на штету странке такво ожалбено решење. Ово правило важи у једностраначним стварима а у двостраначким стварима са супротним интересима странака ово правило важи када је жалбу изјавила једна страна и то она којој је решењем признато него право.

Одступања од начела забране Reformatio in peius. Ипак ЗУП није доследно остао на терену апсолутне заштите субјективних права утврђених или конституисаних првостепеним решењем, није до краја оваквој заштити подредио начело законитости и начело заштите јавног интереса. Закон је прописао случајеве у којима другостепени орган може поводом жалбе изменити првостепено решење на штету жалиоца. Одредба ст. 2. чл. 244. ЗУП је правни основ другостепеном органу да може поводом жалбе изменити ожалбено решење и на штету жалиоца у циљу правилног решења ствари, али само из разлога предвиђених у чл. 262, 265. и 266. ЗУП-а.

Reformatio in peius Закон изузетно дозвољава када је реч о првостепеним решењима са таквом правном грешком која се, иначе, као коначна и правоснажна, уклањају из правног саобраћаја применом ванредних правних средстава. Реч је овде, како сматрају неки правни писци, о економичности па се поводом жалбе доноси решење које се иначе може донети употребом ванредних правних средстава. Међутим, поставља се питање да ли је исто дејство санкције ако се решење са истом правном грешком ставља ван снаге у ожалбеном поступку у смислу чл. 244, ст. 2. ЗУП-а и применом ванредних средстава из чл. 262, 265. и 266. истог Закона. Тачан одговор тражи на се претходно утврди садржај појма „изменити првостепено решење на штету жалиоца“, полазећи од смисла у коме је употребљен у ставу 2. члана 244. ЗУП-а. Упоредо са тим од интереса је утврдити бар приближно овлашћења и обавезе другостепеног органа у случајевима када мења решење на штету жалиоца.

Та питања поставила је и управно-судска и управна пракса. У једном случају другостепени орган поништио је решење на штету жалиоца и предмет вратио првостепеном органу на поновни поступак. Разлог за то је била чињеница да је тим решењем очигледно повређен материјални пропис у корист жалиоца (Ст. 2, чл. 262. ЗУП). Врховни суд Србије поништио је у управном спору то решење полазећи са становишта да је тужени орган био дужан да реши и саму ствар када је поништио ожалбено решење. У скоро идентичном случају суд је поништио оспорено решење, али сада из других разлога. Суд је сматрао да је очигледна повреда материјалног прописа разлог за укидање а не и за поништавање ожалбеног решења, јер тај разлог такво правно дејство има када се по праву надзора уклања из правног саобраћаја коначно решење са таквом

правном грешком. У трећем случају, сам другостепени орган је поводом жалбе укинуо на штету жалиоца ожалбено решење због очигледне повреде материјалног прописа у корист жалиоца и предмет је вратио на допуну поступка првостепеном органу и одлуку, јер је било изгледа да странка уз допуну чињеничног стања оствари другу врсту права. Суд је тужбу у управном спору одбио сматрајући да другостепени орган није повредио тужиочева законита права када је укинуо првостепено решење које је донето уз очигледну повреду материјалног права у корист жалиоца.

Измена решења обично се састоји из две радње, радње којом се решење у питању поништава и, друге, којом се сама ствар решава на други начин. То је, дакле, повлачење једног решења и доношење другог различитог од тог, па ново решење делује од када иначе делује повучено решење. Измена може бити делимична, или у целини, зависно од тежине грешке у том решењу, односно зависно од разлога због којег се врши репаратура правног поретка, модифицирањем тог решења, будући да санкција зависи од тежине мањкавости решења. Заго и одговор на постављена питања није исти за све ситуације.

Разлози за Reformatio in reius и њихов домашај. 1. У смислу ст. 2, чл. 244. ЗУП-а другостепени орган може изменити првостепено решење на штету жалиоца из разлога наведених у чл. 262. ЗУП-а.

По тачки 1, став 1. чл. 262. ЗУП-а поништава се, по праву надзора, коначно решење које је донео стварно ненадлежни орган а није реч о случају предвиђеном у чл. 266. т. 1. овог Закона. Реч је, дакле, о прекорачењу стварне надлежности у управним стварима. Без сумње, и другостепени орган може поништити поводом жалбе решење са таквом грешком и када то жалба није тражила. У тој ситуацији другостепени орган ће решити саму ствар ако је стварна надлежност утврђена у његову корист. Значи, поништиће првостепено решење и сам решити ствар. Међутим, ако он није стварно надлежни орган, онда може да поступи само на начин прописан у ставу 2, чл. 241. ЗУП-а, поништиће првостепено решење и доставити предмет надлежном органу на решавање, јер су правила о надлежности когентне природе.

По тач. 2. став 1. чл. 262. ЗУП-а поништиће надлежни орган коначно решење ако је у истој ствари раније донето правоснажно решење којим је та управна ствар друкчије решена. Кад је овај разлог повод за „преницање на горе“ првостепеног решења, другостепени орган ништи решење са таквом правном грешком и тиме штити начела »Non bis in idem«. Ако је другостепено решење донето по службеној дужности, самим поништавањем решена је и ствар, односно нема потребе да се доноси ново решење. Међутим, ситуација је нешто друкчија ако је решење донето поводом захтева странке. Поништавањем се не решава захтев у процесноправном смислу, а странка има процесна права да се о њеном захтеву увек одлучи, да се мериторно расправи ако је правилно постављен, да се одбади ако се не може покренути поступак као и упути надлежном органу и о томе странка обавести. Том праву странке одговарају дужности органа да донесе управни акт на начин прописан у чл. 66, 68, 69. и 125. ст. 2. ЗУП-а или ако је покренуо поступак на начин прописан у чл. 202. истог Закона. У циљу извођења странке из заблуде

да је њен захтев остао нерешен после поништавања првостепеног решења и ради поштовања њеног права да се о њеном захтеву одлучи, могао би да о том захтеву истовремено одлучи другостепени орган и да захтев одбаци. То би било у интересу економије поступка. Пошто ни првостепени орган не би могао да донесе други управни акт сем да донесе закључак, онда не би важио приговор у суштинском смислу да другостепени орган вреба начело двостепеног решавања ствари у управном поступку, када у диспозитиву свога решења на изричит начин одбацује захтев странке ради заштите начела *Non bis in idem*, а не враћа предмет на одлуку првостепеном органу. У техничком смислу његов управни акт би било решење и закључак. У оваквој ситуацији није прихватљив став управно-судске праксе по којем када другостепени орган нађе да захтев није требало мериторно расправити већ одбацити, он не може захтев да одбаци својим актом пошто поништи првостепено решење, већ треба да предмет врати на одлуку првостепеном органу пошто првостепени орган у том смислу није донео одлуку. Инсистирати на примени начела права жалбе из чл. 10. ЗУП-а у нашем случају био би пуки формализам који би за последицу имао само продужавање поступка.

Тачка 3, става 1. чл. 262. ЗУП-а садржи разлоге због којих се по праву надзора ништи комплексно решење. То су истовремено и разлози који искључују забрану употребе *Reformatio in peius*. Другостепени орган може само поништити комплексни акт применом *Reformatio in peius* и предмет вратити на поновну првостепену одлуку. Он не може да реши саму ствар, јер је то противно природи саме ствари и карактеру самог комплексног акта.

Комплексни, збирни или сложени управни акти састоје се од два или више аката или, по другом гледишту, то је споља гледано један акт који садржи у ствари више управних аката који су срачунати на исти циљ. Ти акти који чине збир сматрају се елементарним или простим управним актима, а да се при том издваја један за који се може рећи да је главни, централни, али чија важност зависи од важности осталих делова збирног акта. По ЗУП-у постоји више врста сложених решења и то је ближе регулисано у чл. 203. и 204. овог Закона.

Када је законом одређено да о једној ствари решавају два или више органа, онда је та њихова међусобна сарадња испољавана на следеће начине:

а) Решење доноси сваки орган а споразумно се одређује који ће од њих издати решење уз навођење аката и других органа.

б) Решење доноси један орган уз претходну сагласност другог органа.

в) Решење доноси један орган уз накнадну сагласност другог органа.

г) Решење доноси један орган уз потврду или одобрење другог органа.

д) Решење доноси један орган по прибављеном мишљењу другог органа које може бити факултативно или обавезно у погледу прибављања, или факултативно и императивно у погледу поступања по њему.

ђ) Решење доноси један орган по предлогу другог органа (оваква решења се срећу у стварима из пензијског осигурања нпр. када се утврђује пензијски стаж уметницима).

У наведеним случајевима недостатак било ког елемента разлог је за поништавање збирног решења. Другостепени орган не може ићи даље од касирања тог решења и у случају када уважава жалбу. Наиме, он мора вратити предмет ради учешћа у одлуци свих партнера на начин утврђен законом. То је могуће само у првостепеном поступку. Према томе, и када другостепени орган уочи да недостаје неки елемент збирног решења или да није у важности, он може само поништити то решење и на штету жалиоца, али не може решити и саму ствар.

Разлог за поништавање коначног решења у смислу тач. 4. ст. 1. чл. 262. ЗУП-а је повреда правила о месној надлежности па је то истовремено разлог који искључује забрану *Reformatio in reius*. Све оно што је речено о повреди правила о стварној надлежности вреди *Mutatis mutandis* и за повреду правила о месној надлежности.

Очигледна повреда материјалног прописа, по ст. 2. чл. 262. ЗУП, може да буде разлог да се коначно решење са таквом правном грешком укине по праву надзора. То је случај када се при оцени законитости решења утврди да се на основу чињеничног стања утврђеног у поступку пре доношења тог решења није могло да реши правно питање на начин како је решено тим управним актом. Нема, дакле, очигледне повреде материјалног прописа у смислу става 2, чл. 262. ЗУП-а, када се оцени на основу накнадно утврђеног чињеничног стања да је правно питање неправилно решено коначним управним актом. Стога накнадно утврђено чињенично стање није ни основ за *Reformatio in reius*.

То је законски разлог на основу којег се може да укине коначно решење са таквом правном грешком применом ванредних правних лекова. Полазећи од становишта да у циљу економичности другостепени орган ставља ван снаге првостепено решење у ожалбеном поступку и када је то на штету жалиоца ако утврди постојање овог разлога, било би логично да и у овом случају он има исти правни ефекат, односно да условљава укидање решења. Тим пре што је активношћу саме странке другостепени орган дошао у положај да врло брзо иза доношења првостепеног решења стави ван снаге то решење. Странка је скренула жалбом пажњу другостепеном органу на решење, помогла му на тај начин на то решење уклонити из правног саобраћаја, много раније него што би то било могуће у поступку примене ванредних правних средстава. Било би, дакле, и правично да странка не долази у тежи положај од онога у коме би се нашла да је решење у питању укинута по праву надзора. То би све упућивало на закључак да другостепени орган у таквим случајевима може и да укине ожалбено решење у смислу ст. 2, чл. 244. ЗУП-а и да онемогући његово правно дејство у будућности. Тако изведен став у погледу овлашћења другостепеног органа нема упоришта у одредбама ЗУП-а, јер у ожалбеном поступку другостепени орган не може да укине ожалбено решење као што то може да учини са коначним решењима. Није исти степен заштите створених правних ситуација првостепеним решењем које је потенцијално изменљиво у редовном поступку и ситуација створених коначним решењима. У одредбама члана 239—244. ЗУП-а другостепени орган има овлашћење да одбије жалбу, да поништи ожалбено решење,

да га измени и да га огласи ништавим. Према томе, ове одредбе *implicite* забрањују другостепеном органу да у поступку решавања по жалби укине ожалбено решење из разлога наведених у ставу 2. чл. 262. и 265. ЗУП-а па ни због других разлога. У управном поступку непознат је институт укидања првостепеног решења у другостепеном поступку.

На закључак да изменити решење значи исто што и делимично укинути, може да наведе и смисао у коме је употребљена реч „мења” у ставу 2, чл. 265. ЗУП-а. Став 1. овог члана садржи разлоге због којих се укида извршно решење, у целини или делимично, у облику нужном да се онемогући штетно дејство тог решења на општи интерес. Прва реченица става 2. овог члана гласи: „Решење по ставу 1. овог члана доноси орган који је донео решење које се МЕЊА или УКИДА”. Увек је реч о укидању коначног решења применом чл. 265. ЗУП-а, али је реч „мења” употребљена да означи ону ситуацију када се извршно решење не укида у целини него у једном делу, када се само модификује у нужном облику и обиму, а остали делови диспозитива остају на снази. Ипак, не може се наћи ослонац у одредбама чл. 239—244. ЗУП-а за став према коме се првостепено решење може и да укине у ожалбеном поступку. Стога је правилано становиште Одељења за управне спорове Врховног суда Србије заузето на седници од 2. јуна 1975. године, према коме се ожалбено решење може да поништи по чл. 244, ст. 2. ЗУП-а а не и укине због разлога из чл. 262, ст. 2. истог Закона.

Укидање коначног решења по ставу 2. чл. 262. ЗУП-а не ствара увек такву ситуацију у којој предмет треба вратити на поновни поступак првостепеном органу. Ако је првостепеним решењем странци признато неко право очигледно погрешном применом материјалног прописа, када се то решење укида, онда је у ствари захтев странке одбијен наравно под условом да би тај захтев иначе требало да буде одбијен правилном применом материјалног права. (Могућ је случај нпр. да је — мушкарац са навршених 58 година живота и 37 година пензијског стажа остварио право на старосну пензију. То право он не би имао по материјалним прописима о пензијском осигурању, али има право на превремену пензију, наравно ако на њу пристаје. Отуда би у овом случају другостепени орган требало да у смислу ст. 2, чл. 5. ЗУП-а упозори странку на такву могућност и да се о томе странка изјасни или да предмет врати првостепеном органу да он то учини и уз пристанак странке донесе евентуално ново решење. Избор алтернативе условљен је разлозима економичности). Да ли ће бити потребе да се о ствари уопште одлучује иза укидања коначног решења и ко о томе треба да одлучи, зависи од природе саме управне ствари и како је коначним решењем одлучено и како би требало одлучити правилном применом материјалног прописа. Све то вреди када се по ст. 2, чл. 244. ЗУП-а мења решење на штету жалιοца због очигледне повреде материјалног прописа. Узимајући у обзир и овлашћење другостепеног органа из чл. 242. ЗУП-а као и потребу очувања рокова ако су они услов за почетак реализације чинидабе.

По члану 265. ЗУП извршно решење може се укинути (наравно ако није већ извршено) ради отклањања тешке и непосредне опасности по

живот и здравље људи, јавну безбедност, јавни мир и поредак или јавни морал или у циљу отклањања поремећаја у удруженој привреди.

Институт ванредног укидања извршних решења погађа коначна и правоснажна решења која су у моменту доношења била законита, али су због накнадно насталих околности, због измењених прилика постала опасна по општи интерес. Таква решења су правоснажна по начелу *Rebus sic stantibus*. Међутим, било би исправније говорити о доношењу супротног решења због измењених околности него о ванредном укидању извршног решења. Разлози из става 1, чл. 265. ЗУП-а јесу основ за укидање извршних решења без временског ограничења, па би било логичније да то буду разлози за доношење решења са супротним дејством због измењених околности. Пошто је реч о санкцији против решења која су у време доношења била исправна и некад постала и правоснажна, закон је предвидео накнаду стварне штете странци коју је претрпела странка укидањем решења. О висини штете одлучује суд у управном спору и такав спор је претходни спор пуне јурисдикције, јер томе спору не претходи управни акт органа управе о висини накнаде штете.

Разлози из става 1, чл. 265. ЗУП-а јесу основи за преиначење решења у другостепеном поступку на штету жалиоца. На основу тих разлога другостепени орган може само да поништи ожалбено решење и других ефеката ови разлози немају у ожалбеном поступку. Ако би се, наиме, доносило ново решење, захтев би ваљало одбити, па се нова правна ситуација не би разликовала од оне стварне доношењем другостепеног решења. Ови основи не производе ни правно дејство у погледу права на накнаду штете коју је евентуално странка претрпела поништавањем првостепеног решења, док такве правне ефекте производе када су правни основ за ванредно укидање коначних и правоснажних решења. Закон није нигде прописао право на накнаду штете због поништавања решења у ожалбеном поступку. Када је реч о дејству поништавања, сматра се да поништено решење није ни доношено те да није ни производило правне последице (члан 268. ЗУП). Отуда се не би могло ни конституисати право странке на накнаду штете због поништавања у ожалбеном поступку на штету жалиоца опасних решења по општи интерес, а која су постала опасна због настанка нових околности после доношења решења у питању.

Последњу групу разлога који условљавају измену првостепеног решења у ожалбеном поступку а на штету жалиоца, чине разлози из чл. 266. ЗУП-а. Реч је о правним грешкама због којих се решење са таквом грешком никада не може конвалидирати, не може протеком времена постати законито. То су, како каже академик др Иво Крбек, „мртворођенчад”. Санкција за такву грешку састоји се у оглашавању решења ништавим, па се ниште и све правне последице које је такво решење произвело. Забрану „приснажења на горе” искључују следећи разлози: ако је решење у управном поступку донето у ствари судске надлежности или у ствари о којој се не може решавати у управном поступку, ако би извршење решења проузроковало дело кажњиво по кривичном закону (значи не и прекршај); ако није уопште могуће извршење решења и кад решење садржи неправилност која је по некој изричној законској

одредби предвиђена као разлог ништавости. У предње разлоге није уврштен случај када је решење донето без претходног захтева странке. Јер ако га странка истиче у жалби, онда поништавање решења неће бити на штету жалиоца, ако га, пак, не истиче у жалби него нпр. тражи већи обим права онда то значи да је пристала на доношење тог решења, па таква жалба има карактер накнадног захтева.

Дејство наведених разлога је увек исто, јер има за последицу поништавање решења са таквом грешком било да су ти разлози основ за *Reformatio in peius* било да су основ за примену ванредног правног лека из чл. 266. ЗУП. У овим случајевима као у случајевима из чл. 265. ЗУП-а другостепени орган не решава мериторно ствар, јер би свако ново решење опет било ништаво.

Другостепени орган, дакле, када мења првостепено решење на штету жалиоца, увек ће поништити првостепено решење из разлога наведених у чл. 262, 265. и 266. ЗУП-а. Ствар ће решити сам мериторно само ако је по природи ствари то могуће и потребно. Ако по природи ствари није могуће доносити решење по захтеву, онда ће другостепени орган ако је потребно поступити на начин прописан у чл. 66. и 125. ст. 2. ЗУП-а одбацивши захтев. Он ће предмет уступити надлежном органу када је реч о случају из ст. 1, тач. 1, и 4. члана 264. ЗУП-а, а у вези са ставом 2, чл. 5. ЗУП-а предмет ће вратити првостепеном органу на допуну поступка ако се таква потреба указује.

Мр Лука Драгојловић

ЈАВНИ ПОРЕДАК И ПРИРОДА СУДСКЕ ВЛАСТИ*

Из пера професора С. Перовића проистекла је још једна значајна монографија „Забрањени уговори“. У њој, као и у претходним монографијама из области уговорног права, писац бриљантно излаже, консултујући бројну домаћу и страну литературу као и судску праксу, целокупну проблематику забрањених уговора. Он посебно испитује развој и границе принципа слободе уговарања, појам јавног поретка, забрањен предмет уговора, забрањен циљ уговора и правне последице забрањених уговора. Свако наведено питање у монографији пажљиво је испитано и заслужује пуну пажњу. Ипак, уз све резерве, можда би било могуће посебан значај указати оном делу монографије у којем се обрађује појам јавног поретка. У прилог оваквог третмана овог питања говори више разлога. Пре свега, установа јавног поретка не представља само значајно ограничење слободе уговарања у имовинском праву него правни појам, институцију, с далеко ширим подручјем примене. Та важност јавног поретка условила је бројне расправе о његовој суштини. На жалост, показало се да је „истраживање дефиниције јавног поретка исто што и ходати по живом песку или појахати јогунастог коња за кога се никад не зна куда ће вас однети“ (1). Стога, сваки покушај одређивања суштине јавног поретка заслужује пажњу, посебно у нас због релативне теоријске заповестљености ове проблематике. Најзад, испитивање улоге суда, степена његове правне везаности при утврђивању садржине јавног поретка, отвара сложено теоријскоправно питање са значајним практичним последицама, питање да ли из несдоребених појмова, стандарда, извире овлашћење на вршење дискреционе власти.

У другој глави монографије, професор Перовић опсежно и прецизно износи како теорије које поричу могућност дефинисања јавног поретка, тако и теорије које покушавају на различите начине да утврде ту дефиницију (теорије које пружају карактеристичне ознаке јавног поретка; теорије о законима јавног поретка — метод аналитичког формулисања; теорије о појму јавног поретка — метод синтетичког формулисања). Након критичког осврта на ове теорије, писац покушава да дефи-

* Поводом монографије проф. др Слободана Перовића „Забрањени уговори“, Београд 1973, стр. 264.

(1) Malaunie, *L'ordre public et le contrat*, Reims, 1953, стр. 3; наведено према С. Перовић, *Забрањени уговори*, стр. 100.

нише јавни поредак руководећи се двама идејама, које су »*sedes materiae* целог питања: како ускладити опшност, поливалентност и флексибилност једне »*каучук*» норме као што је норма јавног поретка са преко потребном дозом правне сигурности са којом правни поредак мора да рачуна" (2). Избегавањем дефиниције не отклања се, него само повећава непрецизност појма јавни поредак. Јер такав пут, по мишљењу писца, »води судове у преторску праксу која се у наше време, са гледишта законитости и правне сигурности, не може успешно бранити. Због тога, изгледа, сасвим је оправдана потреба за једном синтетичком формулом која би била руководно начело у раду судова и која би у доброј мери отклонила усамљеност суда у проналажењу садржине и оквира јавног поретка, а тами и спречила евентуалну произвољност или самовољу суда у поступку примене појма јавног поретка на конкретне случајеве" (3). Ради остварења ове сврхе писац даје следећу синтетичку дефиницију јавног поретка: »Јавни поредак је скуп принципа на којима је засновано постојање и трајање једне правно организоване заједнице, а који се испољавају преко одређених друштвених норми које странке у својим односима морају поштовати". Овај општи појам јавног поретка примењен само на материју уговорних односа добио би следећи изглед: »Јавни поредак је скуп принципа на којима је засновано постојање и трајање једне правно организоване заједнице, а који се испољавају преко одређених друштвених норми које су у домену предмета и циља уговора тако постављене да их уговорне стране морају поштовати" (4).

Несумњиво да се дефинисањем у науци јавног поретка и других неодређених појмова помаже суду у њиховој практичној примени. Но, и то је важно запазити, не постоји правна обавеза суда да прихвати дату дефиницију, поготову ако о њој нема сагласности у науци. Међутим, проблем постаје још сложенији када су дате дефиниције и саме врло апстрактне и неодређене, као што је то случај с дефиницијом јавног поретка. Проф. Перовић истиче »принципе на којима је засновано постојање и трајање правно организоване заједнице", Капитан (*Capitant*) указује на »институције и правила неопходна за вршење и добро функционисање државе" (5), а Диги (*Duguit*) инсистира на »друштвеном интересу, друштвеној солидарности" (6). Очигледно да суду у практичној примени норме јавног поретка остаје сложен и одговоран задатак, и ако прихвати дате дефиниције јавног поретка. Суд мора да утврди који су то принципи на којима је засновано постојање и трајање правно организоване заједнице који су повређени уговором, неким другим правним актом или радњом. Оспоравати извесну слободу суда у оваквим ситуацијама била би бесмислица, јер се, на крају крајева, неодређени појмови користе у техници стварања права да би се апстрактна норма могла прилагодити у конкретној примени специфичности сваког случаја. Но, исто тако, нема смисла ни тврдња, да неодређени појмови, посебно правни

(2) С. Перовић, *op. cit.*, стр. 155.

(3) С. Перовић, *op. cit.*, стр. 155.

(4) С. Перовић, *op. cit.*, стр. 155 и сл.

(5) Н. *Capitant*, *Introduction à l'étude de droit civil*, 5 изд. Париз, 1927, стр. 60 и сл.

(6) L. *Duguit*, *L'Etat, le Droit objectif et la Loi positive*, Paris, 1901, стр. 551 и сл.

стандарди, сами по себи, у одсуству њихове научне обраде, нужно воде судијској самовољи и произвољности. Произвољност у примени неодређеног појма није толико последица неодређености самог појма, колико достигнутог степена развоја и суштине друштвено-економских односа и политичких принципа из њих проистеклих. Основаност овог закључка потврђује несумњиво утврђена истина да се у већини норми које чине правни поредак ма које модерне државе користе неодређени појмови. Они су нужни због сложености и динамичности друштвеног живота и неизбежне апстрактности и релативне статичности правне регулативе. Стога, исти неодређени правни појмови могу представљати правни основ за потпуну произвољност у поступању државних органа у једном временском раздобљу, а у другом бити темељ креативне примене права у друштвеном и индивидуалном интересу.

Не губећи из вида ову друштвену условљеност права, не само у његовом стварању него и примени, било би значајно испитати степен правне везаности суда у утврђивању садржине појма јавни поредак и других неодређених појмова. Наиме, поставља се питање да ли из неодређеног појма проистиче за суд или други орган овлашћење на вршење дискреционе власти? Ово питање било је предмет оштрих расправа у правној науци. Сходно времену у коме су давани, одговори су различити. У старијој правној науци, посебно аустријској и немачкој, није се уопште постављало питање овлашћења судова на вршење дискреционе власти. Указивало се да је вршење дискреционе власти битно обележје управе, јер управа делује, у начелу, слободно. Стога, дискрециона власт била је примаран а не изведени појам. Зачимљиво је да је ово становиште у бити заступао и Јеринг, познати немачки писац, који је подвргао први жестокој критици теорију појмовне јуриспруденције. Он је истицао: „Судија у неку руку не треба ништа друго да је до живи, персонификовани закон. Кад би правда могла с неба да сиђе те да се лати пера да право тако опредељено тачно и детаљно обележи, да његова примена постане само један шаблонски рад, за правосудство се не би ништа савршеније дало замислити, јер би то онда било царство правде на земљи... Идеја о целисходности опире се у толикој мери једној за свагда стално одређеној и детаљној норми да би потпуно одсуство обавезне снаге ма какве норме увек далеко правичније било, него ли апсолутно обавезна снага — преношење идеје обавезности правосудства на све гране државне делатности укочило би државни механизам” (7). Но, данас су оваква схватања, која су била карактеристична за државе у којима није постојала подређеност управе закону, напуштена. У правној држави подвргнути су закону управа и судство. Стога, у науци не оспорава се више могућност судства да буде носилац дискреционе власти (8). Проблем је само у томе да ли неодређени појмови садрже овлашћење за државни орган (суд или управу) на вршење дискреционе власти. Мишљења о овом проблему су подељена. Бернацик (Bernatzik) енергично заступа идеју да закон даје овлашћење за вршење дискреционе власти

(7) Р. Ихеринг, *циљ у праву*, књига I, Београд 1894, стр. 268. и сл.

(8) И. Крбек, употребљава термин слободна оцена за режим ограниченог, а дискрециона оцена за режим пуног начела законитости; *Управно право*, књ. I, Београд 1955, стр. 170.

употребом неодређених појмова. Истина, Бернацик сматра и вршење дискреционе власти изрицањем права, тј. обликом правне везаности. Једино премисе из којих се извлачи закључак у вршењу дискреционе власти много су неодређеније. Откривање суштине ових неодређених категорија претпоставља сазнање јавног интереса. То сазнање препуштено је, пак, мишљењу власти која примењује норме. Положај власти у утврђивању садржине неодређеног појма, категорије (које Бернацик назива техничком оценом) исти је с положајем вештака када врши вештачење. Њен закључак не може се обарати као неисправан, што не значи да не могу постојати и другачија мишљења⁽⁹⁾. Насупрот Бернацику, чија теорија одише временом апсолутизма у којем је настала, Тецнер (Tezner) заступа гледиште да нема ни једног појма око кога се не би могао водити спор при његовој конкретној примени. Он оштро напада Бернацикову теорију, посебно његову категорију техничке оцене, указујући баш у ње на значај тумачења закона и управнојудске контроле⁽¹⁰⁾. Полемици Бернацика и Тецнера прикључили су се бројни писци. Лемајер (Lemayer) не сматра да сваки неодређени појам отвара пут дискреционој власти као Бернацик, али одбацује и Тецнерову тврдњу да се о сваком појму може водити спор. Он указује да се само у сваком конкретном случају на основу законских норми може утврдити да ли неодређени појам отвара пут дискреционој власти. Лаун, пак, чини разлику између појма „јавни интерес“, који увек даје места вршењу дискреционе власти и осталих неодређених појмова⁽¹¹⁾, а В. Јелинек (W. Jellinek) указује да дискрециона власт претпоставља неодређени појам, али да сваки неодређени појам не отвара пут вршењу дискреционе власти (слободне оцене)⁽¹²⁾.

Основне идеје изнете у наведеним делима налазе се и у радовима других писаца. Но, може се ипак запазити процес приближавања различитих схватања како о самој природи дискреционе власти, тако и о неодређеним појмовима као извору за вршење власти. Стога, постепено нестаје разлика између схватања суштине дискреционе власти у аустро-немачкој и француској правној теорији, и све више долази до изражаја гледиште да сваки неодређени појам не садржи овлашћење за вршење дискреционе власти⁽¹²⁾. Стога, може се поставити питање на основу којих кри-

(9) E. Bernatzik, *Rechtsprechung und materielle Rechtskraft*, Wien 1886; И. Крбек, *Дискрециона оцена*, Загреб, 1937, стр. 344; Б. Тасић, *Дискрециона власт у немачко-аустријској литератури*, Архив за правне и друштвене науке, Београд, 1928, књ. 33 и 34.

(10) F. Tezner, *Das freie Ermessen*, Wien, 1924, стр. 16 и сл., И. Крбек, *Дискрециона оцена*, стр. 346.

(11) Laun, *Zur Lehre von der materiellen Rechtskraft*, 1911, стр. 62; И. Крбек, *Дискрециона оцена*, стр. 351; Занимљиво је да француска теорија поступила управо обрнуто. У њој се јавни интерес сматра ограничењем у вршењу дискреционе власти. Упоредити: G. Vedel, *Droit Administratif*, T. I, Paris, 1958, стр. 180.

(12) W. Jellinek, *Verwaltungsrecht*, 3. изд. Берлин, 1950, стр. 30 и сл.; *Gesetz, Gesetzesanwendung und Zweckmässigkeitserwägung*, стр. 36 и сл.

(13) Међутим, А. Меркл, сходно својој теорији о ступњевитости правног поретка и тесно о неразлучивој повезаности ако та стварања и примене права, сматра да је слободна оцена нужна појава у праву на путу од апстрактног ка конкретном. *Allgemeines Verwaltungsrecht*, Wien und Berlin, 1927.

теријума се утврђује да ли неодређени појам даје или не даје овлашћење за вршење дискреционе власти?

Дискрециона власт постоји само онда, ако из неодређеног појма који садржи правна норма проистиче за државни орган више могућности понашања. Између тих могућности државни орган бира једну, коју сматра у датом случају најцелисходнијом. Извршен избор у конкретном случају не обавезује државни орган да поступи на исти начин у потоњим идентичним случајевима. Јер дискрециона власт се признаје у закону државном органу ради доношења најсврсисходнијег решења у конкретном случају. Но, ова могућност избора не даје места самовољи државног органа. Наиме, државни орган бира једну између више апстрактно истовредних могућности прописаних норми (14). При том избору државни орган не сме ићи за својим личним интересом, него интересом друштва, јавним интересом, интересом јавне службе. Стога, акт донет у вршењу дискреционе власти није дискрециони акт који не подлеже уопште контроли законитости. Напротив, као и сваки други акт, и овај акт подвргава се контроли законитости, једино неки његови делови измићу контроли, јер би иначе суд преузео на себе вршење дискреционе власти, на шта правним прописима није овлашћен (15). Обрнуто, ако неодређени појам не даје могућност избора државном органу, већ оставља могућност само једног, одређеног понашања, нема основа за вршење дискреционе власти. Другим речима, иако би било могуће из норме извући више алтернатива понашања због њене неодређености, само једна алтернатива је у сагласности са законом. Стога, примењивач права мора тумачењем на утврди право значење правне норме, објективно и динамички, тако да исто значење примени и у потоњим идентичним случајевима. Тумач мора да се уздигне, према томе, при утврђивању садржине неодређеног појма, изнад конкретног случаја који треба да реши и да посматра све идентичне случајеве. Он је дужан да следи вољу закона а не сопствену вољу и једино, при тумачењу неодређених појмова, теже је утврдити те објективноправне услове које поставља норма.

Када из саме норме која садржи неодређени појам јасно проистиче овлашћење на вршење дискреционе власти, нема никаквог проблема. На жалост, правни прописи, из бројних разлога, ретко ће садржати овакво изричито одређење. Напротив, да ли изванредан неодређени појам даје право на вршење дискреционе власти моћиће се утврдити тек на основу потпуне анализе смисла и сврхе норме односно закона (16).

Јавни поредак представља, такође неодређени појам, стандард, чија се конкретна садржина мења зависно од ситуације, места и времена, али без промене саме његове суштине. Као и други правни стандарди, јавни поредак може представљати основ за вршење дискреционе власти суда, уколико се на то суд изричито овласти или уколико то про-

(14) Р. Лукити, Увод у право, Београд 1974, стр. 211; И. Крбек предлаже, стога, употребу термина „дискрециона оцјена“ као комбинацију француског термина *«le pouvoir discretionnaire»* с немачким термином *«das freie Ermessen»*. Управно право, стр. 170.

(15) И. Крбек, Управно право, стр. 173.

(16) Упореди: И. Крбек, Дискрециона оцјена, стр. 397 и сл.; Управно право, стр. 173.

истиче из смисла и сврхе нормe. Обрнуто, ако то није случај, суд је дужан утврдити садржину појма јавни поредак сходно правилима о објективном и динамичком тумачењу. Дефиниције јавног поретка дате у правној науци немају утицаја на природу овлашћења која из норми проистичу за судску власт. Но, то нимало не умањује допринос научног одређења суштине јавног поретка за примену права и обезбеђење правне сигурности. Јер, несумњиво, првенствени је задатак науке да теоријски расветли суштину основних правних појмова и тако допринесе мањем колебању, лутању и неједначености судске праксе. У том смислу треба посебно указати на значај обраде појма јавни поредак у делу „Забрањени уговори” проф. С. Перовића.

Будимир Кошутих

ПРАВО НА ПЕНЗИЈУ И ПРАВО НА „РАД“ УЖИВАЛАЦА ПЕНЗИЈЕ

— по републичким и покрајинским законима о пензијском
и инвалидском осигурању —

„Грађани су једнаки у правима и дужностима без обзира на националност, расу, пол, језик, вероисповијест, образовање или друштвени положај.

Сви су пред законом једнаки” члан 160. Устава СФРЈ.

I

Ми смо већ, па и на овом месту, писали о праву на пензију човека и грађанина Југославије, његовој садржини и његовој уставној и савезно законској основи ⁽¹⁾. Првобитно, повод за ово био је Закон о пензијском и инвалидском осигурању Србије, који је унутар Републике ступио на снагу и примењује се од 1. јануара 1973. године, а делом и Закон о пензијском и инвалидском осигурању Босне и Херцеговине, односно одредабе у тим законима, којима се уживаоцима пензије одузима пензија од 1. јануара 1973. године, ако нешто „раде” и „зарађују”. Рекли смо тада, а мислимо да смо и доказали, да се ове одредбе не могу прихватити, ни као уставне по Уставу СФРЈ, ни као законите по Закону о основним правима из пензијског и инвалидског осигурања ⁽²⁾.

Сада, када су нам при руци и закони осталих република и покрајина: Црне Горе, Хрватске, Словеније, Македоније, и покрајина: Војводине и Косова биће, надамо се, од интереса, да се заједно прегледају и оцене сва појединачна решења, њихова уставност и законитост, у општим југословенским размерама ⁽³⁾.

(1) Часопис „Анали Правног факултета у Београду” бр. 1/73, „Одвјетник” гласило Адвокатске коморе Хрватске бр. 5—6 и 9—10/74.

(2) Закон о основним правима из пензијског и инвалидског осигурања Југославије (Сл. л. СФРЈ бр. 35/72).

(3) Републике и покрајине донеле су законе о пензијском и инвалидском осигурању: Црна Гора — Сл. л. ЦГ бр. 28/72, Србија — Сл. л. СРС бр. 51/72, Хрватска — НН бр. 55/72, Словенија — Ур. л. бр. 54/72 и 26/73, Босна и Херцеговина — Сл. лист ЊХ бр. 36/72. и 8/74, Македонија — Сл. в. М. бр. 46/72, Војводина — Сл. л. АПВ бр. 26/72. и Косово — Сл. л. К. бр. 37/72.

Надлежни законодавци, при доношењу ових и оваквих решења занемарили су до те мере, не само прописе Устава СФРЈ, него и његова основна, највиша начела. Само се тиме може и објаснити, да они нису уочили, да стечено и остварено право на пензију од стране свога уживаоца, као права да се користи резултатима свог текућег и „минулог” рада, у виду Уставом СФРЈ гарантоване *економске сигурности*, представља једну од *неприкосновених основа положаја и улоге човека у целини друштвено-економског система уређеног Уставом СФРЈ*; II основно начело. А ово утолико пре, у случају стеченог права на старосну пензију, што су у питању баш резултати „минулог” рада и то у целини. Значи, резултати рада за *цео дужни радни век у трајању од 40 година односно 35 (жена)*, које је уживалац пензије постигао и дао, *прво у корист заједнице*, а онда, уз уплату одговарајућег доприноса, *и као основу за стицање свог права на пензију*, као основног права из пензијског и обавезног социјалног осигурања, а на основу чл. 163 Устава СФРЈ, које када је стечено по овој одредби, не може се ни одузети ни ограничити по члану 203. Устава СФРЈ. О овоме, а и о много чему другом дата решења нису водила рачуна, у првом реду јер су била погрешно мотивисана у сасвим другом циљу, како ће се видети из даљих излагања.

II

Код свих ових парцијалних, републичких и покрајинских решења, сасвим безразложно је доминирала мисао и решеност, како да се „спречи” да уживаоци пензије могу „радити” и нешто „зарађивати”, и примати уз то и пензију, што их је довело на неразумну и сасвим немогућу алтернативу, као основу за решење целог питања: или примати пензију и *не радити*, или радити, а изгубити пензију путем одузимања исте, делимично или у целини, *чисто привно*, свеједно је.

Овакво решење упућује несумњиво на то, да је *ratio* свих ових одредаба, ма и посредно и прећутно, не право појединца да прима стечену и остварену пензију, него „рад” који он, као овлашћеник права на пријем пензије обавља, и „зарада” коју од таквог „рада” постиже. То говори већ по себи, да је сам приступ решењу методолошки неисправан, а правно потпуно немогућ, па и недопуштен, услед чега су дата решења морала промаштити, и промашила су. Промашај решења очигледно је и због тога, што начин његова оваквог решавања *нужно* доводи до конфронтације ова два основна права човека и грађанина, којој нема места, ни *de lege lata*, ни фактички.

Међутим, таква је конфронтација искључена самом чињеницом настанка ових права. Наиме, период њихова настајања је у таквој *нужној међусобној зависности*, да без употребе права на рад (и резултата рада) од стране појединца, нема стицања личног дохотка, па ни права на пензију. И та међузависност траје, како смо рекли, све док појединац не употреби своје право на рад 40 односно 35 година. Тада се право на рад, и сам рад (са својим резултатима), пошто је постигао свој „максимум” као *нужну основу за стицање права на пензију*, „гаси”, после

чега је и право на пензију *nato* — *дефинитивно настало и остварено*, и то, *ex lege*. У истом смислу, јер је њим постигнуто оно што је био захтев и јавног интереса, оно се гаси и у односу на саму друштвену заједницу, њене потребе и захтеве, због чега она и нема више интереса за „рад“ и резултате рада уживаоца пензије, *по основу права на рад и права и обавеза из социјалног осигурања*. За њу сада може бити само од интереса „зарада“ појединца од таквог рада, и то само по основу пореске политике државе, по којој је уживалац пензије, као и сваки други појединац, дужан да плати одговарајући порез и остале јавне терете на „зараду“ до које дође употребом свога права на рад после пензионисања.

Овакав став законодаваца република и покрајина, при решавању овог питања, на изнети начин, упућује несумњиво на чињеницу, да није уочен ни цењен наведени значај и садржај стеченог и оствареног права на пензију, као основног уставног права његова титулара, и у свему *истога ранга као и право на рад*. Истог су ранга, али је право на пензију, ако је тако прикладно рећи у овој прилици, *јаче*, а у сваком случају *потпуније и целовитије*. Ово стога, што њега карактерише то, што је настало као завршни израз и резултат *бројних обавеза*, међу њима и обавеза рада, *прописаних јавним поретком*, које је његов титулар *морао да врши и испуњава* за 40 односно 35 година, прво у јавном интересу, тј. државе и друштвене заједнице, а тек по том у корист себе самог. Тако стечено и на основу тога остварено право на пензију које у себи садржи и цео употребљени рад, као „*минули*“ рад, представља један правни институт, *sui generis*. Стога је оно не само *неотуђиво* (чл. 152 ст. 2. Устава), *неприкосновено* (II уводно уставно начело), него ми би чак рекли, и *ансолутно*. *Ансолутно по својој потпуности*, у свој својој насталој, оствареној егзистенцији и њеној целовитости, и уз то што се оно сада, у односу на свога титулара, појављује као *лично право*. Због свега тога, у односу на њега има *тотални значај* одредба у чл. 203/1 Устава, према којој се ово право не може ни одузети ни ограничити.

Као што видимо, између права на рад, и стеченог и оствареног права на пензију, разлика је више него очигледна, и то у корист права на пензију. Сем наведеног, у прилог тога говори и одредба члана 159/1, којом је зајемчено право на рад, и одредба члана 160 Устава, којом је зајемчена слобода рада и право човека и грађанина Југославије да бира своје занимање и запослење, што указује на сву *условност* самога рада, а и права на рад, и то у том смислу, што зависи од воље и одлуке човека и грађанина, да ово признато право на рад *и употреби*, док је то у стеченом и оствареном праву на пензију, све безусловно и дефинитивно већ извршено.

Овако стечено и остварено право на пензију, како смо рекли, садржи у себи и употребљено право на рад, и то као основно право његова носиоца, а уз то још, и *примарно*, прво у односу на право на лични доходак од тога рада, а тиме и на право на пензију (и друга права из социјалног осигурања). Оно је, даље, као рад и његови резултати, под таквом заштитом, у односу на његова носиоца, да му рад у удруженом раду може престати, противњегове воље, само под условима и на начин, који су утврђени законом. Један од таквих услова јесте када радник

употреби своје право на удружени рад пуних 40 година ако је мушкарац односно 35 година ако се ради о женској особи по чл. 53. Закона о међусобним односима радника у удр. раду (Сл. л. СФРЈ бр. 22/73).

То је у исто време и моменат, када раднику уталвном и сигурно престаје рад у удруженом раду, па и лични доходак из удруженог рада, а он губи самим тим и својство радника у удруженом раду. Овим моментом, на место материјалне-економске сигурности радника у удруженом раду личним доходком из удруженог рада, ступа на стечена старосна пензија уживаоца пензије.

Што се тиче права на „РАД“, управо употребе тог права од стране уживаоца пензије, настала је једна потпуно нова, стварна а посебно, правна ситуација, о чему се, изгледа, није ни мало размишљало, при доношењу наведених решења у републичким и покрајинским законима (4).

III

Проблем рада и права на рад и социјалног осигурања на основу рада били су предмет искључиво законодавног регулисања и решавања, а на основу овлашћења у Уставу ФНРЈ од 31. јануара 1946. године. Интересантно је, сада већ само као историјски податак, да је у овом Уставу (члан 32) у односу на рад, било прописано, да је „сваки грађанин дужан да ради по својим способностима...“, што звучи скоро као праисторија, у односу на одредбе о раду, праву на рад и резултатима рада у Уставу СФРЈ од 21. фебруара 1974. године.

Све до Уставног закона од 19. јануара 1953. године утврђивање и решавање о овим правима, остало је искључиво у надлежност савезног

(4) То се види већ и из тога што се и даље, у свим одредбама ових закона, сем оног у БИХ, говори о „радном односу“ јавно је ова установа у овом смислу сасвим напуштена иш у Амандаманна ХХ—ХЛII који су ступили на снагу 1971. Да је и временски „теснац“, у коме су донети ови закони — друга половина 1972, могао допринети томе, више је него сигурно, а било је свакако и других разлога, на које смо и раније указали, када смо писали о решењу у чл. 48 закона Србије — „Одвјетник“ бр. 9—10/74, а како то важи и за остале законе, и „журбу“ у којој су и они донети, биће од интереса, да то и овде наведемо:

„... Донета“ — реч је о одредби чл. 48 закона Србије — а сада и одредбама осталих закона, — када је на основу „Писма Савеза комуниста Југославије“, прича о „неоправданом богаћењу“ и „неоправданим социјалним разликама“ (у ствари могло би се говорити само о економским разликама, за које смо већ рекли да су укорјењене самим Уставом, а никако о социјалним разликама, јер је њихово порекло сасвим друго, али овде о томе није реч), — доведена просто до белог усијања, ова одредба закона је тиме, несрећно, једино и мотивисана, па није ни чудо што и она садржи у себи све једностраности и неразборитости те своје мотивације: једини циљ који је њом требало да се постигне био је и јест да се одузме пензија пензионерима, ако нешто „раде“ и по том испито и „зараде“, те да се тако и тиме спречи „неоправдано богаћење“ и „настанак неоправданих социјалних разлика“. Све ово потврђује сам текст одредбе. Према њему „рад“ свих пензионера (а има их, као што знамо, више: с пуном, с непуном старосном пензијом, инвалидском, породичном...), без обзира какав је и колики тај „рад“, одмах је утврђен као „рад у радном односу“, иако то очигледно није, и не може бити, ни биолошки, а ни по прописима који регулишу рад у „радном односу“, односно у удруженом раду, јер је бар код уживалаца пуне старосне пензије, радна способност истрошена до те мере, да они већ по том основу не могу удружити свој рад у удруженом раду, нити по том основу стичи својство радника у удруженом раду — (члан 1, 4, 6, 10, 11, 14, 15. и 53. Закона о међусобним односима радника у удруженом раду)“.

законодавца. Уставним законом, међутим, право на рад утврђено је као основно уставно право и као такво зајемчено човеку и грађанину самим Уставним законом — члан 5 ⁽⁵⁾. Што се тиче личног дохотка радника, он није био предмет уставног регулисања, већ је и даље остао на нивоу закона тако, што је *трудбеницима* гарантован само као минимална зарада из друштвених средстава. И то је важило све до Устава СФРЈ од 7. априла 1963. године, у коме је, поред рада и права на рад, добио уставну основу и лични доходак радника, као његово основно право по Уставу, које обезбеђује његову *економску и социјалну сигурност* — основно (II) начело Устава, као резултати његова рада, док ради, а и после, у виду права на пензију, када престане да ради.

„... На овај начин, Устав даје раду и резултатима рада такав значај за сам систем друштва, да они чине његову, не само фундаменталну него и опште јединствену универзалну основу, без које се друштво по њему организовано, ниједног тренутка не може замислити, чак ни у самој својој егзистенцији...“ ⁽⁶⁾

Уређивање ових права као основних по Уставу остало је и даље у надлежност Савезног законодавца, а по Уставу СФРЈ од 21. фебруара 1974, у надлежност федерације.

Стојећи пред овим и оваквим уставним решењима, која чине основна и неотуђива права човека и грађанина, Савезни законодавац, уређујући ова права у области пензијског осигурања, нашао се је пред проблемом, како омогућити несметано коришћење ових права, од стране њихових носилаца и корисника, посебно од момента, када они по употреби свога права на рад 40 односно 35 година (жена), *изгубе својство радника у удруженом раду*, и пређу на коришћење и пријем стечене пензије, *као средства за своју материјалну и социјалну сигурност*.

И у смислу предњег, решење проблема је дато већ у Основном закону о пензијском осигурању из 1963. године, нешто више од годину дана после ступања на снагу Уставног закона. ⁽⁷⁾ Утврђена чињеница, да уживалац пуне старосне пензије, ма како, па и највише и најбоље „радио“ и „зарађивао“, *не може поново стећи својство радника у удруженом раду*, навела је Савезног законодавца на мисао, потпуно исправну и тачну уосталом, да ни „рад“ са „зарадом“ пензионера, не може ни правно, ни стварно, да има садржај и значај *рада у удруженом раду*. Доводећи ову мисао до краја, законодавац је *позитивно „дефинисао“* у наведеном тексту закона, овај „рад“ као „било какав рад“, „рад“ који не утиче на право уживаоца пензије да је прима у целини (члан 104/4), и као „рад“ којим се не успоставља својство осигураника (члан 38/3 наведеног закона).

Постепено смањење радне способности, код радника у удруженом раду, *иманентно је*, и биолошки, и самом трајању рада, управо, употреби права на рад, да би са навршених 40 односно 35 година радног стажа, и 60 односно 65 година живота, изузетно, а иначе 55 односно 60 година, достигла степен свог губитка до те мере, да њен носилац не може више

(5) Сл. л. СФРЈ бр. 3/53.

(6) „Анали“, „Одвјетник“, лос. с.

(7) Сл. л. СФРЈ бр. 51/64.

да задовољава захтеве који се траже од употребе права на рад у удруженом раду. Говорећи језиком права и закона, *правно*, губитак радно способности је у овом моменту *потпун*. Међутим, стварно, и биолошки није тако. Није тако, чак *ни пословно*, јер има доста појединаца, који и после свега овога, *могу и хоће* да употребе своје право на рад. И то да га употребе врло корисно, с обзиром и на своје знање и искуство, што је у првом реду од интереса за заједницу, а тек и после тога од интереса и за дотичног појединца. Стога је заједница, и у овом раздобљу живота, дужна да омогући таквом појединцу услове за „остваривање права на рад”, све док је он способан и хоће да ради — и тако у потпуности доведе до остварења овог његовог основног права, — члан 152 ст. 3 и став 7 Устава СФРЈ.

Дато решење у Основном закону о пензијском осигурању из 1964. које смо напред изнели, — све је то у потпуности постигло. Постигло, не само за време важења овога закона, него и за даље, за стално. За стално, све дотле, док употреба права на рад у удруженом раду има за последицу све оне правне, чак уставноправне атрибucciје из Устава СФРЈ од 7. априла 1963. године, како за самог носиоца права на рад у удруженом раду, тако и у односу на саму заједницу. Како су те уставно правне атрибucciје рада у удруженом раду, још од Амандамана ХХИ и ХХИИ ⁽⁸⁾ чак и *веће*, да би у Уставу СФРЈ од 21. фебруара 1974. године, добиле још *већу* вредност и садржину, баш у односу права и обавеза на свога носиоца, сада радника у удруженом раду, то говори већ по себи, да је дато решење у свему уставно и данас, под владом новог Устава СФРЈ. Оно је самим тим у *свему и законито*. Законито је већ и због тога, што ни по садашњем Уставу није могуће друго решење, а да би било у сагласности са његовим начелима, него само овакво, у коме је дефинисан „рад” и својство његова носиоца тако, да у потпуности омогућава појединцу, да оствари оба ова своја основна права по Уставу: и право на „рад”, и право на пензију као, у овом стадијуму како смо већ рекли, *потпуно самостална и међусобно независна*, што у основни и карактеристике њихову реализацију, и могућност те реализације на потпуно уставан и законит начин, како то потврђују и прописи о разрезу и наплати пореза, о чему ће касније бити речи.

Што се тиче датих решења парадокс је баш у томе што Устав из 1974. иде далеко *напред*, у односу на ранија решења, решења република и покрајина *вуку назад*, не само иза уставних решења, него и иза оних ранијих решења!

IV

Да је ово решење у потпуности прихваћено и за убудуће, иако је закон престао да важи 31. децембра 1972. године, говоре одредбе Закона о основним правима..., посебно оне из члана 9, чл. 67, чл. 68, чл. 69 и чл. 81.

(8) Сл. л. СФРЈ бр. 29/71.

Прво, по члану 9 став 1 право на старосну пензију осигураник стиче када наврши 60 (мушкарац) односно 55 година (жена) и пензијски стаж од 20 година, а ако није навршио овај пензијски стаж, стиче право на старосну пензију, наравно *непуну*, када наврши 65 година (мушкарац) односно 60 година (жена) и *најмање* 15 година стажа осигурања, — став 2 чл. 9, док по ставу 3 осигураник кад наврши 40 година (мушкарац) односно 35 година (жена) пензијског стажа стиче право на старосну пензију без обзира на године живота, и то као *пун* старосни пензионери.

Пошто су пун старосни пензионери, махом људи са преко 60, па и 65 година живота, они ни по овом основу не могу доћи у обзир, да удружују свој рад, или како ови закони кажу да ступе у радни однос. И само због овога, наведени прописи република, ни у једном случају не могу бити примењени, јер ниједан *уживалац* пуне старосне пензије, не може поднети доказ *ниједне* основне организације удруженог рада, да је као такав „ступио у радни однос“, или удружио свој рад у основној организацији удруженог рада.

Остају само уговорни пензионери, углавном даваоци услуга, који обављају самостално рад по *систему дозвола*, разни занати, адвокати и др., који не могу да обављају никакав рад изван евиденције на основу тих дозвола, па се само по том основу, једино на њих и „примењују“ ови закони, и одузимају им се пензије, где „делимично“, где у целини. Испада у крајњој линији тако, да се цела Содома и Гомора ових закона сручила углавном на пензионере самосталних занимања, па и „адвокате“, који могу и хоће још нешто да раде, и као пензионери, али да раде у своме звању, а не као буџаклије и надриписари, пошто и без њих тих има и превише.

Друго, по члану 67 и чл. 81. Основног закона утврђено је стечено и остварено право на пензију, ако је остварено до 31. децембра 1972. године, и то тако, што је прописано, да се она има исплаћивати *уживаоцу најмање у износу*, у коме је исплаћивана до тога дана, било да је остварења непосредно по закону, било посредно на основу уговора о осигурању⁽⁹⁾. Да ово није ни мало случајно учињено, и да се ни у чему не доводе у питање права *уживалаца* пензије, да могу нешто „радити“ и „зарађивати“ као пензионери, уз право на пријем *пуне* пензије, сведоче и прописи члана 68 и чл. 69 истог закона, према којима су, *иста права осигурана* и оним лицима која су поднела захтев за остваривање права на пензију до 31. децембра 1972. године, као и оним лицима која су до тог дана *испунила услове за старосну пензију по прописима који су били на снази до тог дана*, дакле, закона из 1964. године, и једнима и другима ако ови други поднесу захтев до 31. децембра 1972. године. Дакле, *по овим прописима*, и овим титуларима права на старосну пензију, *иста им се признаје и има им се исплаћивати*, као да су је остварили до 31. 12. 1972. године да *примају стечену и остварену пензију у потпуности*, а ако уз то нешто „раде“ и „зараде“, то не може да има утицаја на *њихово право да примају пензију у пуном износу*.

(9) Уговор о спровођењу социјалног осигурања адвоката Србије и Војводине (Сл. гл. Србије бр. 8/69).

Ова права, а у смислу ових прописа, имају да се утврде као стечена, и да се као таква и остварују, тек од 1. јануара 1973. године, што значи, а то зависи од брзине решавања о овим правима, да се заинтересованим лицима та права признају и остваре, не само у 1973, 1974, 1975. години, него чак и касније! Пошто се ова права утврђују и остварују на овај начин, и са *правном основом* из закона који је важно до 31. децембра 1972. године, њихови уживаоци-пензионери примаће пензију у пуном износу, иако при том буду нешто „радили“ и зарађивали.

Све ово говори, у првом реду и *de lege lata*, да Савезном законодавцу, при редиговању ових прописа, није ни на памет падало, да се ма у чему „мења“ или „укида“, и за убудуће, после 1. јануара 1973. године, дато решење у ранијем закону, као начело *законског уређивања* и остваривања права на пензију, према коме се, и *законом*, *јер је то већ учињено самим Уставом*, титулару права на пуну старосну пензију, утврђује право, да је као њен уживалац прима у пуном износу, а да му се при том оставља *недирнуто његово уставно* и највеше основно право, да нешто „ради“ и „зарађује“, ако може и хоће.

Дато решење, на овај начин, не само што је признато као уставно и законито, какво оно уистини и јесте, како смо напред већ изнели, него је учињено и *дефинитивним*. *Дефинитивним*, баш због тога, што је право на рад и употреба тог права, добило још шире и веће правне атрибуције у корист свога титулара, а и у односу права и обавеза заједнице по том основу, већ са Амандманима ХХI до LXII чије су одредбе нашле пуно место и у Уставу СФРЈ од 21. фебруара 1974. године. Према томе, сада, и по новом уставу, постоје још већи правни и уставно правни разлози, да се ова права осигурају и даље уживаоцима пензије, на начин како је то учињено у датом решењу по ранијем закону. На основу тога је закон у наведеним прописима осигурао та права ако су стечена до 31. децембра 1972. без обзира што ће бити остварена после тога. Самим тим, закон је, ако и посредно, али сигурно, овим признао пуну вредност датог решења јер *дружчије правно* и није могуће, на основу чињенице да се његова *правна основа*, и *за убудуће*, налази непосредно у Амандманима, новом Уставу СФРЈ и позитивним законима Федерације, и *то још одређеније и одлучније*, него је то било по претходном уставу и законима.

На изнети начин, још више је подвучена и истакнута *трајност и дефинитивност* оваквог решења у остваривању права на пензију и после 31. децембра 1972. године. Ово и због тога, што је оно потпуно у складу са положајем, постављањем, садржајем и решењем (и основном) ових права, *унутар самог система права*, која у целини, *законски регулишу употребу права на рад у удруженом раду*, и све обавезе и права његова титулара — радника у удруженом раду, у вези са тим. Сагласно томе, и по логици ствари, то је сада, на основу Амандмана и Устава СФРЈ, *законски регулисано прописима о удруженом раду*, као основним и матичним па стога и једино надлежним да ово и пропишу, као *ius cogens*, *дакле, са важношћу за целу земљу, државу Југославију*. И на ове се прописе, већ и као основне, морају ослањати сви други, нарочито они којима ови прописи представљају основу, примарну правну

основу, као што су у нашем случају прописи о стицању и остваривању права на пензију.

У оваквом *системном* решавању и решењу целог питања, а и у складу са начелом економије прописа, законодавац Југославије није текстуално пренео дотичне одредбе из ранијег закона у нови Закон о основним правима... јер за то занста није било потребе и код оваквог његовог става при датим решењима у наведеним чл. 68 и 69, а донекле и чл. 67 који и *имплиците и експлиците садрже исто*. Ово и утолико пре, што сам закон не садржи никакву одредбу којом би се, на било који начин, и из било ког разлога, могло довести у питање остваривање овог права и после 31. децембра 1972. године, на исти начин као и пре тога, а најмање по основу тога, што би његов уживалац могао и хтео као пензионер нешто да „ради“ и „заради“!

Да је *правно и уставно правно*, дакако, сасвим на месту, што Закон о основним правима... није преузео, и *de lege lata* дефинисао, раније прописе, потврђује и одредба у члану 42 Закона о изменама и допунама Закона о доприносима и порезима грађана из 1967. ⁽¹⁰⁾ године, којом су републике овлашћене да пропишу, да се републички и општински допринос из личног дохотка из радног односа плаћају *по посебним стопама*... „на примања из „радног односа“ *уживалац пензије* који на основу таквог рада немају својство осигураника.“ Наравно, ради се само о уживаоцима пуне старосне пензије, остварене на основу стажа од 40 (мушкарац) односно 35 година (жена).

Иако би се могло приговорити плеонастичности саме формулације ове одредбе, па чак и њеној унутрашњој противречности, она је, у основи, *правно потпуно коректна*. Свакако се не може говорити код „рада“ пензионера, о раду у радном односу, нити о примањима из тог рада, као личног дохотку, што се у задњој аленији сасвим јасно, и логички недвосмислено, каже. То излази и из чињенице, да је баш сврха ове одредбе *одређивање посебне пореске стопе за доприносе за плаћање доприноса из ових примања*, свакако са циљем да пензионеру — пореском обвезнику, што мање остане од ових „примања“. Али, поред тога, она садржи две битне ствари: да пензионер може да „ради“, и да по основу тога рада стиче зараду или, има „примање“ како закон каже, али не може добити својство осигураника; да се „примање“ од тога рада, које није лични доходак *опорезује по посебној пореској стопи*. Друга је ствар, да ли је ово *посебно* опорезивање уживалаца пензије, нарочито оних који су стекли пензију на основу уговора, у коју су сврху сами уплаћивали целокупни допринос, сагласно са Уставом.

Пошто су ови прописи важили, у области пензијског осигурања од 1964. године, а у области разреза и наплате доприноса и пореза од стране грађана од 1967. године, било је, утолико пре, не само непотребно, него и сувишно, да се они и даље уносе у Закон о основним правима... где им и иначе, како смо већ рекли, није место. По овом основу, оне су биле сувишне и у ранијем закону, јер и по ранијим прописима, како оним о радним односима, тако и оним о пензијама, нико ко је на осно-

(10) Сл. л. СФРЈ бр. 54/67.

у радног стажа од 40 односно 35 година добио пуну старосну пензију, није ни на који начин могао засновати поново радни однос, радити у радном односу, нити стицати и примати лични доходак, из простог разлога, што је он и једно и друго извршио. Али, јер су извршиоци закона, посебно Закона о пензијском осигурању, оспоравали и одузимаи пензију њеном уживаоцу, ако би нешто радио, па је то и довело до тога да се тај „рад“ и „зарада“ од њега, „дефинишу“ законом, и то сасвим декларативно, као „рад“ који нема карактер рада у радном односу, а „зарада“ од таквог рада, нема карактер ни садржај личног дохотка из радног односа. Рекли смо декларативно, јер се конститутивно ово питање решава у Закону о радним односима, односно сада у Закону о међусобним односима радника у удруженом раду. Не само то, него су ови прописи изгубили сваку важност, када је цело питање пренешено, и решено у области система разреза и наплате пореза, где му је и место. Тим даном, даном ступања на снагу Закона о изменама и допунама Закона о доприносима и порезима грађана из 1967. године, у ствари су престале да важе односне одредбе из Основног закона о пензијском осигурању, јер су уместо њих дошле одредбе закона о доприносима и порезима грађана. Стога, непреузимање њихово у Закон о основним правима, сем изнетог, у основи је разлог решење дато у Закону о доприносима и порезима грађана. То је и као последица системно правне природе прописа, и у вези са тим, начела економије прописа. Као што ћемо још видети решење из Основног закона о доприносима и порезима грађана, већ крајем 1971. године преузеле су углавном републике у својим законима, па и са тог разлога било је сасвим сувишно, да Закон о основним правима поново то преузима и „регулише“. Ако је то било нужно по Основном закону о пензијском осигурању из 1964. године, и то не *de lege lata*, већ због наопаке примене закона, а када још није постојало решење у Закону о доприносима и порезима грађана, јер је до њега дошло тек 1967. године, сада је то, у присуству овог правог, законитог решења, било заиста сувишно, а што је Закон о основним правима, сасвим коректно правно, у свему у сагласности са Уставом и законима, избегао.

V

Баш супротно свему овоме, код својих решења, законодавци република и покрајина нису водили рачуна о овој уставно правној и законској основи и њеном континуитету у стицању и остваривању ових права. Добија се утисак, као да су једва чекали да прописи Основног закона о пензијском осигурању „престану да важе“, па да они даду „своја“ решења, на основу свога права суверености, превиђајући при том, да је то само уставна сувереност, дакле, строго у границама и под капом начела и прописа Устава СФРЈ, који као *ius cogens* представља, не само границе, него и једину правну основу, за све савезне прописе нижега ранга, законе и др. а нарочито за све републичке, покрајинске, општинске и друге прописе, као *ius particulare*, у односу на основна права садржана и утврђена у Уставу.

Односни текстови републичких и покрајинских закона, сви су скоро идентични у двома битним стварима:

а. — да се уживаоцима пензије ако ступе у „радни однос” или наставе да обављају самосталне делатности, по основу којих су осигурани, обуставља исплата пензије;

б. — да ће друштвеним договором бити решено, да ови пензионери могу примати пензију и у ком износу, или не могу.

Поред овога, има и разлика у датим решењима, које се морају овде изнети, већ и због тога, да би се видело, до какве немогуће *неједнакоправности* грађана доводе, у зависности од тога под чију „надлежност” спадају, као да нисмо сви равноправни грађани једне једине и правно јединствене *државе* Југославије!

Тако, црногорски и србијански закон ставили су под удар све уживаоце пензија без разлике, била она старосна, потпуна или непотпуна или инвалидска.

По црногорском закону, а тако и македонски — Заједница *може* предвидети да се запошљеним уживаоцима пензије којима пензија не прелази одређени износ (!) као и запошљеним уживаоцима инвалидске пензије... исплаћује дио пензије. Ови закони, при том, као ни србијански, ништа не говоре о могућности и условима под којима уживаоци пензије могу ступити у „радни однос” или се бавити самосталном делатношћу, на основу које су осигурани, и то не говоре с правом, јер они то и не могу прописивати, како смо то напред изнели.

Међутим ако о томе ништа не кажу ови закони, говоре Статути обе Заједнице, Србије и Црне Горе, и то на потпуно идентичан начин. И по једном, и по другом статуту, само уживаоци старосних пензија са пензијским стажом *мањим* од 40 односно 35 година, могу поново да ступе у радни однос, или да наставе са бављењем самосталном делатношћу, по основу које су осигурани. Наравно, на основу таквог рада они постају осигураници док не наврше 40 односно 35 година стажа осигурања.

Не треба ни рећи, да се овде ради о два основна права човека и грађанина, ма они били и пензионери, а услове под којима се она стичу има право да пропише само Федерација и њени закони — члан 281. Устава СФРЈ. У прописима Федерације, у том смислу и стоји, између осталог, и то, да радник-осигураник може стећи право на пуну пензију само са 40 односно 35 година радног-пензијског стажа. Услови под којима радник осигураник то може да постигне, такође су прописани законом Федерације. Зашто то да не видимо, и зашто према томе да не поступамо, када смо дужни, и по Уставу и по закону, и једно и друго?!

Па ипак, ни у законима, ни у статутима, *нема ни речи* о уживаоцима пуне старосне пензије, стечене на основу стажа од 40 односно 35 година, као ни о условима, под којима они могу да ступе у радни однос или да наставе да се баве самосталном делатношћу. Пошто они не могу ни са ким да удруже свој рад у удруженом раду, нити да наставе да се баве самосталном делатношћу, по основу које су осигурани, они су једноставно остављени на милост и немилост заједница друштвених договора, које су законодавци република и покрајина, тако аутократски декретирали наведеним одредбама, и снабдели их „овлаш-

ћењима", на основу којих они, као од шале, могу да лише сваког пензионера његовог основног права, да прима остварену пензију, иако му је она гарантована уставом СФРЈ, као право које се не може ни ограничити ни одузети, — члан 203. ст. 1. Устава.

Решење у члану 132. закона Хрватске, већ по себи садржи неподношљиве антиномије, иако је, у односу на уживаоце пензије са стажом мањим од 40 односно 35 година, исто као и у Статутима заједница Црне Горе и Србије. Наиме, и овде се пензионерима са непуним старосном пензијом, обуставља исплата пензије, ако ступе у радни однос и раде најмање с половином радног времена (!) или почну да обављају самосталну делатност на темељу које су осигурани.

По ставу 2, међутим, пензионеру са пуном старосном пензијом (са 40 односно 35 година стажа), за време рада по ставу 1) *право на коришћење пензије утврђује се друштвеним договором!* При том закон не решава основно, како и где да се запосли овај пензионер!

Нема никакве сумње, како смо то изнели напред али другим поводом, да после губитка својства радника у удруженом раду, по основу стеченог стажа рада и осигурања од 40 односно 35 година, грађанин *то својство не може никада, и ни по ком основу поново добити*, чак ни у својој матичној радној организацији. Не може то ни онда, ако и не оствари своје право на пензију, која му припада на основу пензијског стажа. А ово, у првом реду, и стога, што је он *својство радника у удруженом раду изгубио*, не само због тога, што је радио пуних 40 односно 35 година, него што је у вези са тим и после тога, наступила *стварна немогућност* код њега, да и даље обавља рад на свом радном месту, чији је основ субјективна, у ствари *радна неспособност* да радник и даље ради, и квалитативно и квантитативно, као што је радио раније. А у томе је, у исто време и основ права радника у основној организацији удруженог рада, да одлуче да таквом раднику, престане својство радника, а тиме и рад у удруженом раду.

Као по некој фатаалности, и не само овде, све се сваљује на онога, ко је боље, ко је више радио, ко је више допринео за потребе заједнице. Тако, по овој законодавчевој логици, пензионер са мање од 40 односно 35 година радног стажа, удружује и даље свој рад, прима пуни лични доходак из тог рада, и тече стаж за пуну пензију, док се овај други, који не може да удружи свој рад, нити по том основу да прима лични доходак, јер је *све то већ испунио, силом закона, сасвим противуставно и противзаконито*, тера поново у „радни однос“, да би му на основу тога била одузета пензија, било непосредно од заједнице, како се то ради по србијанском, македонском и црногорском закону, било посредно преко друштвених договора, како се то ради у осталим републикама и покрајинама, истина, негде делимично, негде потпуно, што је сасвим без утицаја на противуставност и противзаконитост, и оваквог решења.

Ако хоћемо да узмемо озбиљно ова и оваква решења, а ми то морамо и хоћемо, јер су она заиста озбиљна, онда се као прво питање поставља, који су то прописи који предвиђају и омогућавају уживаоцу пуне старосне пензије да удружи свој рад у удруженом раду, и по том основу добије поново својство радника у удруженом раду?

Таквих прописа, колико је бар нама познато, у овој земљи нема. Али, зато *прописи који постоје*, од Устава СФРЈ, па до последњег општег акта сваке основне организације удруженог рада, *говоре изричито да пуни старосни пензионер нема никакве, посебно НЕ ПРАВНЕ* могућности, да поново стече својство радника у удруженом раду. Још више од тога, он нема ни *стварне могућности*, да то постигне, јер је, радећи најмање 40 односно 35 година, *истрошио и умањио своју способност за рад до те мере*, да он не може представљати никакав интерес за удружени рад и његове субјекте. За жаљење је, да ово законодавци нису уочили при редиговању својих одредаба о овом питању. Још више је за жаљење, управо аутократско овлашћење у свим законима, сем црногорског и македонског који су то дато друштвеним договорима, дали Заједницама да „утврђују право“ на коришћење мировине за вријеме рада... како се изражава закон Хрватске, и да одлучују о одузимању тог права...

Код овога, ми се још једном питамо, како су и по ком основу предвиђени ови друштвени договори са оваквим овлашћењима да одлучују о овим правима, када знамо да се ради о правима стеченим и оствареним, у свему, на основу Устава СФРЈ и закона Федерације! Чиму онда Устав СФРЈ и Закон о основним правима... чему уставно начело — „Свако према способностима — сваком према његовом раду“ — које је фундаментална и универзална основа целокупног друштвено-економског система уређеног Уставом, чему чак и ова наша земља, као *ПРАВНА држава у целини*, ако друштвени договори могу на изнети начин да „утврђују“, дакако и да одузимају човеку и грађанину његова основна права, и то у зависности од тога, да он као уживалац тог права на пензију може и хоће нешто да ради, или не? Као што и из оваквог става излази, увек исто, *увек по способности*, да не кажемо, *по најспособнијему*, по ономе, и његовим правима, ко хоће и жели да ради, *а не мора*, ко хоће да унапреди рад и резултате рада, све му се то онемогућује, што се, већ по себи, противи и самом здравом разуму.

Ова и оваква „уређивања“ основних права грађана од стране република и покрајина, више него оправдавају скептицизам уставотворца Југославије, у жељу и вољу, па чак и способност ових законодаваца, да се придржавају закона и Устава СФРЈ. Стога је, свако одступање или неправилно примењивање његових одредаба, Устав СФРЈ означаио као противзаконито и противуставно, — чл. 197—198 и чл. 204—216, а поврх тога још је установио свој Уставни суд, *са неприкосновеним и највишим обавезама и овлашћењима*, да бди над правилном и пуном применом Устава, и да га заштити од свих повреда и злоупотреба, без обзира у којој форми, и са ког нивоа оне долазиле.

И ова „уређивања“ врше се директно противуставно и противзаконито, да би парадокс био потпун, када се на све стране говори, наравно од позваних, и убеђује, и усмено и писмено, и то тако рећи из часа у час, и из дана у дан, непрекидно и стално, да се што доследније и правилније примењује Устав. И на овоме се толико инсистира, да је то свакако мало превећ, и ми се бојимо, да се и овде, као и код сваке друге ствари, може да претера, и самим тим да постигне супротно дејство, од онога што се жели, а наиме, да се од људи схвати, и тако

поступа, само због тога, што се тако говори и прича, а не што тако прописује непосредно Устав. Уз то, оваква „агитација“ за „стриктну“ примену Устава, противна је самој природи ствари. Она као да занемарује, а свакако може да доведе до потцењивања, помисао на нашу самообавезаност прописима закона и Устава, и то самообавезаност да би, и појединачно, и као целина, били постојанији, да би имали више слободе, и више права, и да би и у једном и у другом били што слободнији, чвршћи и сигурнији. И зато је пуно поштовање према Уставу и законима ствар наших трајних и најљудскијих обавеза, које су, уосталом, утемељене у њима самим, како се то каже, *ex lege*.

Ако те обавезе не испуњавамо или испуњавамо али у наопакој примени њиховој, онда је свршено и са нашим слободама, и са нашим правима. Ту не може да помогне никаква „агитација“ у корист Устава и закона и њихове „законите“ примене, већ и због тога, што они за такав случај не прописују као „лек“ ни пропаганду ни убеђивање, *него само санкције, и то врло оштре санкције*, како се види из нетом наведених одредаба. И људи који себе сматрају позваним да „проучавају“ и убеђују друге, да се поштују Устав и закони, далеко би више допринели угледу Устава и закона и њиховој правилној примени, ако би мало више, и једино, порадили на томе, да се примене наведене санкције. Само овим путем, и на овај начин, може се створити или, било би можда исправније рећи, покушати да се створи код наших људи, ако не *култ права и закона*, а оно бар нашу везаност Уставом и законима, нашу *самообавезаност*, како смо напред рекли, баш зато што су то аутохтоно *наши закони*. Дакле, ако немамо још *култ закона и права* уопште, будимо бар способни — како рече песник — да се осетимо заробљеним и везаним законима које сами доносимо (11).

VI

На крају, да ма и укратко прегледамо, како је ово питање решавано и решено у друштвеним договорима тамо, где су ови договори закључени.

САП Војводина: По усвојеном договору, пада одмах у очи, да се „права“ дају, а још више одузимају до те мере широко, да и само то, доводи у питање уставност и законитост датог решења. Прво, што је учињено, уживаоци пензије су подељени у неколико категорија. *Први* су они којима се *не узима пензија*, ако приход по члану домаћинства (!) *не прелази 30%* од просечне зараде у Покрајини у претходној години; *други* су они код којих приходи по члану домаћинства *не прелазе 50%* просечне зараде Покрајине у претходној години, и исплаћивање им се пензија у износу од 50%; *трећи и четврти* су војни пензионери, и пензионери из службе унутрашњих послова „...уколико раде на радним местима за које је потребно посебно стручно знање и искуство стечено на овим дужностима или раде на пословима од интереса за друштвену

(11) „...Ја сам пар заробљен законима које прописујем сам...“ Десанка Максимовић: „Тражим подмловање“, „Песме“, издање Српске књажевне задруге, Београд, свеска 297.

безбедност (у организацијама удруженог рада и другим организацијама...)“ а чија месечна примања по том основу *не прелазе 150%* од просечног личног дохотка у привреди САПВ оствареног у претходној години, *исплаћиваће се пун износ пензије*. Пети су научни радници и наставници у „високо-школским установама“ и „научним организацијама“, и њима се *исплаћује пуна пензија*, без обзира на примања из овог посла, „под условом да радно место на које се упошљава или је упослен није могло бити попуњено у складу са прописима, конкурсом или путем огласа“, што важи и за војне пензионере и пензионере из службе унутрашњих послова.

Подели уживалаца пензије по предњем основу, додата је и још једна, по нашем мишљењу далеко озбиљнија, мислимо, уставно правно, а тиме и законски озбиљнија. Наиме, код прве и друге групе уживалаца пензије, за одлуку да ли им припада право на пријем пензије, и у ком износу или не, цени се по висини прихода уживаоца и прихода чланова његова домаћинства, где спадају: „...лични доходак, накнаде и пензије, те приходи од самосталне делатности или пољопривредне делатности као и порезу подложен приход од имовине и други приходи на које се плаћа порез“! Код треће и четврте групе, све ово не долази у обзир. Код њих је одлучна висина „зараде“ од „рада“, који обављају као пензионери, и док она не пређе одређених 150% њима се пензија исплаћује у пуну износ!

Нешто слично као капетан Сула, али ипак друкчије. Како подијели Сула, оно жито у твојој капетанији? Ја, Господару, тачно онако како си Ти заповиједио, подијелите то право као Бог, и ја дао све онима којима је и Бог дао, и који имају, а осталима који немају, ништа. И ово решење у овом Договору има исти *принцип привде*: ко има више, дато му је све, и највише, само је лишена Сулина филозофског шеретлука и оштротумности, који је ишао на то, да после добије и за оне — када падне давија против њега — којима није дао, па је и добио, чиме је његова „неправда“ при првој подели, тријумфовала на крају као *правда*, и то у пуну смислу речи.

Ако би било дозвољено да се нешто каже на овакво разврставање уживалаца пензије и њихових права, онда би било свакако прво то, да оно не може да ужива заштиту, ни Устава ни закона. А када ствар тако стоји, онда је све друго што би се имало рећи, а има, непотребно, и сувишно рећи. Па ипак... поставља се питање, где је основ, нарочито *правни основ*, за овакву „поделу“? Како „рад“ пуних старосних пензионера, па и ових, може да буде само у *помагању*, како смо напред утврдили, очигледно је, да „зарада“ из таквог рада неће никада прећи постављену границу у износу од 150%, коју је Договор одредио, а која ће практично остати углавном недостижнута, а у сваком случају непреназибена. Међутим, у оваквом одређивању ове „зараде“ битно је то, а то се њоме изгледа и хтело да постигне, да она свим овим пензионерима, ако буду „радили“, као што хоће, осигура пријем пуне пензије. А у сваком случају, највиши износ личног дохотка утврђеног... у привредним делатностима САП Вјеводине, — члан 10. Договора, што по себи, не би могло бити ни противуствано, ни противзаконито. Оно је,

и једно и друго, само у односу на пензионере прве и друге групе, зашто и за њих није узета „зарада“ од њихова „рада“ као пензионера, као основа за одлуку за пријем пензије или не, већ је поступљено на изнети начин.

Колика, међутим, и каква може да буде „моћ“ друштвених договора, па и овога, види се из одредбе његова члана 5, у коме се прописује, управо наређује, да ће номенклатуру радних места и послова за војне пензионере утврдити Покрајински секретаријат за народну одбрану и Покрајински штаб за народну одбрану, а за пензионере из службе унутрашњих послова Покрајински секретаријат за унутрашње послове, „... уз сагласност потписника Договора“. Све ово као да упућује на неки својеврстан нов уставни систем основних права човека и грађанина, посебно, самоуправних права, јер се све ово ради изван дотичне организације удруженог рада, па чак и без њене сагласности, а да и не говоримо о радницима који су удружили свој рад и средства у њој, што не би могло бити допуштено, чак ни по прописима закона о народној одбрани (12). Уз то, све се ово предвиђа и ради, за људе који су одслужили свој радни век, због чега обављање овога „рада“, зависи искључиво од њихове „моћи“ да „раде“, а још више од њихове — воље. Норме, и то искључиво норме јавног поретка, прописују да су сви они изгубили *способност за рад у удруженом раду*, трошећи је у том раду 40 односно 35 година. Када је то тако, онда чему може да послужи, са становишта удруженог рада и његових интереса и радника као његових субјеката, прављење, или чак и само означавање радних места унутар организације удруженог рада, на којима ови пензионери „треба“ да „раде“? Тако нешто противи се, уосталом, и интересима јавног поретка, јер је рад у удруженом раду, у првом реду ствар овог интереса, а тек у другом, интерес и право појединца, радника у удруженом раду.

Уставни принцип је, а на основу њега, и одређене норме савезних закона утврђују, да о свему што се односи *на рад у удруженом раду* у основној организацији удруженог рада, одлучују самостално радници у удруженом раду, а то по основу свог највишег самоуправног права, — члан 1—33, чл. 120—128. Устава СФРЈ, члан 1—22. и нарочито чл. 53. закона о међусобним односима радника у удруженом раду. Примерице, члан 4. овог закона, скоро као да таксативно набраја ону укупност чињеница, околности, односа, услова у удруженом раду, и услова под којима он настаје, и у вези са тим, права и обавезе радника као његових субјеката. О свему томе, о свим тим „*привима и обавезама из међусобних односа у удруженом раду*“, како их дефинише члан 1. наведеног закона, одлучују *једино и искључиво радници у удруженом раду*. Да напоменемо и то, ту спада и *утврђивање радних места и послова у оквиру њих*.

Како је чланом 67. ст. 2. Закона о пензијском осигурању Војводине прописано, да се друштвеним договором може предвидети могућност исплате пензије односно дела пензије и за време запошљања, не изгледа да постоји, по овом пропису *правна могућност*, да би друштвеним дого-

(12) Закон о народној одбрани (Сл. л. СФРЈ бр. 22/74), глава IV чл. 69—98.

вором, могло да се одлучује још и о „номенклатури“ радних места, како је то овде учињено, чак и када то не би било искључиво право радника у удруженом раду. Уосталом, по ком основу, и овлашћењу је Договор могао о овоме да одлучи само за *ове* пензионере, а по ком основу то није учинио и за прве две групе пензионера, из његове „класификације“, — то је остало нејасно и необјашњено у Договору, што такође указује на чињеницу *неједнакоправног* третирања и решавања, и то у основи, о праву коришћења пензије и могућности њене исплате уживаоцу пензије за време запошљања”.

Конечно, има најмање још једна примедба која би се могла ставити, у односу на решење за пензионере прве и друге групе, односно оне из члана 2. Договора, а наиме, како може издржати критеријум истине, а тиме и логике, и у вези са тим, захтеве права, решење договора које исплату њихове пензије или њеног дела, ставља у зависност од *просечног личног доходака* за протеклу годину у привреди Војводине, када се зна, да се овде ради о већ извршеном и искоришћеном раду ових пензионера, дакле, о „*минулом*“ раду, *кроз пуних 40 односно 35 година*.

Ако је минули рад „...од нарочитог утицаја на начин утврђивања пензијског основа и одређивања висине пензије, како се то и каже у члану 3. ст. 2. Закона о основним правима, онда је Договор поступио потпуно супротно овом пропису, када је овако недозвољено *ниско* третирао пензију ових пензионера. Узето по свом правом значају, Договор је оваквим решењем, свео пензију ових људи најмање испод половине од износа који је стечен и остварен на основу 40 односно 35 година стажа, односно „*минулог*“ рада. Ово се доказује самом чињеницом, да просечни лични доходак, са којим Договор „равна“ пензију ових људи, у сваком случају, нема иза себе ни 20 година „*минулог*“ рада! И само због овога, не може бити, ни по Уставу, ни по закону допуштено, да се пензије пуних старосних пензионера, могу третирати „*једнаким*“ са просечним личним дохотком, али ни са највишим личним дохотком, из простог разлога, што ни иза једног, ни иза другог, не стоји извршени рад од 40 односно 35 година. У Савезном заводу за статистику приказан нам је податак, да је радни стаж који учествује као део основе за израчунавање просечног годишњег личног доходака у 1974. години износио око 13 година! Овај податак речито говори, колико ризика садржи ово свођење пензија пуних старосних пензионера, да им пензија буде не само неоправдано, него и енормно смањена, када стоји чињеница да иза добијеног просека, рецимо за 1974. годину, стоји радни стаж од само 13 година. При томе, треба имати на уму, да је лични доходак пуних старосних пензионера, приликом остваривања права на пензију *озбиљно умањен* такозваном „*густином*“ стажа за десет година унатраг и израчунавањем просечног личног дохотка за тих десет година! Када се томе дода, да ни тако умањени лични доходак није им у целини признат као пензија, већ умањен за још 15%. Дакле, два смањења заслуженог личног дохотка у моменту испуњења услова за пуну старосну пензију! Нисмо ни мало сигурни, да је оваква законодавчева рачуница допуштена и по Уставу СФРЈ, али овде у то ближе не можемо улазити. Да би се питање могло да реши уставно и законито, када већ хоће да се овако „*решава*“,

морају се тражити и наћи друга мерила, а упоређења из Договора не могу користити јер, поред тога, што су противуставна и противзаконита, она су уз то, *крајње неправедна*.

Црна Гора: Скупштина заједнице пензијског и инвалидског осигурања радника Црне Горе је нешто шкртија, када је у питању „диференцијација“ пензионера и њихових „права“ у очима заједнице, и „дели“ углавном у две групе ⁽¹³⁾, и то: једну групу чине они уживаоци пензије чији износ пензије прелази износ *просјечног дохотка* у Републици из претходне године, и њима се *обуштава исплата пензије у целости*, „...ако ступе у „радни однос“ или ако се баве самосталном делатношћу“. У другу групу су „разврстани“ они пензионери чија пензија „...не премаша износ *просјечног личног дохотка* из претходне године у Републици“, и њима припада „*дио пензије*“. Овом пензионеру, „за вријеме трајања запослења“, одузима се пензија у зависности колико чланова породице издржава:

— ако издржава 3 и више чланова одузима му се 20% од пензије, ако издржава два члана 30%, једног члана 50%, а ако нема никога на издржавању одузима му се 70% од пензије! Пошто је реч о људима са пуном старосном пензијом, и по природи ствари, старијима од 60 па и 65 година, када су сву децу извели на пут, испада по овој рачуници Црногорске заједнице, да постоји само теоријска могућност, да овај пензионер избегне да му се од пензије не узме пуних 70%, а у сваком случају 50%, а то је вероватно и било у основи овако датих „бенефиција“ овим пензионерима.

Наравно, све што смо горе изнели, приказујући друштвени договор Заједнице Војводине, у погледу неоснованости, противуставности и противзаконитости, *свођења ових пензија на просечне личне дохотке* из претходне године у Републици, важи у свему и за истоветно решење Заједнице Црне Горе.

Србија: Као што смо већ рекли, у Републичкој заједници радника Београд, ни до данас није „успело“ да се донесе, или закључи друштвени договор. Ипак, Заједница то није сметало, нити смета, да линеарно и без разлике одузме у *потпуности пензије*, и одузима их редовно сваког месеца, свим *уживаоцима пуне старосне пензије*, а нарочито онима из редова самосталних занимања, и само њима, јер уживаоци *непуне старосне пензије* могу да удруже свој рад у удруженом раду и тиме добију својство радника у удруженом раду, и да у том својству раде и буду социјално осигурани до навршетка стажа за пуну пензију: 40 односно 35 година стажа. Републичкој заједници пензијског и инвалидског осигурања радника Београд, у овој незаконитој работи, ни то није довољно, него је све уживаоце пуне старосне пензије, пошто им је узела пензију у целини, прогласила за „социјалне осигуранике“ (!), и разврстава их у највеће Стопе ради одређивања доприноса, и тако обрачунате доприносе од њих захтева и — *наплаћује!*, и то за *све гране осигурања*, за које су све ове доприносе ови пензионери плаћали кроз 40 односно 35 година

(13) Одлука је објављена у Сл. Л. ЦГ бр. 17/73.

свога рада у удруженом раду, и тек када су их све исплатили, могли су на основу тога остварити своје право на пензију.

Ове, и овакве своје захтеве Заједница, *правно*, брани и образлаже тиме, да су престали да важе већ наведени прописи Основног закона о пензијском осигурању из 1964. године, а да их нема у Републичком закону. Одлучујући овако, Заједница није ни погледала у члан 16. свога Статута, а да је то учинила, лако би се уверила, да је та, тобоже, „укинута“ права, у целини преузео Статут, а да и не говоримо о прописима члана 70. Закона о пензијском и инвалидском осигурању Србије, према коме се из средстава Заједнице, поред пензије, када се она оствари, подмирују и сви остали доприноси и трошкови, њих девет врста на броју, а у тачки 4) изричито се наводе „... доприносе за здравствену заштиту пензионера и друге доприносе“. Па како ове пензионере, члан 48. наведеног закона, није лишио и права на здравствену заштиту, а ни Заједницу није ослободио обавезе да подмирује и ове трошкове из Фонда осигурања, коме треба сада говорити и доказивати, да Заједница *нема право* да од ових *ex пензионера*, који су то постали њеном вољом, поред узете пензије, наплаћује и доприносе за све гране осигурања, па чак и за пензијско осигурање!

Додуше — *horribile dictu* — Заједницу је овде обилато помагао и Врховни суд Србије, свом снагом своје моћи, и још већом влашћу, утврђујући решење о разрезу и наплати ових доприноса као законито (14).

Као што видимо, ни члан 70. Закона о пензијском и инвалидском осигурању, о коме смо напред говорили, члан 16. Статута Заједнице, па чак ни одредбе члана 34. и чл. 36. Закона о порезима грађана Србије (15), *нако су сви ови прописи део нашег чистог позитивног права*, бар србијанског, Врховни суд не узима у обзир, да би у односу на њих проценио законитост или не, оспореног решења!? Да и не говоримо о чл. 53. Закона о међусобним односима радника у удруженом раду. На овакво резонување и суђење Врховног суда Србије, ми устајемо са тврђењем, да у овој земљи нема прописа, који омогућавају да пуни старосни пензионер може удружити свој рад, језиком пресуде речено, „поново се запослати“, а ни да обавља самосталну делатност по основу које би могао бити осигуран, па је сасвим депласирано говорити, како *нема* прописа, према којима ови пензионери, када се, тобоже, поново запосле, „*губе својство осигураника*“. Уз овакво, правно потпуно неприхватљиво тврђење суда, морамо и овде поновити оно што смо већ рекли раније. Обрнуто тврђењу Врховног суда, све је решено, *и то је решено на позитиван начин* тиме, што је *прописано* да могу удружити свој рад и на основу тога поново стећи својство радника у удруженом раду, а тиме и својство осигураника, *само уживаоци непуне старосне пензије*. И то све у сагласности и са наведеним прописима закона о доприносима и порезима грађана из 1967. који су и данас на снази у форми републичких

(14) Пресуда Врховног суда Србије Убр-9022/74.

(15) Сл. гл. Србије бр. 51/71, Н. новине Хрватске бр. 52/71, БиХ Сл. л. бр. 37/72, Црна Гора Сл. л. ЦГ бр. 23/73, Македонија Сл. в. бр. 39/72, Војводина Сл. л. бр. 23/71, и Косово, Сл. л. бр. 37/71, Словенија Ур. лист бр. 7/72. — пречишћено беседило (Ур. бр. 21/74).

закона. За жаљење је да је Брховни суд Србије могао донети овакву пресуду, и поред ових прописа, у којима се ако и *посредно* па стога и *недвосмислено* каже, да после остварења пуне старосне пензије ниједан грађанин ове земље, па био он и пензионер, „адвокат“ не може „радом“, ни „зарадом“ од таквог рада, *стећи својство осигураника*, ни по основу „рада“ у удруженом раду, ни у самосталној професионалној делатности било које врсте.

Хрватска: У Хрватској је закључен друштвени договор 29. липња 1973. године, а примењује се од 1. српња 1973. године. Може да звучи парадоксално, али је тако, овај друштвени договор у *Заједници Хрватске* има у виду *само уживаоце пуне старосне пензије*. Ако овај пензионер, каже се у Договору, „ступи у радни однос или почне обављати самосталну делатност на темељу које је осигуран“, — исплаћује му се мировина која му припада али највише у своти која заједно са оствареним особним дохотком из „радног односа“ или приходом оствареним на темељу обављања самосталне делатности, не премашује своту највишег особног дохотка у Републици утврђеног према члану 12. ст. 2. Опћег друштвеног договора о распоређивању дохотка и расподеле средстава за особне дохотке (Н. новине бр. 17/72. и бр. 18/72).

Како се види, код овог решења као и оног у БиХ, Словенији и Македонији, особено је то, да се изричито ради о пуним старосним пензионерима, за разлику од решења у другим Заједницама, где се говори о пензионерима уопште... Заједничко је, што је мерило за одузимање пензије највиши особни доходак, чије смо недостатке изнели код решења у Војводини, а делом и у Црној Гори, што све важи и код овог решења Заједнице Хрватске.

Заједничко је и то, да ни овај Договор није водио рачуна о томе, да пуни старосни пензионер не може да удружи свој рад по постојећим прописима, услед чега отпада могућност да се и ово решење на њега примени, ако би нешто радио и зарађивао, било за интересе организације удруженог рада, било у својој бившој самосталној професији, односно делатности.

Конечно, и то је донекле особено за ово решење, како се може поново укључити у распоређивање дохотка и расподелу доходака за особне доходе, једно право које је *стално стицано и стечено под режимом таквог распоређивања и расподеле, и после тога остварено као дефинитивно и потпуно*, као што је право на пуну старосну пензију? Питање је на свом месту и стога, што су та распоређивања и расподеле уведене пре, и у време када се није могло ни мислити, да под њихов удар може доћи и чак и пуна старосна пензија!

Ако нешто може бити предмет тог распоређивања и расподеле, онда је то једино она „зарада“ коју уживалац пензије постигне, ако „ради“ после пензионисања, а то су већ све учинили и решили закони о порезима грађана република и покрајина, као што је то био пре њих решено и савезни закон. И та су решења, већ и стога, до те мере правно укорењена, у првом реду баш у Хрватској, која је сам Основни закон преузела као свој, а у Словенији то решење, разуме се, стоји и у прецишћеном тексту републичког закона о порезу грађана из 1974. године!

Словенија: У Словенији је већ 30. марта 1973. закључен друштвени договор на основу овлашћења из чл. 23. Закона о пензијском и инвалидском осигурању (Ур. л. бр. 54/72).

Међутим, већ јула месеца 1973. у овој републици је донет Закон о изменама и допунама (Ур. л. бр. 26/73), чијим је чл. 2. измењен чл. 23.

Прво, првобитни чл. 23. је *ab ovo* укинут, јер је у чл. 6. закона о изменама и допунама предвиђено, да ће се одредбе чл. 2. примењивати од 1. јануара 1973.

Друго, напуштена је институција друштвеног договора, што је довољно разборито и мудро, да би то требало истицати.

Треће, нови члан 23. прописан је непосредно, на нивоу закона, целу процедуру око решавања овог питања.

Четврто, напуштено је „гарантовање” исплате пензије у сваком случају за 50% из ранијег текста, и ту је основна грешка овог решења, јер је исплату пензије, не за 50%, него 100% требало оставити њеном уживаоцу.

Пето, ако пензија и „зарада” уживаоца пензије заједно прелазе двоструки износ просечног личног дохода свих запослених у Словенији, уживалац пензије плаћа (!) Заједници посебан принос — допринос... који се обрачунава тако, да се на порез који се плаћа из укупног прихода грађана, употреби количник 0,7!

Иначе, и овде се је остало при ранијем, а наиме, да уживалац пуне старосне пензије, може поново „ступити у радни однос”, почети обављати самосталну делатност, и радити на основу уговора о делу, иако бар што се тиче прва два начина „рада”, како смо већ изнели, не постоји правна могућност да се они остваре.

После оваквог, другог, а после оног из друштвеног договора, и трећег решавања овог питања, може само да чуди, да је законодавац Словеније пропустио да бар ово његово, треће решење буде уставно и законито, иако се има утисак да је хтео и желео да цело питање реши „повољно” материјално за уживаоце пензија, он је увођењем *посебног доприноса и на пензију* довео, на свој начин, целу ствар до апсурда. Наиме, не може се искључити, ма то било и теоријски, да овај посебни допринос прогута понекад и целу пензију, а свакако добар њен део. У том, и у сваком случају, чак и код најмањег оптерећења пензије овим доприносом, иако ово решење, уз то што је „повољније”, изгледа уставније и законитије, оно је то само привидно. Парадокс је и у томе, што овај допринос, уместо да погађа и терети „зараду”, ма и за цео њен износ, што би било, и јест, у природи ствари, он циља у првом реду на пензију и њу погађа.

Стога, и ово решење, иако сасвим близу да буде уставно и законито, оно то није. Није због тога, што је и овакво третирање права на пензију противно већ наведеном чл. 203/1 Устава СФРЈ. Право на пензију, управо право на пријем стечене и остварене пензије, то је она економска и социјална сигурност уживаоца пензије коју, и под свим условима, гарантује и штити сам Устав. А уведена снижења односно умањења пензије овим решењем прво, њеним скроз *неодређеним* свођењем на просечни лични доходак, ма било и двоструки, и друго, уведеним по-

себним доприносом, сигурно лишавају уживаоца пензије ове његове економске и социјалне сигурности.

Све је ово последица чињенице, што се у погледу опорезивања „зараде“ уживаоца пензије, и тиме умањења укупних прихода његових у корист фискаса, *чему се једино тежи*, није једноставно остало при решењу у закону о порезима грађана, где је све ово у потпуности решено и, што је главно, сасвим је адекватно решено, а уз то и у пуној сагласности са Уставом и савезним законима, како смо то већ изнели.

Сем изнетог, значајно је и то, да овај посебни допринос који морају да плаћају уживаоци пензије заједници, у ствари је *њен чист профит*, пошто заједница не даје у замену било шта, нити је по том основу терете било какве обавезе, као што ни уживалац пензије не стиче никаква права, па је и због свега овога решење са посебним доприносом сасвим промашило.

Конечно, и то треба и овде рећи, баш поводом оваквог словеначког решења. Не ради се о томе, нити се може радити, да ли је дато решење за уживаоце пензија „повољно“ или не, *већ се ради једино о томе, да ли је решење уставно и законито*. А оно није, нити може бити, ни једно ни друго, самом чињеницом, што оно, ма то било и сасвим „делимично“ лишава уживасце пензија њихова основног права које су они стекли на *устава*н и *законит* начин.

Сви знамо, а о томе смо ми већ и писали, да је код свих односних норми, у законима република и покрајина, *occasio legis*, да се спречи „неоправдано богаћење“ пуних старосних пензионера (и само њих!), као и настајање „неоправданих социјалних разлика“, па се је, да би се то постигло, сасвим несрећно посегло за одузимањем пензија тим пензионерима, било у целини, било делимично, при чему је *одузимање у целини далеко претежније*. Међутим, сва дата решења показују, што је и иначе у природи ствари, да *occasio legis* не само *не може*, него *и не сме да буде остварен одузимањем пензије*, било у целини, било делимично, већ једино *одузимањем „зараде“ коју пензионер стиче*.

Поступајући супротно дата решења су одузимањем пензија на изнети начин направила прави погром у основним правима ових људи, не поштујући при том ни Устав СФРЈ, ни савезне, па чак ни своје републичке и покрајинске законе. Њорсокак у који су наведена решења довела проблем упућује да се *право* решење може добити искључиво у области „*додатног доходака*“, — да останемо при том изразу за сва репеења. И не само *право*, него *и једино могуће уставноправно*, и *по закону*. А када је тако, као што јест, *онда је решење одавно пред нама*, прво у Основном закону о доприносима и порезима грађана из 1967, а затим у законима о порезима грађана република и покрајина, о чему ће, као целини, више бити речи у следећем поглављу.

Босна и Херцеговина: њено решење је у томе, да *пуни старосни пензионер* који *ради* у организацији односно код послодавца са мање од половине пуног радног времена (!), пензија му се *не исплаћује* ако остварени нето лични доходак за тај рад заједно са пензијом износи више од највишег личног доходака утврђеног друштвеним договором о расподели доходака и личних доходака. Исто важи и за пуног старосног пензионера

ако почне да обавља самосталну делатност по основу које постоји обавеза на осигурање (!). Чија, његова или уопште? Изгледа ово друго, а то је тек неприхватљиво.

Иначе, и за ово решење, на одређени начин, *mutatis mutandis*, оно што је речено за остала решења, посебно за решење у закону Хрватске, али ипак уз две разлике које због њихова значаја, морамо овде истаћи: уместо да „ступи у радни однос“, овде се прописује само да „ради“ у организацији односно код послодавца мање од половине пуног радног времена, што би упућивало да овај „рад“ нема карактер и садржај рада у удруженом раду, нити његов носилац својство радника у удруженом раду, док је за пензионере који започну самосталну делатност *личним радом* обавеза на осигурање имплицитна, па је *неједнакоправност* између ових пензионера, у односу и на ово, више него очигледна.

Македонија: И у овој републици решење је углавном као и у закону Србије, само није институисан друштвени договор, већ је овлашћена Заједница да пропише, да ли ће и коме признати *део* пензије онима из реда старосних пензионера, чија зарада са пензијом је *мања* од просечног личног доходака у републици, али се не каже и за коју годину! Наравно, реч је о пензионерима који су стекли и остварили пензију са 40 односно 35 година стажа.

Косово: Закон Косова садржи у битном исту одредбу као и чл. 48. закона Србије, и што је напред изнето за ову одредбу, важи и за решење у закону Косова.

И, на крају, у бити и укратко, дата решења изгледају овако: Закони Србије и Косова су потпуно индиферентни према „заради“ коју пензионер оствари, и она је без *икаквог утицаја ни одузимање пензије*, у Македонији, Војводини и Црној Гори као неко „мерило“ узима се *просечни лични доходак* из претходне године, погоршан уз то разним „подслама“ пензионера и „критеријумима“ према којима се врши одузимање пензије, у Хрватској и Босни и Херцеговини *највиши лични доходак* из претходне године, а у Словенији *двоструки износ просечног личног доходака* из претходне године. Дакле, све у свему, тотална и универзална *неједнакоправност и неједнакост* пуних старосних пензионера-грађана Југославије пред законом, и то у области својих највиших, основних права, утврђених и гарантованих непосредно самим Уставом СФРЈ.

И после прегледа свих ових решења, уместо сваког другог закључка, мислимо да не остаје ништа друго, него да Уставни суд Југославије, у заштиту Устава и савезних закона, а на основу чл. 387. став 3. и чл. 206. и 207. Устава СФРЈ, по својој надлежности, покрене поступак за оцењивање уставности и законитости наведених Одредаба републичких и покрајинских закона. А ово и утолико пре, што поступак за оцењивање уставности и законитости члана 48. закона Србије покренут решењем суда Убр-147/73. од 11. јула 1973, по нашој представи од 10. маја 1973. *није ни до данас окончан на уставан и законит начин.*

Писац ових редова имао је част да Уставном суду Југославије даде иницијативу у том смислу, а на основу наведеног чл. 387. ст. 1. Устава

СФРЈ. Иницијатива је примљена и заведена код суда под Убр-562/75 20. октобра 1975. године.

У прилог оправданости интервенције Уставног суда Југославије, као јединог начина да се заштити уставноправни поредак од ових одредаба из закона о пензијском и инвалидском осигурању република и покрајина, и отклоне штетне последице њихове, посебно, и њихове примене, речито говоре озбиљно, законски и уставно неприхватљиво неједнакоправности, унутар самих решења, затим неједнакоправности решења у једној, у односу на решење у другој републици и покрајини, а поврх свега чињеница, да је цело питање решено у законима о порезима грађана. Напред смо већ навели члан 42. Закона о изменама и допунама Закона о доприносима и порезима грађана из 1967. године ⁽¹⁶⁾, који са становишта саме пореске политике земље уопште, сасвим надлежно, допушта и утврђује право уживаоца пуне старосне пензије да „ради“ и „зарађује“ на том раду, да то нема утицаја да прима своју пензију. Али, да ће доприносе и порезе на ту зараду морати да плати по посебним пореским стопама, које су овлашћене да пропишу републике и општинске скупштине.

Према овоме, уживалац пензије прима своју пензију у целини, али ако при том „ради“, на „зараду“ мора да плаћа доприносе и порезе по посебно одређеној стопи. Када се на ову „зараду“ мора да плаћају јавни терети по посебној стопи, то у исто време треба да значи, да та стопа не може бити мања-нижа од редовне, нити једнака њој, јер ни у једном ни у другом случају не би било потребе да се она прописује. Значи, да ова стопа мора бити већа од редовне, и опорезивање на основу ње у већем проценту од оног који се плаћа по редовној стопи. На овај начин ми смо се потпуно заштитили од тога, да се овом „зарадом“ пензионер „неоправдано обогати“, а с друге стране, „сасекли“ смо у корену могућност настајања „неоправданих социјалних разлика“, које би из ове „зараде“ пензионера могле да настану!

Са овог становишта, а и иначе, „рад“ и „зарада“ уживаоца пензије је нормална, чак животна појава и потреба, а осим тога је и део његова основног уставног права на рад, кога ни као пензионер није, и не може бити лишен. Закон и ово има у виду, па каже да уживалац пензије, на основу овог „рада“ нема својство осигураника, што у исто време значи да се не ради о раду у радном односу, односно у удруженом раду, нити о дохотку из таквог рада. Тиме је у исто време речено, да ни једно ни друго, ни „рад“, ни „зарада“, не могу, правно, бити никаква сметња за уживање стечене и остварене пензије.

Да је у очима законодавца Србије све ово и данас овако, доказ су члан 34 и 36. Закона о порезима грађана Србије. Закон је прво у чл. 34. заштитно пензију уживаоца пензије у целини, и то до те мере, да се на њен износ не плаћа чак ни порез. Затим је у чл. 36. прописано, да скупштине општине могу одлуком одредити, да се порез из „радног односа“ плаћа по повећаним пропорционалним стопама, на примања уживалаца пензије из овог „радног односа“, који на основу таквог рада немају свој-

⁽¹⁶⁾ Пречишћен текст Сл. л. СФРЈ, бр. 13/70.

ство осигураника. Исте прописе садрже и закони Црне Горе, Македоније, Босне и Херцеговине, Словеније, Војводине, Косова, Хрватске која је чак преузела у целини Основни закон о доприносима и порезима грађана, па тиме и ове одредбе у њему.

Као што видимо, и републички и покрајински закони су у потпуности реципирални одговарајуће прописе из савезног закона, док их је Хрватска у целини преузела, с тим што су у овим законима, још одређенији и одлучнији, када је у питању стопа, по којој има да се разреже порез на примања пензионера од овог „рада“. Та стопа, сада, изричито по законима, мора бити *повећана*, разуме се, у односу на стопе које важе за остале пореске обвезнике. И у овим законима се, исто тако каже, да уживалац пензије на основу овог „рада“ и „зараде“, *нема својство социјалног осигураника*.

Ако сада имамо у виду одредбе о одузимању пензија по законима о пензијском осигурању република и покрајина, и ове одредбе њихових закона о порезима грађана, не може бити дилеме о томе, да су у овим одредбама, *ма и имплиците, и по свом садржају*, преузете одредбе чл. 38, чл. 104. и чл. 120. Основног закона о пензијском осигурању из 1964. године, и то тако, што је цело питање којег су ови прописи, како смо већ рекли, само декларативно обухваћено, сада одредбама ових закона решено и то *позвано и надлежно*, решено једноставно и просто, већим опорезивањем ових „зарада“ уживалаца пензије и то решено уз то, правно и законито, што је само доказ више за *правни континуитет* у решавању овог питања, о коме смо напред говорили, који је потпун и *de lege lata*, како на нивоу Федерације, тако и на нивоу република и покрајина. Од посебне је важности у погледу своје *правне основе* да је ово решење настало у времену када су наведени прописи Основног закона о пензијском осигурању *били на снази*.

Не само то, него оно што је хтело, и хоће, да се постигне наведеним одредбама у законима о пензијском осигурању, и то на *потпуно противустанован и противзаконит начин*, све је то добило своје решење далеко раније у наведеним одредбама закона о порезима грађана, и то на *потпуно уставан и законит начин*. Као раније савезни, тако су сада републички и покрајински законодавци, овим решењем сасвим доследно и до краја спровели начело, *о очувању ова два основна права човека и грађанина — право на рад и право на пензију — осигуравајући плуралитет њихова вршења и коришћења* у потпуности, и на страни уживалаца пуне старосне пензије, ако могу и хоће да „раде“.

Стога је, и само у том циљу, наведеним одредбама *изузет износ пензије у целини испод опорезивања*, па она на основу овога, *ex lege*, остаје онаква како је утврђена по надлежним законима, и тако утврђена неумањена остаје своме уживаоцу.

Пошто нико није ни позванији ни меродавнији од порезија, од људи којима је једина брига како да у интересу *fiskusa* узму из имовине грађанина што треба узети, да скупе порез, и то што више да га скупе, можемо бити сигурни, да су у датој ситуацији, они овако решили проблем, само због тога, што је то било *најкорисније за интересе Фиска и заједнице*, а с друге стране и то, што није било никакве закон-

ске могућности, да уместо датог решења људима одузму пензије, како је то брзоплето и неразборито урађено у законима о пензијском осигурању. Ми смо напред истакли погрешку, при употреби израза „примања из радног односа“ и „радни однос“, јер се овде може радити само о „раду“ ван радног односа, односно удруженог рада, и „заради“ од таквог „рада“. Због таквог карактера и једног и другог, ово се односи и на све остале пуне старосне пензионере, посебно уговорне, сагласно члану 14. Устава СФРЈ из 1963. и чл. 31. и чл. 163. Устава од 21. фебруара 1974. године.

Тако је алтернатива: или пензија или „рад“ и „зарада“, од које се тако несрећно пошло при редиговању наведених одредаба у законима о пензијском осигурању, још неразборитије решена на штету пензија, њеним *тоталним или делимичним одузимањем*, а да се при томе није ни приметило, да је она одавно решена, и то на *сасвим уставан и законит начин*.

Наравно, не треба ни рећи, да су републике и покрајине могле донети норме и у једном и у другом закону, као што су их и донеле. Код тих законодавних могућности, или још боље, „свемогућности“, само *мудрост* одлучује, која ће се норма и за коју сврху донети. Ако већ имамо законе који су решили проблем „зараде“ пензионера, дакле, његова „прихода“ уз пензију, и то једноставно путем њеног *посебног опорезивања*, да ли је у присуству таквог решења, *мудро*, када закони о пензијском и инвалидском осигурању, *ради постизања исте сврхе*, наређују, при том *сасвим противуставно и противзаконито*, одузимање *пензије делимично или у целини*, сваком пензионеру који овај „приход“ остварује. Мислимо да се оваква решења не могу приписати ни довољној разборитости, а још мање — *мудрости*. Све ово утолико пре, што је законима о порезима грађана, у односним одредбама, потпуно решено, не само опорезивање овог „прихода“, него и природа и карактер и садржај „рада“, на основу кога је овај „приход“ стечен, а наиме, да је тај „рад“ такав, да пензионер на основу њега *нема својство радника у удруженом раду, па ни својство социјалног осигураника*, и то све као *последица његова статуса уживаоца пуне старосне пензије*.

Додамо ли свему овоме још и то, да су решења из закона о пензијском и инвалидском осигурању, углавном, *неприменљива*, чак и као таква, како смо то већ напред утврдили, онда остају као правно могућа, и једино *применљива*, само решења из закона о порезима грађана која су уз то, у свему у границама Устава СФРЈ и закона, док решења из закона о пензијском осигурању нису ни једно ни друго.

Али, шта је, ту је, *volens-nolens*, хоћемо нећемо, ипак се налазимо у присуству два начина у решавању овог проблема, и то *истога ранга по свом нивоу*, који један другог потпуно искључују: било који начин да се прихвати и примени, онај други је без правног дејства, дакле, *сасвим сувишан*. Код такве њихове природе, за решење, који начин треба прихватити и применити, одлучује њихова, да тако кажемо, *унутрашња, пре свега, правно системна вредност*.

При том, као прво, треба имати на уму, да је и у једном и у другом начину решавања, главни и једини проблем „рад“, али далеко више,

и можда, једино „зарада“ уживаоца пензије, па се иде за тим, да се *спречи*: да се уживалац пензије овом „зарадом“ „неоправдано обогати“, и да из те „зараде“ и на основу ње, настану „неоправдане социјалне разлике“. У вези са оваквим садржајем и циљем решавања, нема никакве сумње, да је решење у законима о порезу грађана, већ *системно правно*, не само у свему коректно, него и потпуно адекватно, и на месту, док решења у законима о пензијском и инвалидском осигурању, то нису ни из далека.

„Говори се“ — то пусто „говори се“, „рекао је“, „шта ће рећи“ (рецимо, Синдикат, Биро за запошљавање и др. врло често и безимено!), када је у питању примена односно неправилна, или једноставно, *непримена* права и то најчешће, — има нечега фаталног у себи. И у вези са овим „радом“ и „зарадом“ ових пензионера, „речено је“ и „говорено је“, да њима не треба дозволити да „раде“, јер да они заузимају радна места, на која би могли да дођу незапослени. Ништа *некритичније* од овога, али ништа и — *нетачније*. Ми смо већ напред изнели, да ниједан уживалац пуне старосне пензије, не може да удружи свој рад у основној организацији удруженог рада, нити по том основу може да добије својство радника у удруженом раду. Према томе, ни *ipso facto*, ни *ipso iure*, не може заузети ни једно радно место, ма где и ма шта „радио“. Не може, јер се његов „рад“ садржи и исцрпљује само у *помагању* знањем и искуством, које за удружени рад у организацији удруженог рада, може бити *од потребе и користи*, а за уживаоца пензије *није основа* ни за какве обавезе, а ни права, сем једино права на „зараду“.

У прилог тога, да треба прихватити решење из закона о порезима грађана, а, а *limine*, одбацити решења у законима о пензијском осигурању, говори сем изнетог, још и следеће:

Код опорезивања „зараде“, с повећаном стопом или не, свеједно, као и код разреза и плаћања свих других врста пореза, постоји увек *одређени државни разлог*, због чега опорезивање, ма и по већим стопама, не може у *основи* бити, и није, недопуштено и противправно. Значи, са гледишта *оправданости*, прихватљиво је једино решење дато у законима о порезу грађана, а никако решења у законима о пензијском осигурању. Такође је и *системно правно*, сасвим на свом месту решење о опорезивању „зараде“, уз пријем пуне пензије, у закону о порезима грађана. Што се тиче *временског важења*, и то се може узети да иде у прилог решењу у законима о порезу грађана, јер је оно донето и важи од 1967. године, по савезном закону, а у свему је реципирано или преузето законима о порезу грађана република и покрајина, који су углавном донети у 1971. и 1972. години, а само у Црној Гори тек 1973. године, али то не мења ствар, јер је дотле важила норма из савезног закона. Такође и начело *lex specialis* говори за предност решења у законима о порезима грађана, пошто се ради искључиво о *одговарајућем* опорезивању *примања-зараде* пензионера поред пензије.

Са друге стране по решењима из закона о пензијском и инвалидском осигурању, Заједнице узимају пензије, једнострано, и уз то *sine causa*, и то посредством једне *норме јавног поретка*, којој овде, између

заједница, као дужника, и уживалаца пензије као поверилаца, *никако нема места*. Тиме се, у исто време заједнице *неоправдано богате* за сваку узету пензију, или њен део, што је недопуштено и у приватном праву, и *у бити је противправно* као такво, а у овим случајевима, то је чак *дво-струко противправно!* Ово и са разлога, што су заједнице пензијског осигурања *унапред наплатиле целокупан износ пензије од њеног уживаоца*, путем доприноса, ставиле га у своје фондове и капиталисале га и користиле 40 односно 35 година, и све је то садањи уживалац пензије, морао као осигураник платити *на основу јавног поретка*, да би му то заједнице почеле враћати када код њега осигурани случај наступи, у облику пуне старосне пензије, али и то опет у строго месечним износима, док главнина уплаћених доприноса остаје и даље у рукама заједница, на који се и даље капиталишу, или га на други начин користе за свој рачун. Посебно је ова *противправност узимања sine causa* и *неоправданог обogaћења*, изражена и доведена до свог врхунца у пракси Републичке заједнице Србије која, како смо видели, *захтева и наплаћује доприносе за све врсте осигурања од уживалаца пензије, којима је узела пензију по чл. 48. закона о пензијском и инвалидском осигурању Србије, и то у целини*, јер они као пензионери „раде“ и „зарађују“! Сем изложеног, решења у законима о пензијском и инвалидском осигурању, већ по себи, *не могу се ни правно логички образложити*. Наиме, једно одређено, како смо га већ означили, апсолутно, *чисто право*, као што је право на стечену и остварену пуну старосну пензију, њима се ставља у зависност од једне могућности, *сасвим неизвесне могућности*, да се „ради“ и „зарађује“, што је крајње несигурно и што може сасвим изостати.

VII

Не може и стога, што човека и грађанина лишава једног од основних уставних права, незаконито и уз то, и потпуно безразложно: ако се одлучи да прима пензију, *не сме „радити“, не сме да употреби своје уставно право на рад, ако се одлучи да ради тиме „зарађује“, пензија му се одузима силом закона*. И једно и друго, све је крајње недопуштено, по Уставу и закону. Било овако, или онако, свеједно, Прокрустова постела за уживаоца пуне старосне пензије је ту, ако би могао и хтео још да „ради“, а бојимо се да је то, у неку руку, и за сâм наш правни поредак и његово законито функционисање. *Је л, истина да је ово овако ил' нас очи сопствене варају*, рекао би Његош. Да, јест, за невероватно је, али је баш тако, јер је немогуће, како би опет рекао Тертулиан — *certum est quia impossibile est* — како би се и са истим разлогом могло рећи, и са становишта Устава СФРЈ и њиме основаног и уређеног целокупног система права ове наше драге и лепе земље Југославије.

И у вези са свим горе изложеним да кажемо још и ово: Потребно је да се схвати, и не само да се схвати, него и да се тако поступа, како при доношењу разних закона, тако и још више при њиховом примењивању, да се под владом Устава СФРЈ, *не може ни замислити, а још мање донети и применити, никаква норми било којег ранга, која*

би грађанима Југославије, без њихове кривице, одузимала или у било којој мери ускраћивала њихово право на рад. Из истих разлога, и у истом смислу, то се не може учинити ни са њиховим правом на пријем стечене и остварене пензије, као једним од основних права на основу самог Устава СФРЈ и савезних закона, поготово не одузимањем пензије, како то од реда чине закони свих република и покрајина.

Уосталом, и на крају, и баш овим и оваквим поводом, можда није сувишно да се подсети на стару, далеку, али увек практично актуелну мудрост: — *Decet tamen principem servare leges, quibus ipse servatus est* — које се више него вреди добро присетити код писања и доношења устава и закона, а изнад свега при њиховој примени.

Др Саво С. Стругар

КЛАСИЦИ МАРКСИЗМА И НАЦИОНАЛНО ПИТАЊЕ

Циљ и методологија рада. — Нација је феномен који поново за- окупља пажњу савременог света, „познатих“ политичара и теоретича- ра, као и „обичних“ људи, који покушавају да дају тумачење њене ре- њесансе. Настајање нације везује се за период стварања буржоаског друштва; њено постојање тесно је повезано са релативно малим етнич- ким целинама, чије се границе помичу и бришу у савременим глобалним друштвима. Стога је на први поглед реално схватање не само марксо- стичких него и немарксистичких теоретичара, да нације у савременим условима губе значај; по марксистичком концепту, то је процес њихо- вог одумирања.

Сведоци смо да упркос овим предвиђањима, у савременом свету постоје бројни покрети за социјално ослобођење, са јаким националним обележјем; да се национално питање заоштрава и у релативно стабил- ним друштвима, у којима је сфера националног изгледала одавно несум- њива; и да се у периоду заоштрених економских противуречности гово- ри о појави „националног економизма“.

То указује на потребу поновног сагледавања бића нације, у њеном социолошко-политичком смислу и у историјском току њеног развика, посебно у социјалистичким земљама.

Циљ овог рада јесте да истакне основне поставке класика марксиз- ма, нарочито Лењина, о суштини нације; и да укаже на неке пробле- ме са којима су се суочавале социјалистичке земље вишенационалног састава. Најпре ћемо се осврнути на порекло и настанак нација, и раз- граничење грађанске и марксистичке мисли о нацији. Потом ћемо ука- зати на допринос совјетске и југословенске теорије и праксе питању нације у савременим условима, а посебно са њиховим решењем нацио- налног питања у оквиру федерације. Коначно, поставићемо проблем национализма, са посебним освртом на југословенско искуство.

Постанак нације. Терминологија разграничења. — Појам „народ“ и „нација“ често се међусобно изједначавају, и то чине не само ланци већ и идеолози. За нацију се понекад употребљава израз „националност“, „националитет“, а у правопису српскохрватског језика од 1963. реч „на- ционалност“ означава националне мањине и мање етничке групе. Реч „народ“ се понекад користи као друго име за нацију, мада се чешће

употребљава у два основна значења: народ = скупи непривилегованих класа и група; народ као збирни назив за грађане (појам буржоаске формалне демократије).

Нације су историјски производ модерног индустријског друштва, чије се настајање везује за Европу 17, 18. и 19. века; нација је производ традиционалног друштва, али она постоји и у савременом друштву, а данас се нације стварају на другим континентима. То је историјска категорија, која се појавила са индустријским друштвом. Она је омогућила виши ступањ колективне идентификације, материјалне и културне цивилизације човечанства. Суштина нације је сложена и противуречна — у њој се налазе и интеграционе и дезинтеграционе снаге.

Грађанска теорија о нацији. — Буржоазија је била носилац националних тежњи, које су се у свом политичком облику јавиле као тежња за стварањем јединствених државних творевина. То је процес оформљења и покретања свих друштвених слојева, укључујући и селаштво, које је традиционално непокретљив слој. Стварање нових нација јавља се као борба за национални језик и књижевност. Тиме су превазиђени последњи остаци средњег века — национална расцепканост и подјармљеност појединим династијама, ради задовољења њихових тежњи. Процес претварања пролетаријата од „класе по себи“ у „класу за себе“, укључивао је и свест о неопходности превазилажења старих националних граница, јер је експлоатација угњетене класе била интернационалног карактера. Стога је и класна борба пролетаријата од почетка добила међународни карактер. Заплашена том револуционарном плимом, буржоазија се враћа у „наручје монархистичке, бирократске, полупфеудалне и војне реакције, од које је револуција и претрпела пораз 1849. год.“ (цит. Ф. Енгелс „Улога насиља у историји“). Основни став пролетаријата према нацијама од почетка је негирање привилегија појединих нација; од почетка се водила крајње одлучна борба против разоружавања пролетаријата буржоаским национализмом.

У теорији грађанских мислалаца постоје различите и често противречне идеје о томе шта је нација. Нарочито се истичу француско и немачко схватање.

Немачка класична филозофија истиче неколико појмова — раса, национални дух, народна свест, што су само историјски одрази Хегеловог и Фихтеовог идеализма. У пракси, суштина њихових идеја остварила се у експанзионистичким тежњама пруских јункера. Један од водећих француских мислалаца и идеолога 19. века. Ернест Ренан, указује на разлику између немачког и француског схватања нације: немачка теорија заснована је на мистичкој идеји о заједници крви и земље, а француска ставља акценат на духовну заједницу — што је психолошки прилаз. Позадина ових различитих схватања француских и немачких теоретичара јесте дуготрајни сукоб Француске и Немачке око Алзаса и Лорена. Они су инсистирали на историјској немачкој земљи на којој живи становништво немачког језика; Французи су наглашавали духовне везе, учешће ових крајева у револуцији 1789. и прихватање револуционарних идеала које је донела Француска. Француска позитивистичка социологија додаје појам нације указујући на неке карактеристичне елементе. Један од социолога

диркемовске школе. Марсел Мос, (Marcel Mauss) дефинисао је нацију као „материјално и морално уједињено друштво које има стабилну и сталну централну власт, оивичено својим границама и показујући релативно, морално, ментално и културно јединство становништва које свесно прихвата државу и њене законе“. За ово схватање може се рећи да је утврдило форму нације, али не њену праву суштину.

Марксизам о националном питању. — Марксизам је могао да утврди квалитативну разлику, јер је не само открио противуречност у суштини нације већ као класни поглед пролетаријата активно се ангажовао на страни напредних националноослободилачких покрета. Први корак ка одвајању од расизма и спиритуализма у дефинисању нације, учинио је Ото Бауер (Otto Bauer), према коме је нација „заједница судбине“; упркос свом статичком карактеру, ово схватање даје нов квалитет у односу на ставове грађанских мислилаца Француске и Немачке. Први текст у коме се критички анализира класна суштина нације и њој супротставља револуционарни интернационализам пролетаријата јесте „Манифест комунистичке партије“ 1848: „Пролетерски покрет је самостални покрет огромне већине у интересу већине. Борба пролетаријата у почетку има вид националне борбе, али то је само њен спољни изглед. Пролетаријат пре свега руши своју националну буржоазију. Радници немају своју домовину, уједињени пролетаријат учиниће националне границе излишним“.

У свом писму Кугелману од 29. XI 1869. Маркс је показао у случају ирског националног питања колико је значајно да пролетаријат превазиђе предрасуде и утјетачку политику своје националне буржоазије: „ако енглески пролетаријат не прихвати борбу за ослобођење Ирске од енглеске владавине, онда ће енглески народ остати на поводу владајућих класа, јер он ће морати да се заједно с њима бори против Ирске“. Ово писмо настало је у периоду заоштрених противуречности, верске поцепаности и економске конкуренције између ирских и енглеских радника; то су били прави разлози њихових сукоба, које је енглеска буржоазија вештачки подржавала.

Маркс је уочио да и у редовима пролетаријата постоје колебања и извесна неразумевања процеса спајања и међусобних утицаја националних култура; једно од најосетљивијих питања, (које ће то остати и у савременим друштвима), било је питање језика. Различити језици постојали су још пре стварања нација, и само ускогрудом националистичка логика не допушта могућност постојања различитих језика и у будућности. То је свесна политика буржоазије, али, несвесно, ова идеја се јавила у једног дела пролетаријата. Дијалектички и историјски материјализам указао је на квалитативну разлику између буржоаских револуција и пролетерских; и једне и друге биле су тесно повезане и усмеравале су превратничке и социјалне побуде револуционарне класе са националноослободилачким тенденцијама које захватају и покрећу становништво. Али то је само један од момената сложеног и противуречног развоја нације; мења се и садржај класних интереса и начин на који се изражавају, организују и остварују. Национални односи условљени су основним економ-

ским односима, нација не може да се претвори у духовну и културну заједницу у условима ограничених могућности задовољавања личних и друштвених потреба.

Маркс није а priori негирао значај осећања националне припадности; у својим писмима Енгелсу од 1866. осуђивао је став Прудона (Proudhon) и његових следбеника, који су све национално одбацивали у потпуности. Он је наглашавао да интернационализам и класна солидарност постају главна кохезиона снага међународног пролетаријата у борби за социјално и национално ослобођење; то је битна карактеристика пролетерске револуције, у којој се остварује слобода самоодређења, слобода одвајања угњетених нација. Међутим, то не значи да су сви национално-ослободилачки и национални покрети, уопште, увек и у целини прогресивни. Маркс је допуштао могућност појаве шовинизма и у редовима пролетаријата у посебним условима и под утицајем националне буржоазије. Он је указао на појаву, која се у историји догодила већ више пута да се пренаглашене тенденције подударују са најназаднијим процесима у животу једног друштва. Уколико је револуционарна улога буржоазије опадала са порастом противуречности у друштву, радничка класа се јавила као снага која је способна да прихвати и понесе борбу за национално ослобођење, али остварену у суштини социјалистичке револуције. Енгелс је тај процес изразио у свом писму Кауцком од 7. 2. 1882: „Уклањање националног угњетавања је основни услов сваког здравог и слободног развитка”.

Основне концепције Маркса и Енгелса о националном питању настале су у историјским условима либералног капитализма. Тек Лењин је био у могућности да упоређо прати два историјска процеса: национализам империјалистичких држава и однос међународног радничког покрета; посебно партија у оквиру Друге интернационале. Његова схватања можемо пратити током два периода — први период је период рада у Интернационали, а други представља синтезу драгоценог револуционарног искуства прве социјалистичке земље, која је истовремено решавала класно и национално питање.

Лењин полази од поставке да је класно и национално питање неодојиво по својој суштини. Стога је посветио пуну пажњу разради и одговору на питање у вези са нацијом, а посебно питање културно-националне аутономије. Ако се има у виду да свака нација осећа своју културу као битан елемент свог самосталног постојања, онда је јасан значај правилног решења тог питања. Лево крило Друге интернационале посебно Лењин и Кауцки, никада нису истицали неку посебну пролетерску културу, која тек треба да се оствари после социјалистичке револуције. Посебан значај и место у полемикама вођеним у оквиру 2. интернационале имало је право нација на самоопредељење. Лењин никада није био у дилеми поводом одређивања односа националног и интернационалног, али управо око овог питања издвајају се различите концепције међу аустро-марксистима и немачким социјалдемократима. Кауцки сматра да је држава са шароликим националним саставом изузетак, чији је развој, из овог или оног разлога, остао „ненормалан”. Ото Бауер истиче одбрану сфере „културно-националне аутономије”, због које прецењује нацио-

нални моменат и даје примат у односу на интернационални", Роза Луксембург (Rosa Luksemburg) покушава да утврди неке економске законитости које онемогућавају самоопредељење малих народа. Пошто су мале нације економски зависне од великих, њихова економска несамосталност онемогућава да самостално одлучују о правном и политичком остварењу свог националног суверенитета. Лењин критикује економистички приступ Р. Луксембург националном питању, уочавајући недостатак фактора политичке и правне самосталности; у свом чланку „О праву нација на самоопредељење" (1908—1909), он наводи карактеристичан процес продора капитализма у Азију, где су империјалистичке државе угрозиле не само економски већ и политички опстанак појединих нација. Упоредо са експанзијом страног капитала јавили су се национални покрети, да би затим почео процес рушења вековних остатака феудалне хијерархије и стварање модерних буржоаских држава (пример Јапана). Развој економике јесте услов о коме треба размишљати, који треба узети у обзир при утврђивању националног питања, али при том не треба занемаривати политички и фактор националне свести. Неколико револуција крајем 19. и у првој деценији двадесетог века, у Персији, Турској и Кини биле су буржоаске националне револуције, у којима је буђење националног покрета имало бар толико значаја, колико економски фактор.

Лењин указује на специфичност услова Русије, у којој су национални покрети ишли битно различитим путевима, различитим чак и у односу на вишенационалне монархије, као што је била Аустро-Угарска. У Русији су хегемонистичке тежње Великог руса довеле до економске и политичке неравноправности других нација у држави; али Русија је била издвојена, далеко од националних покрета у Средњој Европи, чак ни национални покрети у суседним азијским земљама нису имали већи утицај на решење њеног националног питања. Руски пролетаријат прошао је кроз процес превладавања сопствених заблуда и предрасуда о нацији, пре него што је био спреман да оствари социјалистичку револуцију, која ће значити и битно нов приступ решењу овог питања. Совјетска социјалистичка револуција значила је остварење у пракси дијалектичког приступа појму и развиту нације, од Маркса и Енгелса, до Ласала и Лењина. Битна разлика је управо у томе што буржоаски национални покрет увек тражи *повластице* у свом интересу. Насупрот томе, пролетаријат подржава нацију као историјску категорију као потребу једне епохе, свесно прихватајући чињеницу да је то фактор који не само интегрише већ и дезинтегрише.

Марксисти Русије превазишли су став бюрократије и феудалних спахија, изражен у три речи — „самодржавље, православље, народност". У својим расправама и чланцима посвећеним националном питању, Лењин истиче разлику између националног самоопредељења и присталица отцепљења — они се не могу међусобно изједначити, као што се присталице развода брака нису могле изједначити са присталицама распада породице. Интереси радничке класе и њене борбе против капитализма захтевају потпуну солидарност и јединство радника свих нација.

У годинама пред први светски рат, европске социјалдемократске партије нашле су се пред алтернативом — или гласати, заједно са нацио-

налном буржоазијом, за повећање ратних буџета, или се борити против империјалистичких сила за идеју социјалистичког хуманизма и интернационализма. Партије Друге интернационале напустиле су опредељење међународног пролетаријата; једна од ретких међу њима која је осуђивала интерес империјалистичких сила и прихватила оружани сукоб само као последње средство очувања националне независности, била је Српска социјалдемократска партија. У њеним редовима чврсто је сазрело уверење о неопходности ослобођења и уједињења свих југословенских народа у заједничку федеративну државу. Радничка класа је могла да оствари своје ослобођење само путем стварања балканске федерације. Вођа Социјалдемократске партије Димитрије Туцовић је запазио велики значај Балкана почетком 20. века; у својим делима упозоравао је да су се ту сукобљавали интереси империјалистичких сила, да је то подручје од вишеструког интереса, богато сировинама, које је отварао пут за области Блиског истока и Африку. Стога је разумљив полемички и емотиван тон, којим је испуњен Туцовићев чланак „Србија и Арбанија”: „као представник пролетаријата који није био никада измеђар завојевачке политике владајућих класа, социјална демократија је дужна пратити корак у корак истребљивачку политику власника према Арбанасима, жигосати као варварство које се врши под лажним изговором више културе, као класну политику буржоазије која се најштетније одазива по класне интересе пролетаријата, као антинародну завојевачку политику која доводи у опасност мир и слободу земље и силно погоршава положај народних маса”.

Србија је, Лењин је о томе писао већ у току рата, била једина земља која је водила праведни рат, рат за своје национално ослобођење. Држава која је настала из те борбе успела је да први пут оствари државноправну заједницу југословенских народа; тиме је започет процес који је кретао од стварања државноправне заједнице ка револуционарној борби маса за национално ослобођење. У току првог светског рата дослази до стварања прве социјалистичке државе. У исто време то је била изградња једне вишенационалне федералне заједнице.

Облик и искуства вишенационалног федерализма у СССР. — Идеја о остварењу федеративне заједнице у Совјетском Савезу, била је повод и основ за сукобе и неразумевања, како унутар СКП(б), тако и међу марксистичким мислиоцима у радничким покретима других земаља. Најчешће се износило гледиште према коме је СССР формално савезна држава, али у стварности не може бити организован као федеративно друштво. У периоду централистичког развоја Совјетског Савеза, до доношења Устава, настале су теорије о централистичком, унитарном федерализму. Њихово порекло треба тражити у идејама руских социјалдемократа пре Лењина, који су сматрали да је федерализам врло вероватна алтернатива за централизовану пролетерску државу. Овакво схватање одржавало се и после стварања федеративне државе. Друга концепција, којом се формално решава национално питање, док у суштини значи игнорацију основних поставки Маркса и Енгелса о нацији, јесте схватање Бухарина и Стаљина; они су сматрали да социјализам аутоматски решава

и проблем нације. Стаљин је решавању једног веома сложеног и деликатног питања, као што је национални феномен, пришао крајње упрошћено и вулгарно материјалистички. Од појаве свог чланка „Марксизам и национално питање“ (1913), он је показао у теорији и пракси да је остао на површини појавних облика нације. У теорији то је значило утврђивање једне дефиниције, којом се набрајају одребена својства нације: „нација је стабилна историјски конституисана заједница језика, теорије, економског живота и духовне формације која се изражава у заједници културе“. Овде недостаје неколико битних компоненти, без којих појам нације остаје непотпуно објашњен — а то су етничко наслеђе, као претежно психичка компонента, као и културне и језичке особености сваке нације“. Везаност нације за територију је гледиште немачке теорије о нацији, коју је Стаљин прихватио. У суштини овај фактор има мали значај, просторност је само једна, и то не одлучујућа компонента у настајању нације. Знатно већи је значај јединства културе, под којом треба разумети не само интелектуалне активности, не само веома значајне менталне и духовне особености које се називају „национални карактер“, национална култура је „скуп начина живота“, начина на који људи мисле, осећају, изражавају се и утичу на околину.

Приступ Лењина и Стаљина проблему стапања и одумирања нација је битно различит. Један од прва три декрета који су донесени после избијања октобарске револуције, био је декрет „о праву нација на самоопредељење“. Овај принцип Лењин је потпуније разрадио на V и VI свепрусском конгресу Совјета, јула и новембра 1918. Период „ратног комунизма“ до 1920 је представљао почетак ослобођења и националног конституисања; борба против стране интервенције којом је било испуњено то раздобље, представљала је објективну сметњу за институционализовање започетог процеса. Милитаризација привреде која је проистекла из конкретних околности, довела је до крутог централизма и стварања идејно-политичке атмосфере у којој су се развијале акције и политика група и појединаца, који су о самоопредељењу народа имали другачије мишљење од Лењина. Већ у овом периоду испојила се тенденција доминирања руске федерације.

Друга етапа решавања националног питања везана је за период 1920—21. године. Пошто је земља ослобођена од притиска империјализма и унутрашње контрареволуционарне побуне, поједине совјетске републике, у тежњи да очувају свој интегритет и самосталност, инсистирале су на доношењу декларација, уговора и сличних аката.

Једно од кључних питања која су се јавила у овом периоду односило се на обим аутономије и њено регулисање. Аутономија је такав облик унутрашњег политичког уређења у коме ове заједнице као реални колективитети располажу унутрашњом снагом и уставом утврђеним правима и средствима да аутономно регулишу своје односе. У социјалистичком друштву аутономија националних заједница не схвата се у њеном техничко-уставном смислу, већ у оригинарном социјалном осамостаљењу; тиме је у пракси остварен концепт који се у свом почетном виду налази у делима мислилаца — од Аристотела, Монтескијеа, Декарта, Спинозе, Канта, Хегела, до Маркса и Лењина. Основна идеја федерације је оства-

ривање одбрамбеног циља, што је имало значај и при стварању совјетске и југословенске федерације. За настајање модерних федеративних творевина, поред одбрамбеног карактера, несумњиво су значајни и национални и економски циљеви. У епохи савременог ступња развика технологије, економска самосталност може се очувати само помоћу великих националних творевина.

У редовима марксиста између два рата постојала су различита схватања о овом питању, Анархосиндикалисти Француске, Шпаније, Италије, Холандије, а као појединци оваква схватања раније су заступали Ерве (Herve) и Лафарг (Lafargue), изједначавали су пролетерски интернационализам са антипатриотизмом. На другом полу стоји схватање нације као вечите категорије која је настала у првобитној заједници, везана за све епохе људског друштва и постојаће у будућности; ово мишљење заступали су аустријски социјалдемократи, нарочито Бауер и Ренер.

Изграђивање совјетске федерације омогућило је не само афирмацију дотле непризнатих нација већ су се показали и неки облици доминације великих нација над малим и национално обрачунавање са присталицама аутономизације. Још увек поједине нације нису могле да се равноправно поставе у односу на руску. У конкретним историјским околностима, где су преовлађујући утицај имали грађански рат и борба против глади, процес замене старог државног апарата наслеђеног од царске Русије, био је постепен и знатно отежан. Чак и руководиоци СКП(б) су показивали бирократско-централистичке тежње. Бирократска крутост с једне стране, и тежња за брзим осамостаљењем погодовали су тешком неспоразуму, и затим насилном угушивању покрета на Кавказу 1920. године, које су предузели Орцоникидзе и група руководиоца Централног комитета. Пракса је показала да нормативно установљена нација није једини предуслов њеног равноправног статуса, већ можда у још већој мери национална попустљивост. У својим писмима од 30. XII и 31. XII 1922, Лењин је осудио остатке ситнобуржоаског гледања на националне односе и сликовито изразио неопходност међусобне толеранције: „... боље је пресолити у страну попутљивости и уступака према националним мањинама, него недовољно посолити”.

Национално питање у Југославији. После завршетка првог светског рата оформљена је држава СХС, прва државноправна заједница југословенских народа. Али у оквиру тог државног склопа није остварена национална равноправност за све народе, коју су они с правом очекивали. Уз економско и социјално угњетавање удружило се и национално. Пошто је буржоазија појединих нација прихватила хегемонију српске буржоазије, да би бар делимично очувала свој положај, једина снага која је постала стварни носилац борбе за национално ослобођење, била је радничка класа.

Комунистичка партија Југославије, револуционарна организација пролетаријата организована 1919. год., била је носилац борбе за националну равноправност. Али процес сазревања ове идеје није био ни лак ни једноставан, као што би неко данас могао да закључи. Опште политичко и социјално врење у првим данима после стварања СХС, довело је до различитих схватања и односа према питању нација и перспективи

федеративног уређења; ова размимоилажења постајала су и у социјалдемократским партијама непосредно после окончања рата. Основни циљ Партије био је уједињење земље, али у оквиру централистичке концепције. Национално питање је проглашено за буржоаско-идеолошко оружје: „скидајући национално питање са дневног реда, пролетаријат има чисто поље на коме се јасно виде класне супротности и на коме може да се види чиста класна борба (подвукла Д. С.). Социјалдемократска партија истицала је значај уједињења, због чега заступа став да треба „уклонити све установе које на себи носе карактер сепаратизма и које би сепаратизам племенски или покрајински могле потхрањивати“. Из наведеног се види да се у почетку национално питање сматрало аутоматски решеним.

У 1920. години КПЈ констатује да једна владајућа нација даје грађанска права и слободе другим нацијама. И у Коминтерни се дошло до закључка да је то питање сложено и треба га решити, што је управо задатак пролетерских партија. Извршни одбор Коминтерне упutio је проглас партијама Бугарске, Румуније, Југославије, Грчке и Турске у мају 1920, у коме се истиче да само победа радничке и сељачке револуције може да доведе до уједињења свих балканских народа у оквиру једне подунавско-балканске државе. За други конгрес Коминтерне Моша Пијаде и Живко Јовановић израдили су нацрт Резолуције о националном питању, која никад није била прочитана, мада је била поднета на увид Комunistичкој партији фебруара 1921.

На Трећој земаљској конференцији КПЈ одржаној 1923, донета је Резолуција о националном питању. У њој се наводи да је уједињење Срба, Хрвата и Словенаца резултат империјалистичке политике Антанте и српске владајуће класе. Хрватска и словеначка буржоазија капитулирале су пред тим диктатом, у страху пред незадовољним радним масама града и села. Српска буржоазија највише је допринела заоштравању националних супротности. Али њен интерес је неопходно одвојити од интереса широких маса. После оснивања нове државе, она је наставила експлоатацију и пљачку народа у новопритојеним крајевима, па и на рачун хрватске и словеначке буржоазије. Један од инструмената тог централизма јесте и Видовдански устав; њиме се спроводила национална хегемонија против хрватског и словеначког народа и њихове економски развијеније буржоазије. У закључку овог документа се наводе револуционарни задаци КПЈ: 1. одстрањивање хегемоније путем права самоопредељења, неопходност да радничка класа помаже борбу сељачких маса и угњетених нација, и удружи је са борбом против капитализма; уједињење радних маса свих нација је неопходан предуслов за образовање федеративне радничко-сељачке републике у Југославији, на Балкану и у Подунављу. Посебно се одређује право отцепљења, али се истиче да такво отцепљење није увек сврсисходно. КПЈ ће се борити за најпунију локалну самоуправу унутар оваквог државног уређења. Радничко-сељачке владе у таквим републикама су једина форма владавине која ће дефинитивно решити национално питање и радни народ свих нација заштитити од националне буржоазије: „... КПЈ се разликује и у националном питању од југословенских социјалпагриота, који су интернацио-

налисти само на речима, а у ствари помажу хегемонији српске буржоазије. Као интернационална партија, КПЈ помаже борбу за самоопредељење народа против националног угњетавања. Она помаже сељачке покрете угњетаваних нација, настојећи да их одвоји од кобног утицаја буржоазије. Као интернационална партија, КПЈ помаже борбу за самоопредељење кинеза, да успостави јединствени фронт радника и сељака и борбу за национално ослобођење спојни са борбом за социјално ослобођење и радничко-сељачку републику.

Јуна 1936. године одржано је саветовање Коминтерне, о чему је руководство КПЈ информисано на састанку у Сплиту, 9. и 10. VII 1936. Пред општом опасношћу коју је представљао фашизам, пред КПЈ се поставио тежак и сложен задатак остваривања јединства југословенских народа, у условима када је владајућа буржоазија допринела стварању националне нетрпељивости, предрасуда и мање или више испољеног шовинизма.

У новембру 1940. донета је резолуција под називом „борба против великосрпске клике Цветковић—Мачек”.

У периоду када се КПЈ нашла пред изузетно деликатним и сложеним задатком настало је дело које је значајно допринело теорији и пракси разрешења националног питања КПЈ у годинама пред II светски рат, то је књига Едварда Кардеља: „Развој словеначког националног питања”, објављена 1937. године. Кардељ даје преглед развоја нације у позном феудализму и после буржоаских револуција земаља Западне и Средње Европе. Нарочиту пажњу и доста простора посветио је развоју многонационалне аустријске монархије, у чијем саставу је била Словенија до 1918. године. Он подвргава критици схватања аустромарксиста. Ренера и Бауера. Кардељ указује на значај буржоазије за развој националне свесни словеначког народа, границу историјске улоге буржоазије и значај пролетаријата као снаге која је способна да уједини националне интересе свих слојева словеначког народа.

Свест о својој националној припадности та млада буржоазија је први пут испољила у револуционарној 1848. Домалиа буржоазија била је економски слабија од страних капиталиста; Италијани и Немци држали су крупнију трговину и занате, они су били највећи закупци, преузели су феудалне топионице и развили их у капиталистичка предузећа, претежно су се бавили зеленашењем. Нестајање еснафа довело је до масовног пропадања словеначких занатлија, док је трговина била сконцентрисана у рукама немачких трговаца. Преврат у Европи 1848. донео је толике промене, да их заостало словеначко друштво није могло прихватити — и ту је корен реакционарног става словеначке буржоазије. У страху пред немачком хегемонијом, словеначка буржоазија се залаже за уједињење Словеније, али у оквиру Аустрије. Либералне вође су се повукле, опортунизам је захватио већину, нарочито после 1871. год. Једини доследни борац за пуну слободу словеначког народа остао је књижевник и политичар Фран Левстик. Словеначка буржоазија се 1918. године још суочавала са нерешеним проблемима од 1848. год. За све време постојања предратне Југославије, поједине словеначке странке су са више или мање успеха улазиле у парламент, поједини њихови представници били су чла-

нови влада, али најшири словеначки слојеви пасивно су очекивали разрешење догађаја.

Дело Едварда Кардеља „Развој словеначког националног питања” није само манифест става КПЈ у периоду њеног јачања и коначног раскида са унитаристичком концепцијом Југославије. То је целовито, продубљено дело које и данас може и треба да се чита, да би се боље схватили наши међунационални односи.

Однос КПЈ према националном питању пред устанак 1941. год. У КПЈ су се дуго задржала Сталинова схватања, која нису била довољно научно разрађена; његов концепт утицао је и на целокупни став Коминтерне, у периоду између њеног V и VII конгреса (1924—1935), када је постојала теза да је Југославија само творевина Версаљског уговора и као такву је треба разбити, издвојити Словенију, Хрватску и Македонију. Политичка подела Југославије је протумачена као доследно прихватање Лењиновог учења о праву нације на самоопредељење, укључујући и право на отцепљење. При том се заборављало да је Лењин у свом писму Шаумјану (од 6. 12. 1913) истакао: „ми смо за право одвајања (а не за одвајање свих). Аутономија је наш план уређења демократске државе. Одвајање уопште није наш план, одвајање ми никако не пропaгирамо. Уопште узевши, ми смо против одвајања”.

За коначно опредељење става КПЈ о националном питању значајан је састанак руководиоца актива КПЈ у Москви 1936, на коме су учествовали чланови ЦК који су добро познавали проблеме у вези са националним односима — Јосип Броз Тито, Едвард Кардељ и Благоје Паровић. На саветовању је заузет став о неопходности уједињења југословенских народа у борби против фашизма. Донета је одлука да се у Југославију упуте организациони секретаријат ЦК КПЈ, под руководством Јосипа Броза Тита. Одмах по доласку у земљу, организациони секретаријат је упутно проглас народима Југославије, у коме су изложени основни задаци у борби за решење југословенског питања.

У периоду непосредно после априлског рата и окупације, КПЈ је предузела низ акција и велике напоре да широким масама објасни узроке априлског слома. У свом прогласу од 15. IV 1941, ЦК КПЈ је позвао југословенске народе на борбу против окупатора, а посебно је упозорен хрватски народ да не прихвати пропаганду фашистичких елемената, којом се позива на уништење српског становништва. У току априла и маја 1941, сви покрајински комитети донели су прогласе сличне садржине. Посебан напор су уложили покрајински комитети Хрватске и БиХ, јер су у овим областима заоштрени међунационални односи већ довели до сукоба и покоља српског становништва; нарочито је било тешко стање у Босни, у којој су франковци успешно сејали лажи о томе да су Муслимани хрватске националности, како би се што више допринело расцепу између српског и муслиманског становништва. Ови напори су довели до позитивних резултата у свим покрајинама, сем у Македонији. КП Македоније прихватила је тезу о српској нацији као угњетачу македонског народа, те да је једина могућност националног ослобођења издавање Македоније из Југославије и повезивање њене КП са ЦК Бугарске радничке партије (комуниста).

У току целог рата и револуције КПЈ остаје доследно свом опредељењу. То је борба за свесно и добровољно уједињење народа у федеративну заједницу. Идеја националног самоопредељења изражена је у свим правним документима нове Југославије, од I и II заседања АВНОЈ-а до текстова устава 1946, 1963. и 1974; у преамбули ових текстова Југославија се одређује као „федеративна заједница добровољно уједињених народа“. Развитак социјалистичке Југославије значио је, између осталог, нове могућности за потврду националних особености и посебности југословенских народа.

Корени националног егоизма. — У класичној теорији појам „национализам“ је употребљаван у смислу родољубља, које би могло да се формулише као „позитивни егоизам“. То значење је данас напуштено. У модерном смислу национализам значи националну ограниченост, величање своје нације а потцењивање туђе, проповедање мишљења да је сопствена нација изнад других, носилац већих или „изузетних вредности“ и слично. Национализам редовно укључује негативски елемент — потцењивање туђих националних осећања, обезвређивање тековина других нација. У политици и државној сфери национализам се испољава као унитаризам и хегемонија, као тенденција укидања националних особености. Стога је национализам идејни израз економског интереса владајуће класе. У периоду империјализма, изразити национализам се преображава у космополитизам, за кога су националне границе само царинске зоне кроз које пролази државни капитал.

Радничка класа даје квалитативно нови карактер међународним односима, остварујући пут демократског решавања међунационалних несугласица. Пролетаријат не негира нацију и слободу националног опредељења — како су сматрали поједини писци. Он се бори за равноправност свих народа.

Национално питање има изузетан значај у свим областима друштвено-политичког живота, а његово успешно решавање у сфери економских односа довело је до остварења самосталног развоја националних привреда и њиховог повезивања. У условима савременог социјалистичког друштва, развој националних односа јесте и треба да буде усмераваан средствима комуникација и културном политиком. Комунисти су дужни да се пре свих боре за афирмацију нација против појава национализма. И у редовима СК било је случајева изражавања страха од угрожености појединих подручја, заштите посебних националних интереса и слично. Идеја социјалистичког интернационализма коју су изразили у својим делима Маркс и Енгелс, а посебно Лењин, у суштини изражава потребу да се свако окрене сопственом подручју и ту разрешава остатке старих националних предрасуда.

Прави хуманизам нема везе са национализмом, јер подразумева поштовање националних права човека и суверенитета народа. Данас националне границе постају управо толико непотребне колико и границе између феудалних провинција некада.

Le régime matrimoniale légal dans les législations contemporaines, 2e édition entièrement renouvelée et dirigé par Jean Patarin et Imre Zajtay, Editions A. Pedone, Paris, 1974, p. 774. (Travaux et recherches de l'Institut de Droit comparé, XXXIV).

Прво издање ове књиге (*Le régime matrimoniale légal dans les législations contemporaines, Travaux et recherches de l'Institut de Droit comparé de l'Université de Paris, XIII, Paris, 1957*) објављено је после проведене анкете о законском брачном имовинском режиму у савременим законодавствима у години 1955, у организацији Института за упоредно право Париског универзитета, у редакцији Rouast-a, Herzog-a и Zajtay-a са предговором L. Julliot de la Morandière-a и компаративним уводом A. Rouast-a, уз сарадњу најпознатијих стручњака из темеља чија је законодавство из ове области изложено. На основу изложених различитих законских брачних имовинских режима A. Роуаст је у уводу указао на три чиниоца који су утицали да законодавци различитих земаља уреде брачни имовински режим. То су, прво, економски и друштвени преображаји савременог света, нарочито промењена улога жене у друштву, идеја једнакости супруга и, треће, интерпенетрирање традиционалних брачних имовинских режима.

После објављивања првог издања ове књиге дошло је у многим земљама до промена законског брачног имовинског режима. Тако је, на пример, дошло до значајнијих промена у уређењу и овог питања у Савезној Републици Немачкој. Немачки грађански законик од 1900, који је уређивао брачни имовински режим, био је отворено против равноправности супруга. Овај законик је измењен Законом од 18. VI 1957. о једнакости мушкарца (мужа) и жене (познати *Gleichberechtigungsgesetz*, који је ступио на снагу 1. VII 1958). И у многим другим земљама дошло је такође до промена у регулисању брачног имовинског режима. Због тога је о овом проблему спроведена нова анкета, чији су резултати објављени у *Revue internationale de droit comparé* (1965, pp. 585—732 — *«L'évolution récente du régime matrimonial légal dans les législations contemporaines, ne enquête de l'Institut de droit comparé de l'Université de Paris»*). Убрзо по овом објављивању донети су нови закони којима је измењен брачни имовински режим, пре свега у Француској, а такође у Квебеку, Израелу, Пољској (о овоме: Zajtay, *«Lois nouvelles en matière de mariage, famille et régimes matrimoniaux»*, *Revue internationale de droit comparé*, 1966, pp. 59—92).

На основу нове анкете, која је отпочела 1971, припремљено је ово ново, друго издање ове значајне публикације. После изванредног компаративног увода професора J. Patarin-a и I. Zajtay-a дати су национални извештаји о законском брачном имовинском режиму за следеће земље (заградама наводимо имена аутора ових извештаја): Африку Црну и Мадагаскар (Annie Rouhette, професор Правног факултета у Клермон-Ферану), Јужну Африку (H. J. Swart, професор Правног факултета Универзи-

тета у Кептауну), Савезне Републике Немачке (*dr Dietrich Bernstorff*, Хамбург), Немачка Демократска Република (професор *dr Anita Grandke* и доцент *dr Klauspeter Orth*, Берлин), Енглеска (*L. Neville Brown*, декан Правног факултета Универзитета у Бирмингему), Аргентина (*Julio J. Lopez Del Carril*, проф. Факултета правних и друштвених наука Универзитета у Буенос Аиресу), Аустралија (*R. S. Watson*, Сиднеј), Аустрија (*dr Wolfgang-Rudiger Meil*, Беч), Белија (*Claude Renard* и *Paul Graulich*, проф. Правног факултета у Лијежу), Бразил (*Annina Alcantara de Carvalho*, адвокат, Сао Паоло), Бугарска (*А. Попов*, професор, Институт за правне науке Бугарске академије наука, Софија), Канада: провинције *Common Law* (*J. A. Clarence Smith*, професор Правног факултета у Отави), Кина *Tsien-če-hao*, истраживач у Националном центру за научна истраживања у Паризу) Данска (*Bernhard Gomard*, професор Правног факултета у Копенхагену), Шкотска (*Alexander E. Anton*, *Scottish Law Commission*), Ирска (*E. Y. Exshaw*, *Barister-at-Law*, *Dublin*), Шпанија (*Ramon Badeness Gasset*, професор универзитета у Барселони), Сједињене Америчке Државе — државе *Common Law* (*dr Doris Jonas Freed* и проф. *H. Foster*, Њу-јорк), САД Луизијана (*Katherine Brash Jeter* у сарадњи са *John H. Trocker*), Финска (*Berndt Godenhjelm* и *Heikki Jokela*, професори универзитета у Хелсинки-у), Француска (*Jean Patarin*, професор Универзитета права, економије и друштвених наука у Паризу), Грчка (*Apostolos Bournias*, адвокат у Атини), Мађарска (*Emilia Weiss*, професор универзитета, Будимпешта), Северна Ирска (*Brian W. Harvey*, професор Правног факултета, Бирмингем), Ислам (*André Colomer*, професор Факултета правних и економских наука, Монпеле), Израел (*dr Ernst Livnen*, Јерусалим), Јапан (*Yoko Fukuchi*, професор Правног факултета, Кобе), Мексико (*Ignacio Galindo Garfias*, професор Правног факултета, у сарадњи са *Raulom Nosedal*-ом), Норвешка (*Hans Chr. Bionness*, Осло), Холандија (*K. Wiersta*, професор универзитета, Лаја), Пољска (*Jan Viniarz*, професор универзитета, Торун), Румунија (*Trajan Ionesco*, професор Правног факултета, Букурешт), Шведска (*Henrik Hessler* и *Sten Hillert*, професори Правног факултета, Упсала), Швајцарска (*Jacques-Michel Grossen*, професор Факултета правних и економских наука, Ножштат), Чехословачка (*Antonin Kanda* и *Viktor Knapp*, професори Карловог универзитета, Праг), Турска (*dr Berin Dogan*, асистент Правног факултета у Истанбулу), СССР (*Michel Fridieff*, доктор права и *Chantal Kourilsky*), Уругвај (*Eduardo Vaz Ferreira*, титуларни професор Факултета правних и друштвених наука, Монтевидео), Венецуела (*Gert Kummerow*, титуларни професор Правног факултета Централног универзитета Венецуеле, Каракас) и Југославија (др Ана Прокоп, професор Правног факултета, Загреб и др Б. Т. Благојевић, професор Правног факултета, Београд). Извештај о брачном имовинском режиму Југославије дат је на основу одредаба Основног закона о браку и одредаба закона о имовинским односима брачних другова социјалистичких република. Законски брачни имовински режим по југословенском праву приказала је изванредно брижљиво и потпуно пок. проф. др Ана Прокоп, с тим што је њен извештај о стању овог проблема после уставне реформе од 1971. године допунио проф. др Борислав Т. Благојевић, директор Института за упоредно право у Београду.

Нема сумње да је припремање и издавање једне овакве књиге морало наићи на озбиљне тешкоће. Требало је најпре, користећи ранија искуства и начин рада, спровести анкету по једном доста обухватном упитнику, потом извршити анализу прикупљених података различитих позитивних законодавстава, да би, најзад, у једном сажетом али исцрпном и обухватном компаративном уводу биле дате главне линије развоја законодавстава о законском брачном имовинском режиму. Успешно обављање овог посла несумњиво је много допринео изванредно добро састављени упитник, а исто тако и брижљиво састављени исцрпни извештаји најбољих стручњака анкетираних земаља. Сам компаративни увод, водећи рачуна о подацима из извештаја, сажето и изванредно једноставно изло-

жио је резултате анкете и развој овог проблема у савременом друштву. Може се закључити да се он све више креће од чисто цивилистичког схватања ка социјалном схватању. Јасно се истиче напредак у правцу све већег осигурања независности жене, равноправности супруга у браку и учешћу жене у управљању имовином стеченом током брака. Наравно ова еволуција није иста у свим земљама, али је ова тежња све израженија у савременим законодавствима.

На крају треба рећи да ова књига представља драгоцен приручник сваком правнику који жели да се сигурно и потпуно обавести о стању проблема брачног имовинског режима у савременом свету.

др Војислав Бакић

Jerzy Sztucki: IUS COGENS AND THE VIENNA CONVENTION ON THE LAW OF TREATIES, A CRITICAL APPRAISAL, Springer-Verlag, Wien, New York, 1974; p. XI + 194.

Увођење концепта *jus cogens*-а у Бечку конвенцију о уговорном праву од 1969. поздрављено је као одлучујући корак на путу успостављења једног истинског и хармоничног међународноправног поретка. Истакнуто је да само постојање међународне заједнице — мада недовољно чврсте као правне заједнице — није спојиво са идејама апсолутне суверености или потпуне слободе деловања њених субјеката. У том смислу норме *juris cogentis* појављују се, дакле, као општи облик ограничења те слободе одн. као правни вид установљења минималног и нужног стандарда понашања у међународној заједници.

Нису изостала ни супротна мишљења. Приговори концепту *jus cogens*-а се, грубо узевши, могу поделити у две групе. По једнима, међународно право није достигло степен развоја који би оправдавао увођење норми неподложних дерогацији од стране појединих држава у њиховим међусобним односима. По другима, правилу *jus cogens*-а у Бечкој конвенцији недостаје прецизност или дефиниција нужна за његов универзални прихват.

Студија Ј. Штукког (J. Sztuckog), једно од првих и ретких систематских радова у тој области, која методом критичке анализе покушава да осветли недоследности и тамне стране уговорног концепта *jus cogens*-а, спада у другу групу.

У првом делу студије разматра се питање да ли концепт перемпторних норми општег међународног права представља кодификацију или прогресивни развој постојећег међународног права.

Анализирајући праксу држава и јуриспруденцију међународних судова аутор долази до закључка да не постоји очигледан доказ примене перемпторних норми у пракси међународних односа. Наиме, „не постоји јасна пресуда међународног суда која би квалификовала уговор ништавим са разлога недовољности његовог објекта”. »*Obiter dicta*» садржана у пресудама и извојеним мишљењима имају опште значење и усредсређена су на специфичне случајеве. Ни у једном од десетак познатих примера није директно расправљано питање сагласности уговора са коген-тним нормом одн. питање перемпторног карактера норме. Тако, на пример, у спору између Ел Салвадора и Никарагве (*Bryan-Chamorro Treaty*), затим у *Austro-German Customs Regime* и у случају *Oscar-Chinn* расправљано је питање сагласности уговора са раније преузетим обавезама. У случају *Wimbledon* расправљано је питање права трећих држава, „које је различито од питања перемпторних норми”.

Стога је, по мишљењу аутора, нужно избегавати екстензивну и далекосежно тумачење тих *obiter dicta*.

Указивање на *jus cogens* у издвојеним мишљењима пре спадају у доктрину међународног права него у праксу, „пошто немају утицаја на међудржавне обавезе”.

Штутци истиче да се сви познати случајеви признања извесних норми као везујућих независно од односних уговорних обавеза, као и „сви познати случајеви избегавања или поништења уговора тичу, у ствари, других проблема а не категорије *jus cogens*, и могу бити објашњени без икакве потребе прибегавања концепту перемпторних норми, осим ако се пође од предубеђења да перемпторне норме треба да буду изнађене и достигнуте по сваку цену”.

Дакле, у светлу међународне праксе концепт међународног *jus cogens*-а представља прогресивни развој позитивног међународног права.

У другом, централном делу, аутор разматра уговорни концепт перемпторних норми одн. значење и домаћај чланова 53. и 64. Бечке конвенције.

У односу на елементе појма когентне норме истиче се да одређење по коме су те норме прихваћене и признате, у својству императивне норме, од стране међународне заједнице држава као целине, захтева додатне коментаре. Наиме, по мишљењу аутора, истакнутим захтевом за признање међународне заједнице држава као целине, Конвенција је усвојила консенсуални концепт перемпторних норми. Питање „консенсуалне хијерархије консенсуалних норми” јесте, по Штутцком, врло сложено, будући да виши хијерархијски карактер не значи аутоматски признање перемпторног карактера норме. „Чл. 103. Повеље УН, који утврђује супериоран карактер обавеза из Повеље, али који у исто време не предвиђа ништавост супротних му уговора, је само један — најважнији — пример таквих норми”.

Што се тиче самог термина »*jus cogens*«, аутор налази да је неадекватан. Наиме, концепт и појам *jus cogens*-а стари су колико и само римско право али сам термин се појавио тек у XIX веку у радовима пандектиста. У унутрашњим правним системима тим термином се означавају норме које се не могу дерогирати без обзира на вољу уговарача. Дакле, термин *jus cogens* означава „врло специфичну категорију норми чији квалитет не зависи од тога да ли су као такве признате од стране будућих уговарача, као што је то случај са уговорним концептом перемпторних норми”.

У односу на елеменат универзалности, који лежи у самој основи концепта, Штутци истиче слабост решења прихваћеног у Бечкој конвенцији. Наиме, ако се узме у обзир да ће, у моменту ступања на снагу, Конвенцији приступити свега 1/4 држава света, и да се тај број вероватно неће у скорој будућности много повећати, „излази да је Конвенција створила, у ствари, партикуларно право које уводи категорију перемпторних норми општег међународног права”. Чак и уколико се прихвати могућност да ће концепт *trasti temporis* стећи универзалност или квазиуниверзалност „универзално прихватање посебне норме у њеном перемпторном својству остаје још увек отворено питање”.

Конструисање *jus cogens*-а *superveniens*-а изгледа практично немогуће. „Под претпоставком да постоји перемпторна норма општег међународног права, свака пракса држава супротна тој норми била би илегална”. Дакле, и обичајноправно правило и уговор закључен са циљем дерогације постојеће императивне норме би био ништав. Супротно решење би водило „ка прихватању тезе *ex iniuria jus non oritur*”.

Дискусија на Бечкој конференцији је показала да постоји широко несагањање у погледу одређивања специфичног садржаја норми *jus cogens*. То је, по мишљењу аутора, основни разлог зашто у Бечкој конвенцији назначење когентних норми није изведено ни лимитативно ни *exempli causa*. Јер, док је „12 делегација изричито тврдило да примери перемпторних норми не треба да буду дати у тексту Конвенције, само је делегација В. Британије у том часу инсистирала на укључењу примера у текст”.

Са друге стране, само „26 делегација од 41 које су изричито подржале наведени члан (чл. 53. — М. К.) и од укупног броја од 66 делегација које су учествовале у дискусији у Пленарном комитету и пленарним састанцима, сматрале су за потребно да дају примере норми које су, по њиховом мишљењу, перемпторне норме општег међународног права”

По Штуцком, „све те околности могу такође бити упозорење на злочиност учествовању мање-више слободне употребе категорије *jus cogens*, зависно од текућих тактичких потреба”.

Препуштајући пракси држава и јуриспруденцији међународних судова одређење материјалног садржаја *jus cogens*-а „Комисија за међународно право УН је приписала тим поступцима законодавни карактер”. Суд је, наиме, по чл. 66(а) Конвенције позван да успостави садржину права, уместо да га примењује. На тај начин, чл. 66(а) Конвенције појављује се као дерогативан у односу на чл. 38, пар. 1, и чл. 59. Статута Међународног суда правде. Неприхватањем овог става доприноси посебно околност да се „Статут Међународног суда правде може сматрати неподобним ефективној дерогацији од стране појединих уговорница”.

Чл. 44. Бечке конвенције изричито је искључена могућност деливости одредби у случају сукоба уговора са перемпторном нормом општег међународног права.

Без обзира на основни карактер правила садржаног у чл. 53, аутор забрану деливости сматра неподесном. Наиме, „могући сукоб уговорне одредбе са претпостављеном перемпторном нормом није разазна болест подобна ширењу са једног члана уговора на други”. Са друге стране, уговори „се нужно не баве само једним предметом”. То значи могућност постојања ситуација у којима су поједине одредбе уговора независне од других те да могу задржати своје значење чак и ако су одвојене од остатка уговора. Дакле, „решење предвиђено у чл. 44, пар. 5. појављује се као диктирано пре емоцијама него логиком”.

Штуцки истиче да Бечка конвенција, увођењем концепта перемпторних норми, „није успела да реши проблем незаконитих уговора” те да је створила велик број „недоследности, стављајући знак питања изнад скоро сваког аспекта уговорног концепта перемпторних норми”. Слабости концепта вуку корен још из специјалних извештаја Х. Лаутерпахта (H. Lauterpachta), Г. Фицмориса (G. Fitzmaurice-a) и Х. Валдока (H. Waldocka) који су питање незаконитости уговора разматрали првенствено као „ствар академске перфекције и потпуности њихових напрта — формална нужност или нужна формалност”. Сличан је случај са скоро свим члановима који се тичу неважности уговора чија је „практична вредност и примењивост прилично ограничена, али за које се сматрало да требају бити укључени у систематску представу уговорног права”.

Различито поимање функције и садржаја перемпторних норми протекло се и на рад Бечке конференције. „Многе делегације... су биле потпуно свесне рањивости концепта *jus cogens*-а и свих ризика које носи по стабилност уговора” али су се надале да ће ту ситуацију превладати бољим процедуралним обезбеђењима.

Друга група држава је, по мишљењу аутора, подржала концепт видећи у њему погодан средство политичке борбе.

На крају, значајан извор прећутног прихватања концепта, Штуцки види у околности да је извесан број држава придавао читавом problemu „мали практичан значај”.

Конвенција, дакле, није успела да проблем ништавости постави на чврсте правне основе: „декларација о неважности уговора је, у ствари, зависна од односа снага приликом истажања и примене извесног гледишта о неспојивости тог уговора са перемпторном нормом иначе контраверзног и неизвесног садржаја”.

Са изнетих разлога, постојећи уговорни концепт перемпторних норми општег међународног права, по мишљењу аутора, омогућује злоупотребе и угрожавање стабилности уговорних односа у мери која није прихватљива.

У коначном осврту може се истаћи да студија Ј. Штупцког заслужује похвале као први систематски покушај анализе карактера и домаћаја одредби Бечке конвенције о перемпторним нормама општег међународног права. Одликује се лудичним запажањима и указивањима на недостатке и недоречености текста чланова 53. и 64. Конвенције.

Са друге стране, не може се пренебрећи чињеница да та критичност често прелази у неумерени и неоправдани критицизам. Аутор не даје никаква позитивна рецења, задовољавајући се лаконском примедбом да ни „највећи ауторитети међународног права током многих година нису успели да остваре consensus“ о овом базичном питању савременог међународноправног поретка.

Огромна већина са којом је концепт *jus cogens*-а прихваћен на Бечкој конференцији (87:8 уз 12 уздржаних), говори у прилог схватању да норме *juris cogens* одговарају суштинским интересима међународне заједнице и сазнању да понашање држава на међународном плану не може бити ствар слободне сцене и нахођења. У својој основи перемпторне норме означавају покушај стварања општеобавезних стандарда понашања и подређивања интереса појединих држава интересима међународне заједнице и правног поретка.

Евентуалне недоследности и празнине (које ће се свакако решити у позитивној пракси) далеко су превазиђене dobrим странама концепта и њихов корен треба тражити првенствено у сукобу политичких интереса учесника Бечке конференције.

Mr. Миленко Крећа

Georg Schwarzenberger: ECONOMIC WORLD ORDER? A BASIC PROBLEM OF INTERNATIONAL ECONOMIC LAW, Manchester University Press, Oceana Publications inc., 1970, p. 158+XII.

Књига проф. Шварценбергера (Schwarzenbergera) »Economic World Order?« има за предмет утврђивање односа између међународног економског права, као посебне гране међународног јавног права, и категорије правног поретка одн. изналажење одговора на питање постоје ли у оквиру тог поретка перемпторне норме општег међународног права (*jus cogens*) у смислу правних правила и принципа која су обавезна независно од воље странака.

Примењени методски приступ је троврстан:

— индуктиван — будући да се одговарајућа „правила међународног права одређују указивањем на хијерархију законодавних поступака утврђених чл. 38. Статута Међународног суда правде“;

— интердисциплинаран — са нагласком на релевантност дисциплине међународних односа;

— релативистички — у смислу да су предлози *de lege ferenda* подвргнути „иманентним формама критике карактеристичним... за међународно законодавство“.

У одговору на питање: постоји ли један ефективан светски поредак? — проф. Шварценбергер полази од поставке да међународно економско право, у многим својим аспектима, стоји „прилично удаљено од светске политике моћи, у поређењу са осталим грамама међународног права“. Ипак, аутор допушта „примат политике над економијом“, из чега следи неизбежно закључак да „ниједан међународни правни поредак на економском пољу не може превладати политички поредак који га условљава“.

Аутор се, при разматрању питања постојања система норми релевантних у међународним економским односима, креће у својим познатим

категоријама поретка (order) и квази-поретка (quasi-order) као институтима својственим неорганизованом и организованом међународном друштву одн. заједници. У потоњем, термин „међународни економски поредак” и „економски светски поредак” могу бити примењени и у другом значењу: као синоними консенсуалних међународних правних поредака или *jus cogens-a*. У ужем смислу, то су „општеобавезна правила понашања која не могу бити модификована или укинута споразумима уговорних страна *inter se*”.

У периоду до 1914. који је у светлу истакнуте поделе, *de facto* поредак *par excellence*, одлучујуће место има *Rex Britannica*, чији основ лежи у комбинованој моћи Лондонског City-a и британске морнарице, употпуњене нагло повећаним утицајем САД у западној хемисфери и снагом „мултинационалних агломерација попут Отоманске, Руске и Аустро-Угарске империје”.

У оквиру овог поретка наметнута су извесна правила понашања која су примењивана под претњом оружаних санкција (пример Венеције из 1902). На монетарном плану златни стандард представља допунски *de facto* поредак. „Док је почивао на паралелном законодавству земаља које су му приступиле, он је на међународном плану представљао само *de facto* стандард”.

У намери превазилажења слабости и недовољне изграђености *de facto* поредака, јављају се, по ауторовом мишљењу, псеудопореди као скуп идеолошких и утопијских представа.

На неправном плану псеудопоредак се, у периоду до 1914, испољава помоћу доктрине и праксе *laissez-faire-a*, а на правно-нормативном, у виду учења о међународном економском *jus cogens-u*.

Шампиони либералистичких теорија, сматрајући доктрину *laissez faire-a* апсолутном и очигледном, нису узели у обзир чињеницу да „највише вредности либералне економије могу бити неуважаване од стране економских система заснованих на различитој хијерархији вредности”.

По схватању проф. Шварценберга, не постоји никакав доказ постојања норми *jus cogens-a* у обичајном праву неорганизованог међународног друштва.

Забрана закључења међународних уговора о пиратерији и трговини робљем нема свој основ у „вишем праву” (*higher law*) већ у правилима обичајног права која регулишу сукоб уговорних одредби. Уколико су нове државе „признате под претпоставком да је принцип забране пиратерије и ropства постао део међународног обичајног права, нису правила *jus cogens-a* та која их спречавају да чине супротно”. То је резултат „међудејства правила међународног обичајног права о признању и добре вере”. Смисао претпостављеног когентног карактера забране пиратства и трговине робљем исцрпљује се у чињеници да такви уговори не могу наметати обавезе трећим државама и њиховим субјектима.

Под окриљем Друштва народа могу се регистровати 6 покушаја стварања потенцијалног међународног *jus cogens-a* на принципу *consensus-a*. То су: конвенције о ropству, трговини женама и децом у неморалне сврхе, циркулацији опсцених публикација, недопуштеној производњи и промету опасних дрога, спречавању фалсификовања новца и контроли трговине оружјем. Проф. Шварценбергер изражава сумњу у погледу когентности норми садржаних у наведеним конвенцијама, будући да је уговорницама било допуштено да искључе своје обавезе у односу на одређена подручја, истакну разноврсне резерве, те откажу уговоре по свом нахођењу. Штавише, било им је дозвољено да споразумима *inter se* „модификују или укидају своје обавезе из мултилатералних уговора”.

Другим речима, правила међународног економског права била су „сувише ограничена и фрагментарна да би конституисала међународни економски поредак у пуном смислу речи”.

Са друге стране, Пакт Друштва народа је у чл. 16, пар. 1. садржавао одредбу по којој се чланице Друштва, у случају да један члан Дру-

штва прибегне рату супротно обавезама из чланова 12, 13 и 15., „обавезују да одмах прекину са њим све трговачке и финансијске везе, да забране све односе између својих држављана и држављана земље која је раскинула Пакт и да обуставе све финансијске, трговачке или личне везе између држављана те земље и држављана сваке друге државе, члана Друштва или не”.

Показало се, међутим, да је та одредба третирана не као обавеза већ као дискреционо или, чак, опционо овлашћење чланице. На тај начин економске санкције од стране Друштва народа нису успеле да осигурају остале чланице од агресивних поступака. Искуство италијанско-етиопског рата показује, са свом драматичношћу, „примат политике над економијом у свакој међународној средини”.

Разматрајући проблем светског економског поретка након 1945, проф. Шварценбергер истиче да, у квантитативном смислу, Повеља чини велики корак напред на путу изградње међународног економског поретка. Наиме, она читава два поглавља и 18 чланова посвећује међународној економској и социјалној сарадњи и координирајућој функцији Економско-социјалног савета.

У преамбули Повеље, успостављање социјалног прогреса и бољег начина живота у већој слободи је постављено као један од четири главна циља УН.

Са друге стране, чл. 55. је крајњи циљ економске и социјалне кооперације, одређен у виду мирних и пријатељских односа међу народима, заснованим на принципима једнакости држава и самоопредељењу народа.

У покушају изналажења „доказа о поступцима стварања обавезних правних правила или економског *jus cogens-a*” на скоро универзалном нивоу УН, аутор се усредсређује на проблем правне ваљаности резолуција Генералне скупштине одн. Економско-социјалног савета. Необавезан карактер резолуција Генералне скупштине *a fortiori* важи за резолуције економско-социјалног савета.

То не значи, међутим да резолуције ових органа одн. тврђе садржане у њима не могу, посредством установа попут *estoppel-a*, примити карактер *jus cogens-a*, поготово ако изражавају постојеће међународно право.

Но постојеће стање, по мишљењу аутора, не даје повода претераном оптимизму. Универзална Декларација о правима човека, Бечка конвенција о конзуларним односима од 1963, те Резолуција о Сталном суверенитету над природним ресурсима од 1962. својом недореченошћу и нејасноћом тешко могу претендовати на квалитет перемпоторних норми општег међународног права.

Дакле, „обичајном међународном економском праву на глобалном нивоу недостају било каква правила *jus cogens-a*”. Посматрано *de lege ferenda* мултилатерални уговори се појављују, под условом појачања њихове ефикасности приступањем нових уговорница, као најпогоднији облик одн. нуклеус светског економског поретка.

По мишљењу аутора, политичке супротности и сукоб интереса великих сила у савету безбедности, онемогућиле су оживотворење економских санкција предвиђених Повељом УН. Тај моменат, у доброј мери, по мишљењу проф. Шварценбергера, своди напредак Повеље УН у односу на Пакт Друштва народа, на квантитативну димензију.

Књига проф. Шварценбергера, и поред неких ставова који се по нашем мишљењу не могу прихватити (примарност политичког у односу на економски моменат, те тврдња да су неразвијене земље универзалном Декларацијом о правима човека изричито овлашћене на дискриминацију према недржављанима и сл.), представља, поготово у савременим условима борбе за праведнији економски поредак, значајан продор у области чија је важност ван сваке сумње.

МАЈУШНОСТ И ВЕЛИЧИНА ЈЕДНЕ КРИТИКЕ

Одговор на приказ књиге др Врлета Круљ — Новац и новчане обавезе у унутрашњем и међународном праву¹.

Реч је о критици коју је у овом часопису (број 1—2/1975) објавио проф. *Vjekoslav Meichsner* на моју књигу: „Новац и новчане обавезе у унутрашњем и међународном праву“ (Београд, 1973).

У ствари критика проф. *Meichsnera* је била готово искључиво усмерена на први — уводни део моје књиге који носи наслов „Правно дефинисање новца“ и који обухвата свега 43 странице од укупно 241 странице колико их садржи цела књига, док примедба на њене остале далеко важније делове⁽¹⁾, као што ћемо видети, или уопште нема или су по својем обиму и садржини безначајне.

С обзиром на ту чињеницу и пошто проф. *Meichsner* није сматрао за потребно, као што је уобичајено, да изложи укратко садржину првог дела моје књиге који је био предмет његове критике, присиљен сам да то учиним ја, како би читалац могао да схвати о каквим је примедбама.

I

1) Први део моје књиге под насловом „Правно дефинисање новца“ садржи три главе: Основне особине и функције новца (I); Релевантна економска и монетарна дата за правно дефинисање новца (II)) и Новац као правни феномен (III).

У првој глави је изложено како се основне економске функције (општа мера вредности, прометно средство, конзервација (резервоар вредности) новца изражавају на правном плану (инструменти вредновања, законско средство плаћања, предмет својине (стварних права); у другој глави се расправља о „новчаној јединици мере“ и излаже како се та јединица преобразила од тежишне јединице мере у имажинарну (идеалну), што је претходило установљењу модерних новчаних система који су се оформили током 18. и 19. века у процесу развоја и стабилизације капиталистичког друштва (златно важење, важење златних полуга, важење златних девиза) и, затим, износи како и зашто су ти системи еволуирали у правцу усвајања папирног — неконвертибилног новца да би се на крају изложило какав је статус валуте земаља — чланица Међународног монетарног фонда и валута новчаних система источноевропских социјалистичких земаља (фиктивни платни паритет); у трећој глави је реч о „Новцу као правном феномену“. Ту су, најпре, изложене и критички размотрене: металистичка доктрина, државна (номиналистичка) теорија новца и психо-социолошка концепција и, затим, учињен покушај правног дефинисања новца у савременом друштву на бази његове анализе као „атрибута суверене власти“, као „ствари *sui generis*“ и као „куповне и платежне моћи“.

На основи те анализе је дефинисан новац као „материјални предмет (телесна покретна ствар) чија супстанца може, али не мора имати, сопствену вредност, на којем је означена новчана (рачунска) јединица, у којој ће се изражавати вредност (цена) роба и услуга, који, био сам по себи или јемством друштва организованог у форми државе има извесну неодређену (варијабилну) и неиздиференцирану куповну моћ — материјални предмет који по одлуци врховне (суверене) власти (*de iure* или *de facto*) има да служи као опште прометно средство на територији где се врши та врховна власт“. То би, у најкраћим цртама, била садр-

(1) То су: Начело монетарног номинализма (II); Антиноминализам — валоризам (III); Девизна ограничења и међународно приватно право (IV) и међународне новчане обавезе и плаћања (V).

жина првог дела књиге на који су биле усмерене „отровне“ стреле критике проф. *Meichsnera*.

А. Проф. *Meichsner*, у вези са мојом горњом правном дефиницијом новца каже „да се она у основи слаже са дефиницијом Ф. А. Ман (*F. A. Mann*-а)“ (стр. 223 приказа (што се не може узети као тачно), ⁽²⁾ али да „неки закључци“ које ја одатле извлачим „нису тачни“.

Тако, према проф. *Meichsneru*, на самом новцу не мора да буде, као што ја тврдим, „означена новчана (рачунска) јединица у којој ће се израчунавати вредност (цена) роба и услуга јер, каже проф. Меисхнер, „тада *sovereign* (златна фунта) не би био новац већ златна полуга“ (стр. 223 приказа). Ова примедба проф. *Meichsnera* се не може прихватити. Сви аутори који се баве монетарним правом узимају *савремене* новчане системе за новчану (рачунску, идеалну) јединицу, (на пример Ман Нусбаум (*Nussbaum*), Карбоније (*Carbonnier*) и др.). То је и само по себи разумљиво јер се у савременом свету не може ни замислити новчани инструмент (новчаница или ковани новац) на коме не би била означена одређена новчана јединица (долар, динар, франак) земље која га је издала. Без такве ознаке он не би могао да испуњава улогу која му је у промету намењена. Ово гледишта заступа и проф. Ман када каже да „својство новца има покретна ствар која је деноминирана у односу на једну рачунску јединицу“. Треба с овим у вези истаћи да проф. Карбоније у *правном* одређивању новца ставља тежиште управо на ову „идеалну јединицу“ када каже: „Оно што некој ствари (металном комаду или папирном новцу) даје правни карактер новца, јесте чињеница да се прима у плаћању не за оно што она материјално представља него као еквивалент, део или умножак једне идеалне јединице. Ова идеална јединица је основа монетарног система“.⁽³⁾

Б. Даље ми проф. *Meichsner* замера што сам у дефиницију новца унео елемент платежне моћи рекавши да новац „мора имати у називу означену платежну моћ“, те, у вези с тим каже да „ни на једном новцу није у називу означена платежна моћ“. Мора да је овде у питању забунa или термиолошко неслагање. Ја сматрам да се платежна моћ новца изражава у броју новчаних јединица које он представља и то мора бити на сваком новчаном инструменту означено. Једна новчаница од 500 динара има управо толику платежну моћ, а то значи да ће се том и таквом новчаницом моћи исплатити дуг од 500 динара. То је сасвим јасно и неспорно. Оно што није и не може бити означено на новчаном инструменту то је његова куповна моћ, и вероватно је проф. *Meichsner* на то мислио када је рекао да „ни на једном новцу није у називу означена платежна моћ.“ И ова примедба проф. *Meichsnera* је дакле неоснована.

Ц. Проф. *Meichsner* сматра „да има новца с правног гледишта који није законско средство плаћања“, те би моје гледиште о новцу „у правном смислу“ и због тога било мањкаво, што сам у извођењу закључака из дефиниције новца рекао да новца у правном смислу нема „ако не врши функцију законског средства плаћања“ (стр. 43 моје књиге). Проф. *Meichsner*, у вези с тим наводи да „има новца, с правног гледишта који није законско средство плаћања а којим се могу правноваљано измиривати новчане обавезе. За такав се новац вели да им фидуцијарни течај. И данас важи — каже проф. *Meichsner* изрека *„all legal tender is money, but not all money is legal tender“* па се, у вези са тим, а у прилог свог тврђења позива на Ман-а и Каро (*Carreau*-а) (стр. 232 приказа).

(2) „Својство новца, са гледишта права, треба приписати свим покретним стварима — каже Ман — које су, издате по правном овлашћењу и деноминирани у односу на једну рачунску јединицу, намењене да служе као опште средство размене у држави где су издате“. *F. A. Mann, The Legal Aspect of Money*, ed. III, 1971, стр. 9.

(3) *J. Carbonnier: Théorie des obligations*, 1963, стр. 17; у истом смислу *v. Mann*, *инт. дело*, стр. 24.

Мислим да проф. *Meichsner* греши када сматра да новца, у правном смислу може бити и онда када нека ствар, која у промету служи као средство размене „не врши функцију законског средства плаћања” тј. не може бити наметнута у испуњењу (плаћању) сваке новчане обавезе (дуга), без обзира на основ њеног настанка (куповина, зајам итд.). Многи аутори истичу управо овај елемент као једну од битних карактеристика правних функција новца, сматрајући правну обавезу повериоца да прими на име плаћања суму (збир) одређених новчаних инструмената битним састојком новца „у правном смислу” (нпр. Р. Саватије (*R. Savatier*), ⁽⁴⁾ Ј. Карбоније (*Carbonnier*), ⁽⁵⁾ Е. Жам (*E. James*). Тако овај последњи аутор, проф. Е. Жам ⁽⁶⁾ дефинише новац као „сваки ликвидни авоар (*avoir liquide*) који је законом или само обичајем добио привилегију да може бити наметнут (*imposé*) (подвукао В. К.) у плаћању сваке куповине или сваког дуга”. ⁽⁷⁾

Каква је, у ствари, правна природа фидуцијарног новца о којем говори проф. *Meichsner* у доказ свог схватања? Шта тај „новац” правно представља? Првобитно, то су биле признанице или потврде о депонованом злату у банци (*certificats de dépôt*). Банка је њима потврђивала да је примила у депозит извесан износ металног новца. Те признанице су циркулисале у промету, јер је прималац знао да може у сваком тренутку презентирати банци ту потврду и за њу добити метални еквивалент испи-сан на признаници. Сасвим је јасно да су овде само златни новци и у економском и у правном погледу, а не и признанице — потврде о депонованом новцу. Касније (у 18, а нарочито у 19. веку) банке су почеле да издају новчанице без примања у депозит металног новца. Ове банкноте су биле пуштене у оптицај и пролазиле су у промету јер су њихови имаоци могли у сваком моменту да их замене за злато. Њихов оптицај није почивао на правној дужности да буду примљене на име плаћања, него на поверењу публице. Отуда им и назив „фидуцијарни новац” (*Fiducia* = поверење). Правно оне су представљале само тражбину према банци која их је издала на одређену количину металног новца и ништа више. То је била тражбина по виђењу и на доносиоца. Оне су, такође, могле бити, и примане су у промету, ако је са тиме био сагласан поверилац, на место стварног новца и, ако је то био случај, плаћање се вршило преносом све тражбине од дужника на повериоца. Али поверилац није био у правној обавези да уместо правог (металног) новца прими на име плаћања банкноте. Он је могао то да одбије без икаквих штетних последица по себе. *Новац* и у економском и у правном смислу је остао метални (златни) новац.

Тек када је новчаница — банкнота признато својство законског средства плаћања, када је она добила „законски течај” мења се квалитативно њен правни статус: од потраживања према банци она постаје новац у правном смислу који може бити, као такав, наметнут у плаћању; поверилац је дужан да га прими, а ако би одбио трпеће штетне правне последице које из тога произлазе (доцња итд.). Сам дужник ће, пак, моћи да се ослободи обавезе полагањем дугованог износа код суда. Оваква је правна ситуација повериоца и дужника независно да ли је новчаница — банкнота конвертибилна у злато или није: у оба случаја је она, са гледишта права, новац. Како то да проф. *Meichsner* нису јасне ове просте и једноставне ствари?!

(4) *La théorie der obligations*, (1974) стр. 106. и сл.

(5) Цит. дело стр. 22 и сл.

(6) В. *Encyclopedia universalis*, вол. XI под „Monnaie” стр. 268. Dr Eisner, В. такође сматра да се „новчанице и банкноте” могу сматрати „правним новцем, ако за њих вриједи присилна дужност примања по номиналној вриједности (тзв. присилни течај)”, Међународно приватно право, I, (1953), стр. 242.

(7) *Encyclopedia universalis*, вол. XI, стр. 268.

Не помаже проф. *Meichsner* ни позивање на Ф. А. Ман-а а и Д. Кароа. Истина је да проф. Ман — на једном месту каже да сваки новац није законски новац, али сваки законски новац је новац”, (6) али се ова његова тврдња не односи на фидуциарни новац који нема законски течај, као што то проф. *Meichsner* хоће да прикаже. Она се односи на статус страног новца и страних новчаних обавеза у енглеском праву. Ман у вези с тим каже да страни новац (страно законско средство плаћања) није законски новац у Великој Британији, али да то може постати „наредбом краља” (*by the King's Proclamation*). (9) Очигледно је да је проф. *Meichsner* хтео ово да прећути. Очигледно је исто тако да су — супротно оном што жели да докаже проф. *Meichsner*, за Ман-а *legal money* („законски новац”) и „*lawful money*” (10) (законити новац) изрази који означавају, углавном, исти појам. Треба истаћи још и то да наведена два писца на које се позива проф. *Meichsner* сматрају „законитим новцем” (*lawfull money*) (Ман) одн. „новцем у правном смислу” (Каро) и новцем побуњеника, на територији коју они држе, као и новац издат од војних окупационих снага, управо због тога што је тај новац наметнут у плаћању, што је примање тог новца правна дужност, што тај новац, као што сам ја рекао врши функцију законског средства плаћања. (11) Извесно је, дакле, да су, у погледу нужности постојања „законског течаја”, одн. елемента „наметања” за квалификацију новца „у правном смислу”, схватања Ман-а и Каро-а блиска, ако не истоветна са мојим схватањима изнетим у дефиницији новца „у правном смислу и у консенквенцама које произлазе из те дефиниције”. (12)

2) Толико у погледу примедба проф. *Meichsnera* на моју дефиницију новца у правном смислу. Али, се проф. *Meichsner* не задржава на томе. Он критикује све и свашта и то морам рећи врло несистематично и несрећено, рекло би се, све што му падне на памет, упуштајући се врло самоуверено у дискусију о питањима која му очигледно нису добро позната и која се налазе ван сфере његовог научног или стручног опредељења.

А. Тако проф. *Meichsner*, на једну моју примедбу да се новцем као „инструментом вредновања” могу проценити тј. дати им новчани израз сва добра која такав новчани израз немају, а то значи сва добра осим самог новца (новчаних инструмената) и новчаних тражбина (стр. 4 моје књиге). Ја сам овде рекао једну опште познату ствар која се може наћи у курсевима облигационог права у којима се расправља о новцу као инструменту вредновања (евалуације). В. нпр. Карболије цит. дело, стр. 26. (*La monnaie comme instrument d'evaluation*). Међутим, проф. *Meichsner*, у настојању да оспори све шта ја кажем „критикује” и ову моју поставку, уз примедбу „да један правник то не би смео тврдити” (стр. 232. претпоследњи пасус (приказа). Морам рећи да „један правник” не би смео тврдити супротно. Примедба проф. *Meichsnera* да се и „новчане тражбине процењују по бонитету и у стечају и принудном поравнању ван стечаја” показује само да проф. *Meichsner* брка две сасвим различите ствари: процену вредности добара у новцу и наплативост новчане тражбине — могућност или немогућност да је поверилац наплати у целини од ду-

(9) F. A. Mann, цит. дело, стр. 174 „For not all money is legal tender, but all legal tender is money”.

(10) Исто.

(11) В. Манн, цит. дело стр. 174. То произилази из чињенице да овај писац прво каже да „странни новац није законски новац (legal tender) осим по одлуци (прокламацији) краља”, а затим мало ниже у истом пасусу говори о једном конкретном случају (Wade's case) каже да је „дуг могао бити испуњен плаћањем извесног износа шпанских „силвера” или француских круна који су учињени „законским новцем” (lawful money) Енглеске прокламацијом”.

(12) Mann, цит. дело, стр. 19 и даље; Carreau, цит. дело, стр. 32. и даље.

(13) Стр. 43. моје књиге; Mann, стр. 174. и 39; Carreau, стр. 30. и 32—33.

жника (бонитет). То је питање солвентности или инсолвентности дужника, а не процена „добара“ — изражавање њихове вредности у новцу. Новчане јединице — предмет новчане тражбине не могу се процењивати истим новчаним јединицама које нису предмет новчане тражбине. Менсурата су сва друга добра (ствари) осим самог новца одн. новчаних јединица које су менсура (као што на другом месту и у другом контексту каже и сам проф. *Meichsner*) (стр. 227. приказа).

Ове елементарне ствари морао би познавати свако ко има претензију да се упушта у дискусију о правним особинама новца, посебно о новцу као инструменту вредновања.

Б. Критика „по сваку цену“ доводи проф. *Meichsnera* и до других грубих грешака. У одељку о особинама новца ја сам рекао да је новац, као покретна телесна ствар, прво потрошна ствар која се троши првом употребом и то не у материјалном него у правном смислу (отуђењем у сврху плаћања) и да су новчани инструменти — било да је реч о металном новцу или о новчаницама — ствари изразито замениве — да је та заменивост апсолутна (иде много даље од заменивости других ствари); она постоји између свих новчаних инструмената, без обзира на њихову материјалну хетерогеност; она постоји и између новчаних инструмената и свих других ствари јер су ове процењиве у новцу који их може, ако је то потребно заменити у испуњењу обавеза. (стр. 5—6 моје књиге).

Ово је излагање, мислим, сасвим јасно и од свих аутора који се баве овом проблематиком у овој или оној форми прихваћено. Проф. *Meichsner*, међутим, примећује да „није у питању заменивост са свим осталим стварима“, јер да „такву заменивост могу у извесним случајевима имати и остале ствари (на пример код *datio in solutum*, код *noxae datio*)“ (стр. 224 приказа трећи пасус одозго). Нико не негира да има и других заменивих ствари, али се не може оспоравати, као што то покушава да учини проф. *Meichsner* да постоји заменивост између новчаних инструмената и свих осталих ствари „у том смислу што их новац може у крајњој анализи све заменити“. (Карбоније). Примери које наводи проф. *Meichsner* да би побио ову тврдњу немају, морам рећи никакве везе са овим питањем. *Datio in solutum* је споразумна измена предмета испуњења, при чему оно што се даје или чини на место договореног, не мора бити ствар одређена по роду. Погоотово нема никакве везе са *noxae deditio* (*a ne datio*) — једним институтом римског права по коме је господар могао, за штету коју је причинило лице *alieni juris* или роб, или платити новчану казну или предати деликвента оштећеном (*и mancipium* односно својину). За показивање правне ерудације није довољно навођење института римског права који немају везе са предметом дискусије! Иначе је то ништа друго него „бацање прашине у очи“!

Б. Даље ме проф. *Meichsner* „критикује“ што употребљавам реч „титулар“ јер „за субјекта неког облигационог односа у правном језику није уобичајена употреба те речи“ (стр. 232) па нас, позивајући се на Литреа (*Littré-a*) поучава да „титулар означаје онога који има само наслов и достојанство неког звања или положаја без овлашћења да то знање извршава или да се бенефицијама положаја користи“ (стр. 232). Морам рећи да је проф. *Meichsner* и овде у заблуди, јер је употреба термина „титулар“ у праву многострана. Тако се уопште за носиоца или имаоца неког права каже „титулар права“ (стварног, тражбеног) (*titulaire d'un droit; Inhaber eines Rechts*); за власника или држаоца обвезнице каже се такође, „титулар обвезнице“; такође се за имаоца рачуна у банци, — што би проф. *Meichsner* као дугогодишњи банкарски службеник морао знати — каже „титулар рачуна“ (*titulaire du compte; Kontoinhaber*). Има и других примера употребе ове речи у правном језику ⁽¹³⁾.

(13) M. Doucet, »Wörterbuch der deutschen und französischen Rechtsprache« (1963) код »Inhaber« (176) и »Konto« (198). У француском правном језику се реч »titulaire« употребљава и у другим случајевима: нпр. »titulaire de l'autorisation«; »titulaire du billet«; »titulaire d'un diplôme« итд.

С. Када је већ реч о правној терминологији, осврнимо се и на примедбе проф. *Meichsnera* о употреби термина „валута вредновања” уместо, како он каже „устањеног појма — обрачунске валуте” (стр. 232 приказа). И овде проф. *Meichsner* показује да му правна терминологија није јака страна! Проф. *Meichsner* не би учинио горњу примедбу да је прочитао шта сам ја рекао о овоме питању на страни 136. и сл. и на страни 234. и 236. моје књиге. И не само ја, него и други аутори који су се бавили питањем новчаних обавеза изражених у страниј валути (клаузулама стране валуте). Тада би проф. *Meichsner* могао утврдити да у овим случајевима валута у којој је изражена обавеза често није идентична са валутом у којој се врши плаћање. Валута у којој је изражена обавеза меродавна је за одређивање вредности (обима) новчане обавезе (дуга) и назива се према терминологији усвојеној у међународном приватном праву „валутом уговора” или „валутом дуга” (или валутом цене ако је у питању купопродајни уговор). За ову се валуту каже да је *in obligatione*. Валута у којој се врши плаћање се назива „валутом плаћања”, та валута је *in solutione* и односи се на начин, модалитете, инструменте којим се дуг измирује. Ја сам ову традиционалну терминологију изменио утолико што сам валуту у којој је изражена обавеза назвао „валутом вредновања” јер овај апстрактни назив обухвата све случајеве када се у новцу изражава вредност обавезе без обзира на специфичност конкретног односа у којем новац треба да изврши ову своју функцију. А када узимамо у обзир специфичност конкретног односа, онда валуту вредновања можемо назвати устањеним терминима: валутом уговора, валутом дуга, валутом накнаде итд. Што се тиче појма „обрачунске валуте” тај назив је у нас у употреби за означавање клириншке валуте — валуте у којој ће клириншки рачун бити вођен (нпр. обрачунски долар као клириншка валута). Клириншка валута може, али не мора бити валута уговора у обавезама које се плаћају путем клиринга. О овим питањима сам детаљно расправљао у одељку моје књиге који носи назив: „Међудржавно плаћање кроз клиринг и новчане флукуације”. Чудно је да проф. *Meichsner* нису позната ова елементарна термилошка разликовања, без којих се не може ни замислити дискусија о питањима новчаних обавеза изражених у страниј валути?!

А. Утолико је чудније да проф. *Meichsner* дели лекције, па ми чак замера и то да нигде не спомињем „солуторну или либераторну моћ новца” него „то правно својство новца лаички описујем” као да књигу није писао правник” (стр. 232, приказа). Мора да проф. *Meichsner* има о себи изванредно високо мишљење када узима себи слободу да о другима на овај начин говори. При томе он очигледно заборавља да је свим неважно шта неки човек о себи мисли и да тиме он не само не стиче ауторитет код других, него управо обрнуто. Што се тиче мене не пада ми заиста ни на крај памети да употребим такав рогобатан термин као што је „солуторна моћ” јер је он потпуно језички неприхватљив, а о „либераторној моћи” могу рећи да тај израз понегде употребим када то сматрам прикладним, додуше у форми „ослобађајућа моћ” или „ослобађајући дејство”, а понегде се као и други писци служим описивањем и то чиним намерно доста често, јер желим да моје излагање буде што јасније и приступачније. Ево, уосталом, тог мојег „лаичког” излагања, на које је вероватно мислио проф. *Meichsner*: „када новац добије својство законског средства плаћања... то с једне стране значи да на повериоца пада законска дужност да прими одређене новчане инструменте у испуњењу новчане обавезе, а с друге стране да дужник стиче право да тим новчаним инструментима исплати свој дуг...” Не мањи је „лаик” нпр. проф. Јозеф Есер (*Joseph Esser*) када каже да се прописима одређују „законска средства плаћања” тј. „новчани знаци који по закону морају бити примљени од стране сваког повериоца новчаног дуга у доминалној вредности, ако не жели да западне у поверилачку доцњу” (14).

(14) *Schuldrecht*, 2. издање (1960), стр. 150 *in fine*.

Шта ће проф. Есеру толике непотребне речи када се све то може изразити у две реченице: „солуторна” или „либераторна” моћ?

3) Настављајући своју „критику” првог дела моје књиге, проф. Meichsner каже да „ни при третирању монетарних теорија” нисам имао „много среће”. Та примедба се односи на моје приказивање Кнапове државне теорије новца коју сам ја према проф. Meichsnerу „или погрешно приказао или уопште нисам схватио”. Ово због тога што сам рекао да према државној теорији новца његова вредност није детерминисана вредношћу племенитог метала коју он садржи (као што су тврдили металисти) него његова вредност „тј. куповна и платежна моћ потиче од државе која новац ствара” (стр. 28. моје књиге). Ово гледиште произилази из поставке присталица државне теорије новца да је ирелевантно од чена је новац направљен, — те да оно што једну ствар чини новцем није материја од које је сачињен, него факат да га је држава као суверен у монетарним стварима таквим прогласила. Према томе, то може бити метал или папир, свеједно је. Његова вредност потиче од оног које новац стварно, од државе — правног поретка. Ако новац било директно или индиректно не добива своју вредност (која се изражава у куповној снази) од племенитог метала, онда се порекло те моћи новца налази где друго него у ауторитету државе која новац ствара. Мислим да ово логички произлази из Кнапове државне теорије новца и да оно није у супротности са Кнаповом дефиницијом новца као »chartales Zahlungsmittel«

На сличан начин резонују и други аутори. Тако нпр. аутор студије о новцу у Енциклопедији Лексикографског завода (Т. 5, под „Новац”), говорећи о мониналистичкој теорији новца коју је, како каже „најпотпуније развио J. Steuart, а особито се за њу залагао немачки теоретичар Кларр”, каже да, по мишљењу присталица ове теорије „новчана јединица не представља становити дио новчане робе, већ је апстрактна рачунска јединица”, лишена сваке материјалне садржине. „Стога — истиче овај аутор — куповна и платежна снага новца не овиси о вриједностима племенитог метала, него их одређује држава” (15). Један други наш аутор, др Јоже Руес каже да је „номиналистички правац добио своју специфичну форму у Кнаповој државној теорији новца” по којој „будући да новац сам по себи нема вредности, новцу његову стварну вредност даје држава својим ауторитетом” и по којој је „новац ствар правног поретка” (16). До различитих тумачења Кнапове државне теорије новца долази због тога што је она, како каже Карбоније »trop soaveant abstruse« (цит. дело, стр. 32).

4) Неумесна је и примедба проф. Meichsnerа о жиралном (скриптуралном) новцу, а, наиме, да је требало обрадити у мојој књизи и то питање. Из моје дефиниције новца „у правном смислу” произишао је закључак да није новац у правном смислу нешто што није у телесном облику изражено, него нпр. само у рачунском као „отписивање са” и „уписивање” на рачун”. А то значи да тзв. жирални новац није новац у правном смислу речи (стр. 41. и 43. моје књиге). С обзиром на то, правна питања која се у везј са жиралним новцем постављају не спадају у област монетарног права, него се изучавају у банкарском праву (16a), па им према томе није ни било места у мојој књизи. Оно што сам рекао у две-три реченице казао сам само са циљем да прецизирам и објасним због чега се жирални новац не може сматрати новцем (новчаним инструментом). Због тога ћу морати у овој ствари оставити проф. Meichsnerа да дискутује „сам са собом”, а уколико га интересује шта ја о томе мислим, дозвољавам себи да га упутим на једну другу моју књигу, која, између осталог и о том питању расправља (др Врлета Круљ: Инстру-

(15) Стр. 448, Т. В. Енциклопедије Лек. зав.

(16) Економски лексикон, Београд, 1975. под „теорија новца”, стр. 824.

(16a) V. Gavalda — Stoufflet: Droit de la Banque, Paris, 1974, стр. 425 и сл. (Les comptes en Banque).

менти плаћања у савременом промету (вирман, чек, компензација), Београд 1975).

5) Проф. Meichsner ми упућује затим и цео низ примедба техничког и рачунског карактера. Иако нисам још све преконтролисао могао сам по првом прегледу установити да је знатан број тих примедба неоснован. Навешћу неколико случајева.

А. Проф. Meichsner ми приговара да сам погрешно навео да је у САД новчаницама признат статус законског средства плаћања године 1933, тако да је од тада и у тој земљи могло бити извршено плаћање како у металном новцу тако и у новчаницама. Проф. Meichsner каже да је то нетачно јер је „једновременно била не само укинута конвертибилност већ и забрањено свако плаћање у злату па чак и конфисковано све злато..." (стр. 229. приказа). О овој забрани и ја говорим детаљније на другом месту (в. стр. 13. и стр. 78. моје књиге). Међутим, моја тврдња о признању новчаницама статуса законског средства плаћања није у супротности са овим тренутним мерама у САД, усмереним на успостављање стабилности поремећене светском економском кризом. У то се проф. Meichsner могао уверити да је погледао садржину америчке *«Joint Resolution»* од 5. јуна 1933. коју ја цитирам *in extenso* на стр. 78. моје књиге (фуснота 28). Том одлуком су — као што је познато — укинуте све златне клаузуле у обавезама које гласе на доларе САД и прописано да ће такве обавезе, било да су настале у прошлости или које буду у будуће настајале, „бити испуњене плаћањем долар за долар у оном кованом или папирном новцу (подвукао В.К.) који у време плаћања буде законско средство плаћања (подвукао В. К.) за јавне или приватне дугове". Управо на основу ове одредабе *Joint Resolution* од 1933, ја сам рекао да су у САД новчанице као законско средство плаћања изједначене са металним новцем, те је горња примедба проф. Meichsnera, била неумесна.

Б. Проф. Meichsner даље примећује да ми наводно није тачна рачуница о паритету Жерминалног одн. Поенкаревог франка према злату (стр. 230). приказа). Он то тако наводи као да сам ја сам вршио неке обрачунае и прерачунавања или просто цифре измишљао. У ствари, податке о томе сам узео из књиге *«Influence de la dépréciation monétaire sur la vie juridique privée»* (Paris, 1961) у којој је, између осталих, објављена и студија Doucet, Jean-Paul-a под насловом *«Le franc du 8 mars 1803 au 27 decembre 1958»*. У тој студији се налази дефиниција франка из Закона од 7. жерминала године XI, а која гласи *«Cinq grammes d'argent au titre 9/10 de fin constituent l'unité monétaire qui conserve le nom de franc»*. Јединица је, каже се даље у студији Дусеа на првом месту везана за сребро, али је исто тако била везана и за злато, према релацији између два метала од 15 1/2 према 1. (стр. 10). Затим су у форми табеле дати подаци о златном паритету франка од франка жерминала (8. марта 1803) и франка Поенкареа (25. јуни 1928) до франка Пинеа (Pinau-a) (27. децембра 1958). Према тој табели франак жерминала садржи 290 мг. финог злата, а франак Поенкареа 59 мг финог злата (стр. 24). Исти подаци су дати и на другом месту студије. По извршеној девалвацији од стране владе Поенкаре-а „франак је — каже се у студији Дусеа — сачувао своје име, али је изгубио четири петине своје стварне вредности, од 290 мг. финог злата он прелази на 59 мг." (стр. 15).

За франак Поенкаре се наводи и друга цифра за његову златну садржину, 65,5 мг. злата, а за франак жерминал 322,58 мг. злата. Ту није у питању чисто злато, него злато 9/10 финоће (в. чл. 2 француског закона од 25. јуна 1928. г.). Ја се нисам послужио овим цифрама у којима се изражава француски степен финоће, јер сам хтео да утврдим проценат девалвације франка изражен у чистом злату. Према томе, никакве контрадикције у моме тексту нема.

Ц. Што се тиче златног паритета фунте — у 17. и 18. веку навод да је њена златна вредност изражена у односу 3 фунте, 17 шилинга и 10 1/2 пенија за једну унцу финог злата узео сам из књиге проф. Мана (17)

па би требало да проф. Meichsner расправи ову ствар претходно са овим чувеним светским стручњаком за монетарна питања.

Д. Податке о девалвацији долара 1934. (страна 22. моје књиге) узео сам из књиге Нусбаума, али је штампарском грешком уместо „на“ одштампано је „за 59,06% ранијег паритета“ дошло до погрешне цифре. Да је у питању штампарска грешка произилази из чињенице да су у даљем тексту дати тачни подаци, као што су тачни подаци изнети и на стр. 15. моје књиге.

Е. Назив „хромом златно важење“ за важење „златних полуга“ није са моје стране грешка нити сам ја, како каже проф. Meichsner, побркао појмове. Тај израз сам ја употребио као метафору којом је требало изразити слабости тог новог златног важења, при чему нисам ни знао да је Ј. Маршал (J. Marchal) назвао „хромим биметализмом“ биметализам по обустављању слободног кретања сребрног новца. Уосталом, оба назива могу један поред другог опстати.

Ф. Неумесна је, такође, примедба проф. Meichsnera да сам ја на стр. 13. моје књиге рекао да је „важење златних девиза уведено после првог светског рата“ први пут (страна 229. приказа). Ја сам рекао да је извештај број земаља покушао да изврши стабилизацију путем увођења „важења златних девиза и да је оно „било уведено после I светског рата у великом броју земаља“ (Италији, Немачкој и другим земљама централне Европе). Нисам навео да је ово раније постојало у Индији, Русији итд. јер се тај моменат није уклапао у контекст оног што сам хтео да кажем те нисам хтео да непотребним наводима оптерећујем текст. И друге примедбе ове врсте су већином нетачне, вештачке и натегнуте, али је простор сувише мали да бих то све могао и да документујем.

Г. Коначно, што се тиче језика мислим да се сваком аутору који доста пише могу учинити реће или мање језичке примедбе: у погледу употребљених термина, стила итд. Али сваки који чини такве примедбе треба то да чини са пуном одговорношћу, и да води рачуна о општем језичком нивоу и стандарду аутора итд. Исто тако критичар мора да пази и на свој сопствени језик, иначе би му се могло замерити да види „трун у тубем оку, а не види брвно у сопственом“.

О свему овом, међутим, проф. Meichsner као да није водио рачуна, него и о питањима језика, као и у питањима права суверено дели лекције и о стварима за које се у најмању руку може рећи да није компетентан.

Он је, по мом уверењу, морао претходно да расправи извесне ствари са лингвистима из Правописне комисије која је израдила и у издању Матице српске и Матице хрватске објавила „Правопис српско-хрватског књижевног језика“ (1960). Тако ми проф. Meichsner приговара што сам употребио реч „закономеран“, а тај је израз прихваћен као књижеван у Правописном речнику које је уз Правопис био објављен. Игнорисање поменутог Правописног речника довело је до тога да проф. Meichsner употребљава израз „етимологијски“ (стр. 225) уместо уобичајено „етимолошки“ како се у поменутом Правописном речнику препоручује.

Проф. Meichsner се „узбудио“ што сам употребио реч „роба“ у плуралу, а у питању је реч која је по његовом мишљењу *singularia tantum*. Међутим је познато да се у нашем савременом језику и, колико знам, без изузетка у нашој марксистичкој економској литератури реч роба „употребљава у множини (робе). Тако нпр. проф. др Ваџић каже да „...Маркс своди *све робе* на само једино њихово својство...“; Б. Сабљић наводи да „...производи рада постају *робе*...“ а проф. др Жарковић да је „...вредност само израз прометних пропорција *роба*...“ (све подвукао В.К.) (В. Економски лексикон, стр. 1187, 1483, 1484). Нисам језички стручњак да би о овом питању могао мериторно расправ-

љати, али сматрам да је оваква употреба ове речи у савременом животу оправдана с обзиром на огромне квантитативне и квалитативне разлике између производа људског рада намењених тржишту — разлике које у пољопривредној ери нису постојале. Чини се да проф. Meichsner сматра да је на језичном подручју остало све исто како је било пре не знам колико деценија када је похађао средњу школу? Тешко је прихватити да су толики економски стручњаци који расправљају у роби и робној производњи у заблуди и да погрешно употребљавају ову реч.

Да би поткрепио свој став о погрешности употребе речи „фино злато“, „финоћа племенитих метала“, проф. Meichsner се позива и на Вука који је, већ у свом Рјечнику употребио реч „чисто злато“ — „чистота злата“. Погледао сам Вуков Рјечник из 1852. (II издање); из 1898. (III издање); 1935. (IV издање) али сам узалуд тражио ове изразе; о томе у Вука нема ни речи. Недопустиво је и неложално ако не и нешто много горе нетачно се позивати на ауторитете да би се сопствена теза доказала. Треба, међутим, приметити да се у нашој стручној литератури употребљавају оба изрази — и „финоћа“ и „чистоћа“. Проф. Meichsner може то тврдити увидом у „Економски лексикон“ („Племенити метали“) или у „Енциклопедију Лексикографског завода“ („Новац“).

У светлости изложеног треба оценити и увредљиву и натегнуту емфазу коју проф. Meichsner упућује на моју адресу: „Зар један професор коме је српскохрватски матерњи језик сме употребљавати реч роба у плуралу, зар он не зна да се у нас за злато без легуре вели чисто злато...“ као и његово често позивање на Вука (стр. 232. приказа). Уз то још треба напоменути да би се у целини сагледао „језични формат“ проф. Meichsnerа да његов текст који је додуше неубичајено велики за приказ само малог дела једне књиге, али је објективно мали, садржи подоста германизама, као нпр. „само тако дуго док“ (немачко „so lange...“) уместо нашег изрази „све дотле док“ и цео низ рогобатних или непотребних страних речи као што су: „етимологиски“, „карталност“, „принцип се тиме само „систира“ (од немачког глагола sistieren); „курантни новац“, „солуторно“ и још подоста другог! Вук би се, да је којом срећом жив, морао одрећи оваквих „вуковаца“!

II

Као што сам у почетку рекао, критика проф. Meichsner-а је ограничена на први део моје књиге (43 стране). Ван тога, проф. Meichsner ми упућује у суштини само две примедбе: једна се односи на номиналистичко начело (стр. 226. приказа); друга на дефиницију заштитне клаузуле (стр. 227—8. приказа).

1. У одељку о монетарном номинализму ја сам у својој књизи обрадио неколико питања следећим редом: појам номинализма, предмет новчане обавезе, номинализам у позитивним правима, правна природа начела номинализма и начело номинализма у међународном приватном праву.

Из примедба које ми упућује проф. Meichsner у вези са монетарним номинализмом произлази да се он, углавном, слаже са оним што сам изложио, али ипак из оног што је рекао произлази да између схватања које заступамо постоје значајне разлике, које су настале из различитих полазних позиција. Тако проф. Meichsner каже да је номинализму „корен у осамостаљењу новчане јединице које је ишло у корак с дематеријализацијом новца...“ и да је „новчана јединица“ као „социјална појава производ психологије масе који је настао на основу тога што је новац ex definitione менсура док су све остале ствари менсурата...“ (стр. 227. приказа). Ово схватање проф. Meichsner-а показује да је проф. Meichsner присталица бар у неким њеним аспектима — психо-социолошке теорије новца коју заговарају многи савремени економисти, а прихватају је и правници који се залажу за јединствени концепт новца који

би важио како у економији тако и у праву (в. стр. 29. и сл. моје књиге). У ствари, горње излагање проф. Meichsnera је готово идентично са ставом једног од истакнутих присталица психо-социолошке теорије новца, професора А. Нусбаум-а који, говорећи о новчаној одн. идеалној јединици каже да је она „производ процеса социјалне психологије“ (18).

Моја се схватања дубоко разликују од изложених гледишта проф. Meichsnera. До правог, научног објашњења постанка новчане (идеалне, рачунске) јединице може се доћи само путем анализе економско-друштвених односа робне производње који су условили настанак новца и његово преображавање током историјског развоја све до његовог одвајања од материјалног супстрата. Ја сам такву анализу покушао извршити у одељку о новчаној јединици мере (стр. 7—10 моје књиге) и у одељку о „правном концепту новца“ (новац-ствар *sui generis*) (стр. 38—40. моје књиге). Ту сам изложио како се новчана јединица првобитно изједначавала са одређеном тежинском количином племенитог метала и да је она практично егзистирала односно била инкорпорисана у тај метал као новчани инструмент. У тој фази је новчана јединица имала реалан карактер јер се сваки обрачун помоћу ње сводио на одређену количину племенитог метала, у којем је она била отеловљена. У току даљег економско-друштвеног развоја дошло је до одвајања новчаних система од племенитог метала, тако да је новчана јединица на којој су они почивали све више губила реалан карактер, као одређена количина (тежина) новчане робе и претварала се од реалне у идеалну новчану јединицу. У питању је један процес преображаја из једног стања у друго тако да се елементи „реалног“ у „идеалном“ одржавају у оној мери у којој се новчана јединица може „у крајњој линији“ претворити у племенити метал. Није према томе новчана јединица никакав „производ психологије масе“ као што тврди заједно са другим поборницима психо-социолошког схватања проф. Meichsner, него је она резултат једног дуготрајног економско-социјалног и класног процеса и развојка. То је потребно рећи управо због исправног правног осветљавања феномена новца и због тога је, у најмању руку, неумесна примедба проф. Meichsnera да се „аутор (тј. моја маленкост) често губи у сувишним историјским, монетарно-политичким, економским па и идеолошким разматрањима“ (стр. 231. приказа).

Није проф. Meichsner схватио ни грађанскоправну концепцију номинализма коју и ја заступам. Он нпр. каже да се „номиналистичко начело заснива на самој дефиницији наше новчане јединице“ (стр. 227. приказа) што може довести до погрешних схватања и третирања номинализма као јавноправне норме (која као таква има императиван карактер) ако се при томе не истакне да је то начело изражено у грађанско-правној норми по којој је дужник „када обавеза има за предмет своту новца дужан исплатити исти број новчаних јединица без обзира да ли је њихова куповна моћ у међувремену порасла или опаала“ (в. чл. 316. Скице за законик о облигацијама и уговорима проф. Мих. Константиновића и чл. 374. Нацрта закона о облигацијама и уговорима) и да та норма проистиче из поставке да је предмет новчане обавезе одређена сума (збир) новчаних јединица, а не куповна снага коју оне у себи садрже.

Исто се може рећи и за гледиште проф. Meichsnera о питању императивности онд. диспозитивности правила о номиналној вредности новца. Да ли је у конкретном правном систему номинализам принудно-правна (когента) или диспозитивна норма утврђује се из правних правила која тај систем о томе садржи. О томе питању се расправља опширно у мојој књизи у одељку „Златне клаузуле под режимом принудног течаја папирног новца“ (стр. 80. и даље моје књиге).

(18) Nussbaum: Money in law, стр. 18.

Грабанскоправном нормом о монетарном номинализму се регулишу односи између правних субјеката међу којима се заснивају новчане обавезе. У једним системима они од те нормe не могу одступити, у другим могу, уношењем у уговор тзв. заштитних (златних, валутних, робних) клаузула. У првом случају норма о номинализму је императивна, у другом је диспозитивна. За проф. Meichsnera, међутим, номинализам је диспозитиван зато што је у питању „правни принцип“. Цитирајући једно дело из правне филозофије да „правни принципи дају смернице по којима се може управљати онај који из »*rerum potititia*« има да донесе одлуку“ (Henkel, *Einführung in die Rechtsphilosophie*, 1964, стр. 69), проф. Meichsner закључује: „Према томе, правни принципи су диспозитивног карактера“ (стр. 227. приказа).

Проф. Meichsner очигледно није разумео аутора кога је цитирао па је и погрешне закључке из тог цитата извукао. У наведеном цитату је, колико изгледа, реч о смерницама садржаним у правним принципима по којима може поступати суд или неки други орган који треба да донесе конкретну одлуку, а не о принудном или диспозитивном карактеру норми грабанског права међу које спада и правило о монетарном номинализму.

Ништа добро се не може рећи ни за примедбе проф. Meichsnera, када је реч о конкретним правилима о номинализму садржаним у нашем правном систему. Из анализе наших прописа (девизних) који регулишу материју заштитних клаузула ја сам — с обзиром на изречену забрану златних и валутних клаузула у обавезама израженим у динарима — закључно да је код нас „номиналистичко начело у законом одређеном обиму (забрана златне и валутне клаузуле) принудно-правна норма“ (стр. 61. моје књиге). Ову моју твђају проф. Meichsner пропраћа примедбом да је у питању „погрешно образложење јер се у нас номиналистичко начело заснива на самој дефиницији новчане јединице“ (стр. 227. приказа). Није овде реч ни о каквом „образложењу“ него о једној неспорној констатацији; није реч ни о основу номиналистичког начела, него о томе да ли и у којој је мери правило о монетарном номинализму принудног или диспозитивног карактера.

2. Примедбе проф. Meichsnera на моју дефиницију заштитних клаузула, садржаном у трећем делу моје књиге који носи наслов: „Антиноминализам — валоризам“ (стр. 49—189. моје књиге) су исто тако неприхватљиве. Те примедбе показују потпуно непознавање материје, тако да би се једва требало на њих осврнути. Тако проф. Meichsner тврди да је у мојој дефиницији „индексна клаузула“ изостављена „вероватно због тога што се није могло рећи да се дужник обавезује да „плати у индексу“ (стр. 228. приказа). Смешне ли твђње која показује да проф. Meichsner уопште не зна шта је индексна клаузула!

Да би се схватила примедба проф. Meichsnera и дао одговор на њу, присиљен сам да цитирам дефиницију заштитне клаузуле из моје књиге. Ту се каже (стр. 74) да је то „одредба којом се дужник обавезује да плати новчану обавезу у злату (златницима) или у новчаним знацима одређеног новчаног система према вредности злата; у страниј валути или у новчаним знацима одређеног новчаног система према вредности (курсу) стране валуте; у роби или у новчаним знацима одређеног новчаног система према вредности робе“.

Последњи став наведене дефиниције: „у роби или у новчаним знацима... према вредности робе“ сведочи да је обухваћена и индексна клаузула. Ја сам о томе опширно говорио у одељку књиге који носи наслов „Клаузуле плаћања у роби и према вредности робе“ (стр. 170—179). Ту сам објаснио како и под којим околностима су настале индексне клаузуле и рекао да оне представљају „усавршени тип клаузуле према вредности робе, њен, на научној основи заснован технички модалитет“ (стр. 172. моје књиге). То је познато сваком ко се бави питањима заштитних клаузула. Могао би се цитирати велики број аутора који то исто тврде. Наводим једног од њих (проф. Саватије. (Savatie) чије дело

нам је при руци. Говорећи о клаузули плаћања „према вредности робе“, Саватије каже да се ова клаузула „може усавршити узимајући, уместо цене једне дате робе, просек цена већег броја роба при чему је у тим случајевима најбоље користити индексе Националног института статистике“ (19). Морам да се извиним читаоцу што сам присиљен да доказујем опште познате и елементарне ствари! Због тога се овде морам зауставити.

Овим сам завршио свој одговор на приказ проф. Meichsnera који се, као што сам већ рекао, односи у ствари само на први део моје књиге који обухвата неколико десетина страна. И тај је приказ, с обзиром на ту околност врло велики обухватајући пуних дванаест страна ситног текста. Та величина је, међутим, омогућила да се сагледа и непознавање цивилноправне материје новца од стране проф. Meichsnera и његови погрешни ставови и погледи. Из величине приказа и употребљене апаратуре би се могло закључити да је проф. Meichsner сакупио материјал о правном дефинисању новца, али га није, као што је било замишљено употребио (за шта ја, заиста, не носим одговорност), те је уместо тога у некој сриби, која богзна одкуд да је дошла, написао приказ који је, не само неоснован него и сачињен са провидном намером и тенденциозан.

На крају сматрам за потребно да кажем да ме је више него зачудио начин, увредљиви тон и метод којим се проф. Meichsner послужио у својој „критици“ мог рада. Ако би га неко желео бар унеколико оправдати- могао би поверовати да су му „подаци“ и „аргументи“ подметнути, а увредљиви тон богзна од куда инспирисан. Јер како иначе објаснити све оно што је написано и речено у „критици“. Но било овако или онако, цео тај посао не пристаје једном интелектуалцу, још мање ако је уз то професор универзитета у мировини кога понајвећма треба да краси уљудност, смиреност и мудрост.

Др Врлета Круљ

(19) Savatier, цит. дело, стр. 111.

ЗАДАЦИ ВИСОКОГ ШКОЛСТВА НА ХУМАНИЗАЦИЈИ ОДНОСА ПОЛОВА

Савезна конференција ССРНЈ — Савет за планирање породице Југославије, Заједница југословенских универзитета, Савез удружења универзитетских наставника Југославије, Савез заједница виших школа Југославије, Савез социјалистичке омладине Југославије, Савез педагошких друштава Југославије и Стална конференција установа за проучавање школских и просветних питања организовали су заједно Саветовање на тему *Задачи високог школства на хуманизацији односа полова*, које је одржано у Сплиту 18, 19. и 20. децембра 1975. године.

Саветовање је садржински припремано разрадом следећих пет тематских подручја: 1) „Марксистички приступ хуманизацији односа полова” са 5 реферата, 2) „Досадашња искуства у раду на хуманизацији односа полова на вишим и високим школама и факултетима”, са 13 реферата, 3) „Стручне и друштвене програмске основе хуманизације односа полова и метод рада на вишим и високим школама и факултетима” са 14 реферата, 4) „Оспособљавање студената на наставничким школама и факултетима за делатност на хуманизацији односа полова” са 13 реферата и 5) „Оспособљавање наставника виших и високих школа и факултета за делатност на хуманизацији односа полова” са 5 реферата. За саветовање је припремљено укупно 50 реферата.

У раду саветовања учествовало је 120 представника организација и установа.

Учеснике саветовања, пожелевши им успешан рад поздравили су Марин Цетинић, потпредседник Савезне конференције ССРНЈ и проф. др Срђан Врцан, представник сплитског свеучилишта.

Уводно излагање поднела је Невенка Петрић, председник припремног одбора саветовања.

Изалагања по тематским подручјима поднели су: за друго тематско подручје примаријус др Марјан Кошичек, за треће тематско подручје проф. др Војислав Бакић, за четврто тематско подручје Миро Лужник и за пето тематско подручје проф. др Петар Мандић. (Проф. др Вуко Павићевић, координатор првог тематског подручја услед спречености није присуствовао саветовању).

У оквиру рада саветовања отворена је тематска изложба и организован је округли сто који је разматрао постдипломско усавршавање наставног кадра из области хуманизације односа полова.

Резултати рада саветовања изражени су у завршном документу, који у целини доносимо.

I

У припремању саветовања на тему „Задаци високог школства на хуманизацији односа између полова“ пошло се од програма СКЈ, одлука Десетог конгреса СКЈ, Устава СФРЈ и устава република и покрајина, од основних праваца политичке активности Социјалистичког савеза и Савезне конференције ССРНЈ у наредном периоду, у којима је посебно наглашена и потреба даљег интензивирања васпитно-образовне делатности, развијања самоуправних односа у васпитно-образовној и у осталим областима друштвеног живота.

У припремама овог саветовања пошло се од искуства и резултата у досадашњим активностима на хуманизацији односа између полова и од захтева изнесених на више значајних југословенских скупова, одржаних последњих година (Загреб 1972, Љубљана 1973, Београд 1973, Блед 1974). На овим скуповима посебно је наглашено да се социјалистички морал и хуманистички принципи морају афирмисати и на подручју односа између полова, с обзиром на то да то има знатног утицаја како на живот појединца, тако и за целу заједницу.

Посебан значај и сврха овог саветовања јесте да допринесе усмеравању свих друштвених чинилаца у том смислу да се садржај васпитања и образовања заснива на марксистичком учењу; да допринесе остваривању позиције студента као субјекта васпитно-образовног процеса и превазилажењу патристичког односа у пракси, у контексту реформе целокупног васпитнообразовног система. Учесници саветовања се такође, залажу да се у наставне програме на свим вишим и високим школама и на факултетима укључив више и високе војне школе, унесу васпитно образовни садржаји о основама положаја радног човека у раду и овладавању средствима за рад и условима и резултатима рада, о односима створеним у процесу рада у нашем самоуправном социјалистичком друштву из којег произилази укидање дискриминације човека од човека, и на основу тога равноправан и хуман однос и између мушкарца и жене, сматрајући ту активност саставним делом целокупног васпитно-образовног процеса и реформе високог школства, а хуманизацију односа између полова интегралним делом хуманизованог рада и друштвених односа.

Пошто до сада није обављено шире истраживање о томе колико је материја из области хуманизације односа између полова нашла места у наставним програмима и плановима виших и високих школа и факултета и виших и високих војних школа потребно је развијати научноистраживачки рад и у овој области у оквиру постојећих научноистраживачких пројеката, али и посебних.

II

Учесници саветовања су утврдити да у наставне планове и програме свих виших и високих школа и факултета и виших и високих војних школа треба из области хуманизације односа између полова укључити:

1. Садржаје који ће омогућити студентској омладини да прихвати равноправност односа између мушкарца и жене и што већу хуманизацију тих односа као начин живота, као саставни део понашања човека, како би се студенти истовремено припремали и за струку, односно за учешће у удруженом раду и за живот у заједници, ван радног места, за односе међу људима у породици, у месној заједници, у друштву, који су такође саставни део самоуправних социјалистичких односа. Млади су стваралачки чинилац тих односа, што стално треба имати у виду. Споменути садржаји треба да уђу у наставни програм предмета који се предаје на свим вишим и високим школама и факултетима, нпр. основни марксистичке филозофије, односно социологије или основи науке о друштву.

У наставне планове и програме виших и високих школа и факултета без обзира на њихову усмереност треба унети основне ставове из марксистичке филозофије и етике, и марксистичке социологије о историјским узроцима отуђености мушкарца и жене; класне и социјално-економске узроке ове отуђености, утицај продукционих односа на организацију друштва и породице, утицај филозофије, идеологије, религије, права, обичаја и морала у класном друштву на одржавање подређеног положаја жене; савремене граванске теорије о биолошкој подели улоге између мушкарца и жене и марксистичку анализу и критику ових теорија.

2. Садржај за оспособљавање будућих васпитача у дечјим установама и будућег наставног и васпитног особља у основним и средњим школама, како би с децом и омладином у тим васпитно-образовним установама обрађивали тематику односа између полова и васпитавали их у смислу што здравијих и напреднијих међусобних односа. Будући наставни кадар треба оспособити да помогне младим људима да успешно решавају разне проблеме међуљудских односа, било да се јављају између саме деце и омладине различитог пола, било између њих и њихових родитеља, њих и васпитача.

Будући наставни кадар треба да стекне не само одређено стручно знање из те области, него и да усвоји што успешнији начин обрађивања те материје с децом и омладином. Како је то образовање потребно целокупном наставном кадру, без обзира на ужу струку, то је логично да ови садржаји уђу у наставни програм појединих предмета заједничких студија — у педагогију, психологију, биологију и дидактику. Наставни кадар треба да се оспособи и за успешан рад с родитељима деце предшколског узраста и деце у основним и средњим школама.

3. Садржаје који ће интердисциплинираним приступом у оквиру редовног школовања оспособити будуће стручњаке оних струка у којима стручњак нужно долази у додир с проблемима човека у међуљудским односима, како би могли да помогну појединцима у решавању тих проблема у области односа између полова.

Потребно је да лекар, на пример, стекне одређено знање из физиологије, патологије, психологије и психопатологије људске полности, те из планирања породице, али и из педагогије, етике, демографије и сл. И виши медицински кадар, у првом реду патронажне сестре, треба да стекну знање о односима између полова, с обзиром на задатке, с којима се сусрећу у професионалној пракси.

Психолог, на пример, треба да познаје детаљно психологију и психопатологију односа између полова уопште, а нарочито брака и породице, те васпитања деце и омладине.

Правник, на пример, треба да има стручно знање из области психологије, психопатологије, социологије и социјалне патологије брака и породице, затим педагогије, демографије, медицине и других.

У образовању социјалних радника потребно је у наставне планове и програме унети допуне у психологији и социологији људске полности односно у социјалну патологију брака и породице, патологију понашања младих људи, њених узрока, те начина спречавања и уклањања, и садржаје из подручја хуманизације односа између полова.

Свим будућим наставницима потребно је више знања из педагогије, етике, биологије и психологије.

Осим поменутих професија потребно је одређено стручно знање из области односа полова и неким другим стручњацима: у економски студиј нпр., треба укључити, поред садржаја из демографије, популационих питања и планирања породице, социјалне и друге аспекте. На филолошким факултетима, посебно у изучавању књижевности потребно је укључити садржаје из области хуманизације односа полова, како би се постигло комплексније гледање на овај сложени међуљудски однос, старујући се при томе за марксистичко тумачење и анализу одговарајућих текстова и садржаја.

За успешан рад у својој струци сваки педагог би требало да добро упозна законитости психо-сексуалног развоја детета, све утицаје околине који делују на тај развој, те начин појачавања позитивних и уклањање негативних утицаја; затим етички, медицински, демографски и друге аспекте ове тематике.

У програмирању делатности на хуманизацији односа између полова, требало би обухватити битне проблеме друштвеног етичког, емотивног, биолошког, породичног и брачног односа полова. При томе, би требало обухватити теме као нпр., облици и правци хуманизације односа између полова у нашој историјској епохи, у социјалистичком и посебно у нашем самоуправном друштву; нову историјску позицију човека у друштву, ослобођење човека и рада, самоуправна права, друштвену поделу рада између мушкарца и жене, подрштвљење породичних функција, промене у породичним односима, демократизацију и хуманизацију породичних односа, стварање новог система вредности заснованог на равноправности, другарству, поштовању и љубави; структуру људске личности, друштвени утицај на узајамни однос жене и мушкарца, осећајни мотиви понашања у односу између полова, припрему младих за одговорно родитељство и остваривање уставног права човека за слободно одлучивање о рабању деце, право детета да буде рођено, жељено изграђивање здраве и напредне породице, социјална зрелост за брак, суштина брачне везе и стварање успешног брака.

Све ове видове стварања нових људских односа треба ослањати на друштвену активност и мушкарца и жене која једино може стварати повољније услове и за виши степен слободе и хуманизма, како у погледу односа између полова тако и у погледу односа између родитеља и деце.

При остваривању програмске основе хуманизације односа између полова у методском конципирању ове делатности потребно је:

- ослањати се на искуства из наше праксе на овом подручју;
- користити се и иностраним искуствима с критичким приступом;
- размотрити наше и стране библиографије, како би се наша литература за младе и за наставни кадар;
- размотрити израду нових наставних средстава, филмова, дија-филмова, филмотеке, слајдова, специјализоване тематске библиографије и др.;
- стимулирати издавање одговарајућих приручника за наставно особље;
- припремити серије предавања за радио и телевизију о хуманизацији односа између полова.

Проблематику односа између полова треба обрађивати и у ваншколским активностима. Носилац ове активности треба да буде Савез социјалистичке омладине. Заједно са универзитетским органима, интересним заједницама и другим чиниоцима, Савез социјалистичке омладине ће развијати потребне облике делатности — дебатне клубове, школе за живот, саветовалишта.

III

Оспособљавање постојећег наставног кадра за рад на хуманизацији односа између полова, обавеза је наставника и васпитача свих образовно-наставних установа, и саставни је део њиховог сталног стручног усавршавања. Да би настава на вишим и високим школама и факултетима и војним школама обухватила и садржај који је наведен у другој глави овог документа, потребно је да се наставни кадар на тим школама стручно оспособи за тај рад. Потребно је да овај кадар што боље овлада марксистичком филозофијом и етиком, марксистичком социологијом, те сексологијом, и то у свим њеним видовима — како друштвено-моралном, тако и антрополошко-физиолошком, психолошко-психопатолошком, односно економском и правном. С тим у вези потребно је:

1. Полазећи од претпоставке да ће тематика хуманизације односа између жене и мушкарца све више постајати саставни део наставе социологије на свим вишим и високим школама и факултетима, предавачи тог предмета треба да стекну стручно знање за обрађивање те материје са студентима.

2. Наставници психологије и педагогије на педагошким академијама и другим наставничким високошколским установама треба да се стручно оспособе за обрађивање са својим студентима одговарајућих тема из марксистичке филозофије, етике и сексологије, које су садржане у наставним плановима васпитања ученика основних и средњих школа у области хуманизације односа између полова. Користећи се општим законитостима и начелима дидактике потребно је израдити методска упутства за реализацију садржаја о хуманим односима полова. Уједно би требало да своје студенте оспособљавају за андрагошки рад с родитељима предшколске и школске деце и омладине.

3. Наставници на филозофским, филолошким, правним, медицинским, економским и другим факултетима, затим на вишим школама за медицинске сестре, на вишим школама за социјалне раднике итд., који предају предмете који садрже неки вид људске полности, те односе између жене и мушкарца, треба да продубе своје знање у области хуманих односа између полова на подручју марксистичке педагогије, етике и филозофије, те биологије.

4. Саветовање посебно указује на значај сталног усавршавања и оспособљавања васпитног и наставног кадра у предшколским установама, основним и средњим школама, домовима ученика. За ово особље просветно-педагошке службе, у сарадњи с одговарајућим високошколским установама, припремиће посебне програме и организоваће одговарајуће облике допунског усавршавања.

Стручно оспособљавање целокупног наставног кадра како на вишим и високим школама, тако и у основним и средњим школама — може се организовати на разне начине: течајеви, семинари, саветовања, симпозијуми, дебатни клубови, где би се обрађивала тематика хуманизације односа између полова.

Усавршавање наставног и васпитног особља за наставни рад у основним и средњим школама, на вишим и високим школама у домену хуманизације односа између полова, путем постдипломске студија, треба да предузму одговарајуће високошколске установе. Постдипломско усавршавање наставног кадра услов је за систематско укључивање одговарајућих садржаја на хуманизацији односа између полова у наставне планове и програме и њихово остваривање.

Препоручује се самоуправним интересним заједницама дечје заштите, образовања, усмереног образовања, науке, социјалне заштите, да својим годишњим и вишегодишњим програмима развоја образовања и васпитања и одговарајућим финансијским плановима, осигурају средства за зираду планова и програма, за организовање разноврсних облика усавршавања наставног кадра и васпитача на подручју хуманизације односа између полова.

IV

Област хуманизације односа између полова, треба да постане предмет научног истраживања са становишта заступљености овог садржаја у наставним плановима и програмима виших и високих школа и факултета и у њиховим истраживачким пројектима. Самоуправне интересне заједнице за науку, као носилац политичке развоја у овој области, у своје програме треба да укључе финансирање одређених научноистраживачких програма и активност на хуманизацији односа између полова.

Подстицати повезивање виших, високих школа и факултета с научно-истраживачким институцијама на реализацији научних пројеката и истраживања у овој области. Потребно је стимулисати издавање публикација с резултатима научних истраживања у овом домену.

V

Организатори саветовања се обавезују да ближе разраде своје не-посредне и дугорочне задатке на основу ставова утврђених овим завршним документом саветовања. У остваривању тих задатака развиће пуну сарадњу са одговарајућим друштвено-политичким и другим факторима, сваки у свом домену. Посебно је значајно да се у томе постигне пуна подршка самоуправних интересних заједница образовања, усмереног образовања, науке, социјалне заштите, дејче заштите и здравства, у финансирању активности са овог подручја. Веома је значајно да се на овом послу ангажују и стручна удружења.

Организатори саветовања ће се посебно старати о томе да средства информисања редовно обавештавају о остваривању ових ставова и задатака, како би јавност била информисана о раду и резултатима на укључивању садржаја о хуманизацији односа између полова у наставне програме и планове виших и високих школа и факултета.

Организатори саветовања ће се старати да овај документ добије широк публицитет и да буде доступан свим институцијама, установама и појединцима који су уставно обавезни да спроводе начела и одредбе о слободном и друштвено-активном родитељству, а у том оквиру и о активности на хуманизацији односа између полова.

Представници организација и институција које су организовале ово саветовање ће се повремено састајати ради праћења спровођења задатака овога саветовања.

САРАДЊА ПРАВНИХ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ И ПОЗНАЊУ

На основу договора представника Правног факултета у Београду и Института за упоредно право у Београду с једне стране, и Правног факултета у Познању и Института за правне науке Пољске академије наука с друге стране, и одлуке Збора радника Наставно-научне радне јединице Правног факултета, а у складу са Уговором о сарадњи Универзитета у Београду и Универзитета у Познању, у периоду од 6. до 11. октобра 1975. године у Пољској је боравила делегација Правног факултета у Београду и Института за упоредно право. Делегацију су чинили: проф. др Јован Борђевић, проф. др Борислав Благојевић, проф. др Александар Балтић, проф. др Милан Деспотовић, проф. др Војислав Симовић, в. проф. др Павле Николић, доцент др Влајко Брајић и др Миодраг Јовичић, научни саветник Института за упоредно право.

I. На састанку у Познању (7. и 8. октобра) расправљане су две теме: 1) Уставне основе процеса стварања права, и 2) Принцип једнакости права и дужности радника. Реферате за прву тему су поднели проф. др Јован Борђевић и проф. Адам Лопатка, а за другу тему доцент др Влајко Брајић, односно проф. др W. Jaskiewicz. У Баршави су предмет расправе биле такође две теме: 1) Принципи изборног система (др Миодраг Јовичић односно проф. др Feliks Siemieniski), и 2) Правна средства за обезбеђење радне дисциплине (проф. др Александар Балтић и проф. др Милан Деспотовић односно проф. др Z. Salwa).

Реферати су изазвали веома велико узајамно интересовање што је за последицу имало врло живу дискусију. У дискусији су постављана веома бројна питања и то нарочито југословенским учесницима, што

несумњиво представља израз посебног интереса пољских колега за југословенску теорију и праксу. Дискусија је била врло садржајна, толерантна и инспирисана тежњом да се кроз разговор пружи могућност што ширег и дубљег међусобног упознавања. У дискусијама су узели учешћа, поред референата, и сви остали чланови наше делегације. Састанцима су наизменично председавали представници домаћина односно гостију. Дискусија се водила, према унапред постигнутом договору, на пољском односно српскохрватском језику и била преводена на један односно други језик.

II. Домаћини су испољили изванредну срдачност према члановима наше делегације. Поред званичних састанака одржавани су и бројни колегијални сусрети, што је представљало прилику и за ближе упознавање и настављање стручних разговора.

У Познању су Декан Правног факултета др Милан Деспотовић, као шеф наше делегације, и проф. др Борислав Благојевић, директор Института за упоредно право били примљени код Ректора познањског Универзитета, а Декан познањског Правног факултета је приредио званичан пријем за чланове наше делегације. Заједно са пољским колегама чланови наше делегације су посетили и један пољопривредни комбинат у околини Познања.

У Варшави је Удружење пољских правника приредило коктел у част наше делегације, а директор Института за правне науке ПАН ручак.

III. Према утврђеном договору сви реферати треба да буду објављени на српскохрватском језику у Аналима Правног факултета у Београду, односно на пољском језику у посебној публикацији.

IV. На састанку у Варшави вођени су прелиминарни разговори о посети Београду делегације познањског Правног факултета и Института за правне науке ПАН и евентуалним темама које би биле предмет разговора на Правном факултету у Београду и у Институту за упоредно право. Посета пољских колега предвиђена је за прву недељу друге половине маја 1976. године. Програм и аранжман за ову посету би били остварени под истим условима под којима је наша делегација посетила Пољску.

V. У целини посматрано, може се сматрати да је посета делегације Правног факултета у Београду и Института за упоредно право Познању и Варшави у потпуности успела. Ова посета је остварена у духу пријатељства Пољске и Југославије и у оквиру научно-универзитетске сарадње наших земаља.

ФАКУЛТЕТСКА ХРОНИКА

Избор декана и продекана Правног факултета универзитета у Београду

Збор заједнице радних људи ООУР „Правни факултет Београд” у Београду на седници од 15. септембра 1975. године изабрао је за школску 1975/76. и 1976/77. годину

за декана

Др Драгомира Стојчевића, редовног професора и за продекане

Др Павла Николића, ванредног професора

Др Драгутина Шошкића, доцента и

Јована Јотића, студента III године.

Избори делегата у самоуправне органе факултета

ВЕЋЕ РАДНИХ ЉУДИ

Збор радника Наставно-научне радне јединице ООУР „Правни факултет Београд” у Београду на II седници од 31. марта 1975. године изабрао је 30 делегата.

То су:

1. Алексић др Живојин, 2. Брајић др Влајко, 3. Васић др Велимир, 4. Димитријевић др Драгољуб, 5. Димитријевић др Војин, 6. Борђевић др Јован, 7. Борђевић др Мирослав, 8. Борђевић др Стеван, 9. Јанковић др Драгослав, 10. Јездић др Михаило, 11. Кошутић др Будимир, 12. Максимовић др Иван, 13. Мирковић др Мирко, 14. Милић др Владимир, 15. Николић др Павле, 16. Орлић др Миодраг, 17. Павићевић др Радован, 18. Петрић др Вера, 19. Перовић др Слободан, 20. Прекајски мр Весна, 21. Поповић Дејан, 22. Ристић др Павле, 23. Станковић др Владан, 24. Симовић др Војислав, 25. Стојчевић др Драгомир, 26. Станковић др Владета, 27. Трајковић др Миодраг, 28. Табороши мр Светислав, 29. Шошкић др Драгутин, 30. Шулејић др Предраг.

Збор радника Радне јединице заједничке стручне службе ООУР „Правни факултет Београд” у Београду на II седници од 24. марта 1975. године изабрао је 18 делегата.

То су:

1. Гојковић Младен, 2. Душић Борка, 3. Душић Радомир, 4. Драговић Зорка, 5. Борђевић Никола, 6. Јанићијевић Танасије, 7. Костић Мирјана, 8. Леградић Франциска, 9. Марић Вера, 10. Манојловић Вукосава, 11. Михајловић Вера, 12. Остојић Савка, 13. Петровић Александар, 14. Петровић

Зоран, 15. Сушник Томислав, 16. Стојичић Владимир, 17. Цанић Гордана, 18. Чепић Радисав.

Савез социјалистичке омладине студената Правног факултета универзитета у Београду, изабрао је 24 делегата у веће радних људи.

То су:

1. Антонијевић Живка, 2. Аћимовић Драган, 3. Булатовић Бранка, 4. Богојева Јулија, 5. Вујановић Филип, 6. Галић Милош, 7. Делибашић Томица, 8. Бурђевић Милан, 9. Бунић Бранислав, 10. Буричанин Властимир, 11. Ерчевић Предраг, 12. Живковић Мирослав, 13. Јовановић Драган, 14. Калаба Драган, 15. Лукић Весна, 16. Милић Љубомир, 17. Марковић Радован, 18. Ненадић Боса, 19. Петровић Предраг, 20. Ракић Радмила, 21. Радовановић Петар, 22. Симић Радмила, 23. Џвијовић Радојица, 24. Шундерић Боривоје.

ВЕЋЕ РАДНИКА

Збор радника Наставно-научне радне јединице ООУР „Правни факултет Београд“ у Београду, на II седници од 31. III 1975. године изабрао је 30 делегата.

То су:

1. Атанацковић др Драгољуб, 2. Балтић др Александар, 3. Бакић др Војислав, 4. Вапић др Александар, 5. Гузина др Ружица, 6. Даниловић др Јелена, 7. Букић-Вељовић др Златија, 8. Буровић др Радомир, 9. Јевтић мр Драгош, 10. Јовановић др Владимир, 11. Јекић мр Загорка, 12. Јаковљевић др Душан, 13. Јањић-Комар Марина, 14. Куртовић Десанка, 15. Кавран др Драгољуб, 16. Лабус мр Мирољуб, 17. Љубибратић мр Добрила, 18. Златић др Милица, 19. Милошевић Мирослав, 20. Младеновић др Марко, 21. Познић др Боривоје, 22. Петровић Емилија, 23. Сабалић Бранко, 24. Станојевић др Обрад, 25. Срњић др Иванка, 26. Станковић др Југослав, 27. Станковић др Обрен, 28. Стојановић др Радослав, 29. Тодоровић мр Мирјана, 30. Шкара-Видојевић др Љубица.

Збор радника Радне јединице заједничке стручне службе ООУР „Правни факултет Београд“ у Београду на седници од 24. III 1975. изабрао је 20 делегата.

То су:

1. Бојић Персида, 2. Бошковић Александар, 3. Драмићанин Здравка, 4. Жнидершић Алојзија, 5. Костић Мирјана, 6. Лукић Милица, 7. Манојловић Вукосава, 8. Маринковић Мирјана, 9. Михајловић Вера, 10. Максимовић Милена, 11. Пешић Славољуб, 12. Петров Никола, 13. Петровић Милка, 14. Радојичић Будимир, 15. Стојановић Бранка, 16. Станковић Угринка, 17. Тодоровић Милена, 18. Томић Љубинка, 19. Урошевић Милић, 20. Цинцар Даница.

ИЗБОРИ И РАЗРЕШЕЊА НАСТАВНИКА И САРАДНИКА

На седници Савета Правног факултета Универзитета у Београду од 30. јуна 1975. године, потврђени су избори:

- Стеван Лилић, дипломирани правник за асистента-приправника на Катедри за социологију права;
- др Марко Младеновић, ванредни професор, за редовног професора за предмет Породично право са Социологијом породице;

- Владимир Водинелић, асистент Правног факултета у Сплиту за асистента — за Катедру за Грађанско право;
- Мирко Васиљевић, дипломирани правник за асистента-приправника за Катедру за Грађанско право;
- Весна Ракић, дипломирани правник за асистента-приправника за Катедру за Грађанско право;
- мр Константин Петровић, дипломирани правник за асистента-приправника за Катедру за Грађанско право;
- др Павле Николић, ванредни професор поново за ванредног професора за предмет Уставно право.

На седници Савета Правног факултета Универзитета у Београду од 16. октобра 1975. године, потврђени су избори:

- мр Момчило Ристић, дипломирани правник за документатора-стручног сарадника при Катедри за Међународно право и међунородне односе;
- др Будимир Кошуткић, асистент за доцента за предмет Увод у право;
- Боривоје Шундерић, дипломирани правник за асистента-приправника при Катедри за политичке науке;
- Радмила Васић, дипломирани правник за асистента-приправника при Катедри за политичке науке;
- мр Миленко Крећа, дипломирани правник за асистента при Катедри за Међународно право и међунородне односе;
- др Обрен Станковић, ванредни професор поново за ванредног професора за предмет Грађанско право;
- др Слободан Перовић, ванредни професор поново за ванредног професора за предмет Грађанско право;
- др Миодраг Орлић, асистент за доцента за предмет Грађанско право;
- др Станислав Стојановић, научни сарадник у звању вишег научног сарадника Института за међународни раднички покрет;
- др Зоран Атанацковић, научни сарадник у звању вишег научног сарадника Института за међународну политику и привреду.

На седници Савета Правног факултета Универзитета у Београду од 15. децембра 1975. године, потврђени су избори:

- др Обрад Станојевић, доцент за ванредног професора за предмет Римско право;
- др Миленко Јовановић, за редовног професора за предмет Грађанско процесно право у ООУР „Правни факултет Београд — Одељење Крагујевац“ у Крагујевцу;
- др Милан Поповић, за ванредног професора за предмет Породично право у ООУР „Правни факултет Београд — Одељење Крагујевац“ у Крагујевцу;
- др Драгомир Церовић, за ванредног професора за предмет Међународно привредно право у ООУР „Правни факултет Београд — Одељење Крагујевац“ у Крагујевцу;
- др Ивица Јанковић, за ванредног професора за предмет Привредно право у ООУР „Правни факултет Београд — Одељење Крагујевац“ у Крагујевцу.

Збор радника Наставно-научне радне јединице на седници од 8. децембра 1975. године, прихватио је једногласно предлог Катедре за грађанско право и донео закључак да се академик *др Мехмед Беговић*, редовни професор у пензији, ангажује за извођење наставе на последипломским студијама.

Такође на истој седници Збор радника Наставно-научне радне јединице прихватио је предлог Катедре за друштвено-економске науке и донео закључак да се ангажује *др Бранко Мијовић* за извођење наставе на последипломским студијама укључујући и специјалистички курс „Кредитно монетарна теорија и политика“.

Такође на овој седници Збор радника Наставно-научне радне јединице на предлог Катедре за друштвено-економске науке хабилитовао је *мр Мирољуба Лабуса*, асистента за испитивача за предмете Политичка економија и Привредни систем Југославије.

Збор радника Наставно-научне радне јединице такође на истој седници ослободио је од наставе у смислу члана 211 Статута Правног факултета из 1967. године у школској 1975/76. години *др Зорана Антонијевића*, редовног професора и *др Александра Ваџића*, ванредног професора.

Збор радника Наставно-научне радне јединице на седници од 22. септембра 1975. године прихватио је захтев *др Милоша Самарџије*, редовног професора да му престане својство наставника и радника у удруженом раду 30. септембра 1975. године, због тога што је изабран за директора Економског комитета ОУР за Европу у Женеви.

ВАЖНИЈЕ ОДЛУКЕ КОЈЕ СЕ ТИЧУ СТУДЕНАТА

Збор радника Наставно-научне радне јединице на седници од 25. септембра 1975. године донео је одлуку о увођењу физичког васпитања за студенте друге године студија.

Збор радника Наставно-научне радне јединице на седници од 29. IX 1975. године донео је закључак да се чл. 58. Нацрта статута Правног факултета Универзитета у Београду примењује на све студенте (редовне и ванредне) почев од 1. октобра 1975. године и то:

1. ЗА РЕДОВНЕ СТУДЕНТЕ:

- студент може да се упише у другу годину редовних студија ако му је остао један неположен предмет из претходне године;
- студент може да се упише у трећу годину редовних студија ако му је остао један неположен предмет из претходне године, и
- студент може да се упише у четврту годину редовних студија ако су му остала два неположена предмета из треће године.

2. ЗА ВАНРЕДНЕ СТУДЕНТЕ:

- студент може да се упише у другу годину ванредних студија ако му је остао један неположен предмет из прве године;
- студент може да се упише у трећу годину ванредних студија ако му је остао један неположен предмет из друге године, и
- студент може да се упише у четврту годину ванредних студија ако су му остала два неположена предмета из треће године.

НАГРАБЕНИ СТУДЕНТИ

За најбоље урађене теме поводом 29. новембра — Дана Републике у школској 1974/75. години, и то:

1. *Потежица Оливер*, другом наградом у износу од Динара 1.500.— за рад по насловом: „*Апианови грађански ратови као документ о настанку принципата*“.

2. *Лазин Борђе*, трећом наградом у износу од Динара 1.000.— за рад под насловом: „*Систем зелене и плаве карте осигурања*“, и

3. *Стајић Дубравка*, трећом наградом у износу од Динара 1.000.— за рад под насловом „*Самоуправни споразум о међусобним односима у удруженом раду*“.

За успех у студијама

Наградом у износу од Динара 1.500.— као најбоље дипломирани студенти

Симовић Ивана и

Хибер Драгор

са просечном оценом 9,96.

Наградом у износу од Динара 500.— за показани успех у школској 1974/75. години награђени су (у заградама просечна оцена).

На првој години студија:

1. Блажић Весна	(10,00)
2. Вејновић Невенка	(10,00)
3. Костић Зорана	(10,00)
4. Кутлешић Владан	(10,00)
5. Пажин Снежана	(10,00)
6. Пауновић Милан	(10,00)
7. Томић Зоран	(10,00)
8. Аврамовић Младен	(9,83)
9. Братић Весна	(9,83)
10. Ђимовић Зоран	(9,83)
11. Слијепчевић Драгиша	(9,83)
12. Стакић Звездана	(9,83)
13. Станић Нада	(9,83)
14. Хасанбеговић Јасмина	(9,83)
15. Јовичић Мира	(9,66)
16. Лубарда Бранко	(9,66)
17. Шаховић Дејан	(9,66)
18. Борђевић Снежана	(9,50)
19. Живковић Мирко	(9,50)
20. Илић Јагода	(9,50)
21. Јелић Рајко	(9,50)
22. Миленковић Златко	(9,50)
23. Николић Весна	(9,50)
24. Пинто Милина	(9,50)
25. Румл Јован	(9,50)
26. Сташевић Станојка	(9,50)
27. Тодоровић Јулка	(9,50)
28. Шапаловић Влада	(9,50)
29. Арежина Милена	(9,33)
30. Драгутиновић Слободан	(9,33)
31. Зарић Споменка	(9,33)
32. Мишковић Јасмина	(9,33)
33. Старовић Оливија	(9,33)
34. Стефановић Маја	(9,33)
35. Пћекић Јадранка	(9,33)
36. Бајазит Иван	(9,16)
37. Живковић Љубица	(9,16)
38. Мандић Миодраг	(9,16)
39. Марковић Слободан	(9,16)
40. Ристић Светлана	(9,16)
41. Булатовић Бранка	(9,00)
42. Вучетић Светлана	(9,00)
43. Китић Душан	(9,00)
44. Матановић Весна	(9,00)
45. Милинковић Анка	(9,00)
46. Миодраговић Борислав	(9,00)
47. Петровић Љиљана	(9,00)
48. Станић Новак	(9,00)

На другој години студија

1. Вујановић Филип	(10,00)
2. Глодић Бранислав	(10,00)
3. Латифић Селма	(10,00)
4. Субасић Драган	(10,00)
5. Недовић Слободанка	(9,85)
6. Симовић Мирјана	(9,57)
7. Пренда Атина	(9,57)
8. Калаба Драган	(9,42)
9. Стојановић Гордана	(9,42)
10. Броћић Бранимир	(9,28)
11. Хећи Ана	(9,14)
12. Милић Снежана	(9,00)
13. Милошевић Радомир	(9,00)

На трећој години студија

1. Васић Марија	(9,87)
2. Палија Радмила	(9,75)
3. Стефановић Олга	(9,75)
4. Егић Оливера	(9,62)
5. Кнежевић Гашо	(9,50)
6. Ненадић Боса	(9,50)
7. Мрваљевић Снежана	(9,37)
8. Марковић Драган	(9,25)
9. Митровић Драган	(9,12)
10. Бузаковић Бранко	(9,00)
11. Бурђић Вељко	(9,00)
12. Херман Бронислава	(9,00)

На четвртој години

1. Кандић Зорица	(10,00)
2. Симовић Ивана	(10,00)
3. Хибер Драгор	(10,00)
4. Лази Борбе	(9,88)
5. Тодоровић Ана	(9,87)
6. Игњатовић Борбе	(9,75)
7. Исаковић Златко	(9,75)
8. Митровић Мара	(9,75)
9. Радак Иванка	(9,75)
10. Константиновић Надица	(9,62)
11. Корица Гордана	(9,50)
12. Милорадовић Олгица	(9,50)
13. Трифуновић Милеса	(9,37)
14. Антић Оливера	(9,25)
15. Николић Миломир	(9,25)
16. Марјановић Александар	(9,25)
17. Рашић Драган	(9,25)
18. Тркуља Јовица	(9,25)
19. Колаковић Адела	(9,12)
20. Лукић Радојка	(9,00)

СТИПЕНДИСТИ УНИВЕРЗИТЕТА

Универзитет у Београду доделио је стипендије за школску 1975/76. годину следећим студентима:

1. Лазин Борбу, студенту I године
2. Тодоровић Мири, студенту I године
3. Игњатовић Борбу, студенту I године

4. Радак Ивану, студенту I године
5. Секулић Радомиру, студенту I године
6. Арежина Милени, студенту II године
7. Лубарда Бранку, студенту II године
8. Тодоровић Луки, студенту II године
9. Слијепчевић Драгиши, студенту II године
10. Ђимовић Зорану, студенту II године
11. Гашић Анки, студенту III године
12. Вучетић Станку, студенту IV године
13. Китић Душану, студенту II године
14. Милетић Оливери, студенту II године
15. Премовић Миодрагу, студенту IV године
16. Рацковић Ружици, студенту IV године.

КОНКУРСИ ЗА НАГРАДНЕ ТЕМАТЕ

На VI седници од 23. јуна 1975. године, Збор радника Научно-наставне радне јединице, на предлог Комисије за идејни рад и марксистичко образовање утврдио је теме из области марксизма за наградни конкурс поводом 1. маја 1976. — Празника рада и то:

1. Улога Партије радничке класе у држави прелазног периода;
2. Делегатски систем у самоуправном друштву;
3. Однос економије и политике у капиталистичком друштву;
4. Марксова идеја о асоцијацији произвођача и њена примена у југословенском самоуправном друштву;
5. Одлучујућа улога радника у стварању и расподели дохотка у процесу удруженог рада.

На истој седници Збор радника Наставно-научне радне јединице утврдио је на предлог катедара теме за наградни конкурс поводом 29. новембра 1975. године — Дана републике и то:

КАТЕДРА ЗА ПРАВНУ ИСТОРИЈУ

Из Опште историје државе и права:

1. Кривичноправни прописи по Хамурабијевом закону;
2. Декларација о правима радног и експлоатисаног народа и совјетски Устав из 1918. године;

Из Историје државе и права народа СФРЈ:

1. Организација политичке власти у делима Светозара Марковића;
2. Конституисање федералне Србије и њен први устав.

Из Римског права:

1. Апијанови „Грађански ратови” као документ о настанку принципата;
2. Присутност институција римског права у нашем данашњем праву.

КАТЕДРА ЗА ДРУШТВЕНО-ЕКОНОМСКЕ НАУКЕ

1. Економски аспект друштвене својине у Уставу СФРЈ
2. Трговински и платни биланс Југославије од привредне реформе до данас.

КАТЕДРА ЗА МЕЂУНАРОДНО ПРАВО И МЕЂУНАРОДНЕ ОДНОСЕ

1. Економска безбедност
2. Савремене тенденције у међународном поморском праву
3. Несврстаност као теорија међународне политике
4. Енергетска криза и Уједињене нације
5. Појам и дефиниција агресије

КАТЕДРА ЗА КРИВИЧНО ПРАВО

1. Судско одмеравање казне
2. Нехат код саобраћајних деликата
3. Притвор у кривичном поступку
4. Алиби у криминалистици
5. Алкохол као акцидентогени чинилац у саобраћају

КАТЕДРА ЗА ПОЛИТИЧКЕ НАУКЕ

Управно право

1. Улога јавног тужилаштва у управном праву СФРЈ
2. Извори управног права СФРЈ
3. Јавни интерес у теорији и пракси управног права СФРЈ

Увод у право

1. Марксистичко учење о сазирању државе и права
2. Самоуправни општи акти као извори права
3. Појам тумачења права

Уставно право

1. Битне иновације у новом уставном систему СФРЈ
2. Делегатни принцип и његово остваривање у пракси

Политички систем

1. Основне институције политичког система СФРЈ
2. Положај и улога ССРН у политичком систему СФРЈ
3. Концепт самоуправног политичког система

Историја политичких теорија

1. Однос политике и етике код Аристотела
2. Марксова идеја пролетерске револуције

Радно право са Социологијом рада

1. Остваривање права на рад у организацијама удруженог рада
2. Самоуправни споразум о међусобним односима у удруженом раду

КАТЕДРА ЗА ГРАЂАНСКО ПРАВО

1. Увод у грађанско право и Стварно право

1. Услов у материјалном грађанском праву
2. Виндикациона тужба
3. Симулсани и фиктивни уговори у нашој данашњој пракси
4. Лична својина у нашем позитивном праву
5. Правна природа станарског права
6. Службености на друштвеној својини
7. Плодоуживање

8. Одржај
9. Права прече куповине
10. Злоупотреба права
11. Личне службености
12. Стварне службености
13. Право коришћења

II. Породично право

1. Ново бракоразводно право Југославије
2. Утврђивање родитељског односа ванбрачног детета
3. Новине у правном регулисању усвојења у нас

III. Облигационо право

1. Раскид и измена облигационоправних уговора због промењених околности
2. Поверилачка доцња
3. Солидарност дужника
4. Једнострана изјава воље као избор облигација
5. Уговорна и деликтна одговорност
6. Накнада штете у случају телесне повреде
7. Обавезно осигурање од одговорности власника моторног возила

IV. Ауторско право и право индустријске својине

1. Појам ауторског дела
2. Правна заштита уметника извођача у Југославији
3. Систем правне заштите коју пружа универзална конвенција за ауторско право у поређењу са Бермском и Панамеричком конвенцијом о ауторско правној заштити
4. Личноправна овлашћења поводом ауторског дела
5. Новост проналаска као услов за његову заштиту
6. Оправданост временски ограниченог трајања права поводом интелектуалних добара из области књижевности, науке, уметности индустријске својине
7. Правна заштита радиофудних емисија
8. Правна заштита фонографа
9. Право превода ауторског дела
10. Заштита права фотографисаног лица и творца фотографије
11. Радио емисије и њихова правна заштита

V. Међународно приватно право

1. Lex gogі спољнотрговинске арбитраже
2. Унутрашњи и међународни судкоб закона

VI. Привредно право

1. Правна природа самоуправних споразума
2. Појам и природа бланко менице
3. Систем зелене и плаве карте у области осигурања

VII. Међународно привредно право

1. Банкарске гаранције у међународном промету
2. Однос Југославије према регионалним економским организацијама

VIII. Грађанско процесно право

1. Самоуправни судови
2. Судови удруженог рада

IX. Наследно право

1. Право представљања
2. Проста супституција

X. Право осигурања

1. Заједница осигурања и заједница ризика
2. Систем „Зелене” и „Плаве” карте осигурања
3. Осигурање кредита

XI. Саобраћајно право

1. Правна природа путничке карте код ваздушног превоза

КАТЕДРА ЗА СОЦИОЛОГИЈУ ПРАВА

1. Социјалистичко самоуправљање и федерални карактер југословенске заједнице
2. Улога марксистичког образовања у формирању личности у нашем друштву.

Збор радника Наставно-научне радне јединице на седници од 29. септембра 1975. године једногласно је прихватио предлог Катедре за кривично право, тема за наградни конкурс из фонда пок. Николаја Пахорукова и то:

1. Одмеравање казне
2. Кривичноправна заштита самоуправљања.

В. Зечевић

САДРЖАЈ

ЧЛАНЦИ

<i>Др Јован Борђевић:</i> Смисао теоријског дела Светозара Марковића	479
<i>Др Миодраг Јовичић:</i> Југословенско интерно упоредно право — —	483
<i>Feliks Siemiencki:</i> Реформа локалних органа државне власти и управе у Пољској у периоду 1972—1975. г. — — — — —	501
<i>Мр Александар Михајловски:</i> Појам друштвене опасности кривичног дела — — — — —	517

СУДСКА ПРАКСА

<i>Мр Лука Драгојловић:</i> Reformatio in peius у управном поступку —	535
---	-----

ПРИЛОЗИ

<i>Др Будимир Кошутић:</i> Јавни поредак и природа судске власти —	543
--	-----

ДИСКУСИЈА

<i>Др Саво Стругар:</i> Право на пензију и право на „рад“ уживалаца пензије — — — — —	549
---	-----

СТУДЕНТСКИ РАДОВИ

<i>Дубравка Стајић:</i> Класици марксизма и национално питање — —	578
---	-----

ПРИКАЗИ

<i>Др Војислав Бакић:</i> Le régime matrimoniale légal dans les législations contemporaines — — — — —	590
<i>Миленко Крећа:</i> Jerzy Sztucki, Jus cogens and the Vienna Convention on the Law of Treaties — — — — —	592
<i>Миленко Крећа:</i> Georg Schwarzenberger, Economic World Order a basic Problem of International Economic Law — — — — —	593
<i>Др Врлета Круљ:</i> Мајушност и величина једне критике — — —	598

БЕЛЕШКЕ

Задачи високог школства на хуманизацији односа полова — —	611
Сарадања правних факултета у Београду и Познању — — —	616
Факултетска хроника — — — — —	618

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

<i>Др Јован Борђевић:</i> Смысл теоретических трудов Светозара Марковича — — — — —	479
<i>Др Миодраг Јовичић:</i> Югославские интерны сравнительного права — — — — —	483
<i>Феликс Съемеенски:</i> Реформа местных органов государственной власти и управления в Польше в 1972—75 гг. — — — — —	501
<i>Мр Александар Михајловски:</i> Понятие общественной опасности уголовного деяния — — — — —	517

СУДЕБНАЯ ПРАКТИКА

<i>Мр Лука Драгојловић: Reformatio in peius в административном процесу</i>	535
--	-----

СООБЩЕНИЯ

<i>Др Будимир Кошутић: Обществени поредак и природа судске власти</i>	543
---	-----

В ПОРЯДКЕ ОБСУЖДЕНИЯ

<i>Др Сава Стругар: Право на пензију и право на „труд“ пензионера</i>	549
---	-----

СТУДЕНЧЕСКИЕ ТРУДЫ

<i>Дубравка Стајић: Классики марксизма и национални проблем</i>	578
---	-----

РЕЦЕНЗИИ

<i>Др Војислав Бакић: Le régime matrimoniale légal dans les législations contemporaines</i>	590
<i>Миленко Крећа: Jerzy Sztucki, Jus cogens and the Vienna Convention on the Law of Treaties</i>	592
<i>Миленко Крећа: Georg Schwarzenberger, Economic World Order a basic Problem of International Economic Law</i>	593
<i>Др Врета Круљ: Мелкота и величина једне критике</i>	598

ЗАМЕТКИ

<i>Задачи виших школских институција по хуманизацији односа међу људима</i>	611
<i>Сарадња правних факултета Београда и Познани</i>	616
<i>Факултетска хроника</i>	618

CONTENTS

ARTICLES

<i>Dr Jovan Đorđević: The Signification of Svetozar Marković's theoretical work</i>	479
<i>Dr Miodrag Jovićić: Yugoslav Internal Comparative Law</i>	483
<i>Feliks Siemiński: The Reformation of Local Bodies of State Power and Administration in Poland in the period 1972—1975</i>	501
<i>Mr Aleksandar Mihajlovski: The Concept of Social Danger of Criminal Act</i>	517

JUDICIAL PRACTICE

<i>Mr Luka Dragoljović: Reformatio in Peius in the Administrative Procedure</i>	535
---	-----

SUPPLEMENTS

<i>Dr Budimir Košutić: The Public Order and Nature of Judicial Power</i>	543
--	-----

DISCUSSION

<i>Dr Savo Strugar: The Right on Pension and Right to »Work« of Persons Receiving Pension</i>	549
---	-----

STUDENT WORKS

<i>Dubravka Stajić: The Classics of the Marxism and National Question</i>	578
---	-----

CRITIQUES

<i>Dr Vojislav Bakić: Le Régime Matrimoniale Légal dans les Legislations Contemporaines</i>	590
<i>Milenko Kreća: Jerzy Sztucki, Jus Cogens and the Vienna Convention on the Law of Treaties</i>	592
<i>Milenko Kreća: George Schwarzenberger, Economic World Order a Basic Problem of International Economic Law</i>	593
<i>Dr Vrleta Krulj: The Smalness and Greatness of one Critique</i>	598

NOTES

Tasks of High Education on Humanization of Relations between Sexes	611
The Cooperation of the Law Faculties of Belgrade and Poznanj	616

SOMMAIRE

ARTICLES

<i>Dr Jovan Đorđević: L'esprit de l'oeuvre théorique de Svetozar Marković</i>	479
<i>Dr Miodrag Jovičić: Le droit comparé interne yougoslave</i>	483
<i>Feliks Siomienki: La réforme des organes locaux du pouvoir d'Etat et de l'administration en Pologne dans la période de 1972 à 1975</i>	501
<i>Mr Aleksandar Mihajlovski: La notion du danger socila de l'infraction</i>	517

JURISPRUDENCE

<i>Mr Luka Dragojlović: Reformatio in pelus dans la procédure administrative</i>	535
--	-----

VARIRTES

<i>Dr Budimir Košutić: L'ordre public et la nature du pouvoir judiciaire</i>	543
--	-----

DISCUSSION

<i>Dr Savo Strugar: Le droit à la pension de retraite et le droit au »travail« des bénéficiaires de la pension de retraite</i>	549
--	-----

TRAVAUX DES ETUDIANTS

<i>Dubravka Stajić: Les classiques du marxisme et la question nationale</i>	578
---	-----

COMPTES RENDUS DES LIVRES

<i>Dr Vojislav Bakić: Le régime matrimonial légal dans les législations contemporaines</i>	590
<i>Milenko Kreća: Jerzy Sztucki, Jus cogens and the Vienna Convention on the Law of Treaties</i>	592
<i>Milenko Kreća: Georg Schwarzenberger, Economic World Order a basic Problem of International Economic Law</i>	593
<i>Dr Vrleta Krulj: Faiblesse et grandeur d'une critique</i>	598

NOTES

Les devoirs des hautes écoles à l'humanisation des rapports de sexe	611
La collaboration des facultés de droit de Belgrade et de Poznan	616

Уредништво АНАЛА моли своје сараднике да рукописе достављају откупане на машини са проредом и са довољно белине са стране. Примљене рукописе Уредништво не враћа.

АНАЛИ ће објавити и, у границама могућности, приказати сваку нову књигу послату на приказ.

АНАЛИ ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ излазе двомесечно.

Претплата за часопис „Анали Правног факултета у Београду“ у 1975. за целу годину износи:

1. За правна лица	Н. дин. 90.—
2. За појединце	„ „ 60.—
3. За студенте (редовне и ванредне)	„ „ 20.—
4. За један примерак	„ „ 15.—

Претплата за иностранство износи н. д. 140.—

Претплату слати на рачун Правног факултета у Београду број
60803-740-032-4356

Уредништво и администрација АНАЛА ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА
БЕОГРАД — Булевар револуције 67, тел. 341-501